

Ida

Hilvarenbeek – Rotterdam – Westerbork – Auschwitz

Frank de Jong

Hilvarenbeek – Rotterdam – Westerbork –

Auschwitz **I**da

Frank de Jong

Colofon

Tekst en samenstelling:
Frank de Jong
boekidalion@gmail.com

Vormgeving: studio koffievīs Druk:
Antilope Printing

©2015 Frank de Jong

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op welke wijze dan ook, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of op welke manier dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever. ISBN: 978-90-823848-1-9

Lijst met namen

G
e
z
i
n
M
a

- Alida Lion (hoofdpersoon – toen ze ouder werd, werd het

‘
I
d
a

- Rudolph Wolf Machoel
)

- Marcus Lion (vader)
- Betsy Wolf Machoel (moeder)
- Witse Lion (vader van Marcus)
- Sam Lion (oom van Marcus)

**G
e
z
i
n
B
e
n
j
a
m
i
n
W
o
l
f**

- Vrouwtje Wolf Machoel (tante van Alida)
- Benno Wolf Machoel (neef van Alida)

**M
a
c**

- Levi Lion (oom van Marcus)
- Eva Machielse (eerste echtgenote van Levi)

**O
v
e
r
i
g
e
n
a
m
i
l
i
e
L
i
o
n**

- David de Haaff

**G
e
z
i
n**

- Aaltje de Haaff-de Bruin
(moeder van Loet)
- Loet de Haaff (vriend, verloofde en echtgenoot van Ida)
- Esther de Haaff (zus van Loet)

**i
Gezin Jos de Haaff**

- Jos de Haaff (oom van Loet)
- Schlowe Jacobsohn
(tante van Loet)
- Käthy de Haaff
(dochter van Jos en Schlowe)
- Martijn Spitz (man van Käthy)
- Betty de Haaff
(dochter van Jos en Schlowe)
- Ies Goudsmit (man van Betty)
- Heintje en Henny
(kinderen van Betty en Ies)

Gezin Mozes Roos

- Max Roos (oom van Loet)
- Roosje de Haaff
(vrouw van Max)
- Corrie en Jaap
(kinderen van Max en Roosje)

Gezin Sam de Haaff

- Sam de Haaff (oom van Loet)
- Helena Kadiks
(vrouw van Sam)
- Lou de Haaff (zoon van Sam)
- Eva Ollman (vrouw van Lou)
- Helena en Ben
(kinderen van Lou en Eva)

Hilvarenbeek

- Harrie Wouters (buurman en eigenaar van Café de Posthoorn)
- Maria Wouters (buurmeisje)
- Dokter Heezemans

- Willem Smulders alias de Rooie Fik (dorpsfiguur – later buurman van Alida) • Proke van der Loo
(boer uit de Westerik)
- Harrie van der Sanden
(eigenaar Hotel de Valk)
- Willem Simons
(concurrerend slager)
- Jan Voeten (nieuwe eigenaar pand van de familie Lion aan de Paardenstraat)

Eindhoven

- Thea Beuth (oma van Ida)
- Anna Wolf Machoel (tante van Ida van moederszijde) • Salomon Heertjes
(opperrabbijn)

Tilburg

- Dien Kolen (geldverstrekker Marcus en Sam Lion)

Weeshuis Rotterdam

- Weesvader Kalker (eerste wees-vader die Alida meemaakte) • Weesvader Koppelman
(opvolgend weesvader)

Westerbork

- Kurt Schlesinger (Oberdienstleiter)
- Otto Birnbaum
(hoofd wezenbarak)

Auschwitz

- Rosa (fictief personage – vriendin van Ida)

Proloog

Dit boek gaat over Ida Lion, een Joods meisje dat in 1943 door de nazi's werd vermoord in concentratiekamp Auschwitz-Birkenau.

Deze zin is tamelijk kort door de bocht, want door zo droog op te schrijven welk ras ze had en hoe ze aan haar einde kwam, ga je voorbij aan het meest interessante: wat eraan voorafging. In de navolgende historische roman vindt u een antwoord op deze vraag, een antwoord dat door mij is gekleurd, hoewel het boek zo veel mogelijk is samengesteld aan de hand van historisch feiten- materiaal. De roman behelst veel meer dan het dramatische einde van Ida Lion. Het gaat over een joods gezin in een katholiek dorp en de daarbij behorende cultuurverschillen, het gaat over werkloosheid en machteloosheid, over ziekte en dood, over het vooroorlogse Rotterdam, over hoop en wanhoop en over een zwerver die de Rooie Fik genoemd wordt.

Driekwart eeuw nadat Ida Lion het Kempische dorp Hilvarenbeek verliet, dook haar naam plots weer op in haar geboorteplaats als onbekend oorlogsslachtoffer. Er werd een wandelpad naar haar vernoemd en aan het begin van dit korte pad, dat slingert door de weilanden aan de rand van Hilvarenbeek, houden een bankje en een straatnaambord haar herinnering levend.

Toen ik bij toeval in aanraking kwam met een klein stukje van de levensgeschiedenis van Ida Lion en van de mensen die haar na

stonden, wilde ik er meer over weten. Ik wilde weten hoe ze dachten, hoe ze in hun tijd stonden en wat wij nu kunnen leren van hun leven. Om daar achter te komen, ben ik in alle mogelijke archieven gedoken en heb ik met veel mensen gepraat.

Bij het schrijven van dit boek dacht ik nogal eens aan haar vader Marcus Lion, voor zover bekend de laatste jood van Hilvarenbeek, die haar ongetwijfeld een goed leven wilde bezorgen, maar daar niet toe in staat bleek. Ik dacht aan haar moeder Betsy Machoel voor wie ongetwijfeld hetzelfde gold. Ik dacht aan alle dromen die Ida had, eerst in haar Brabantse dorp, later in de grote stad Rotterdam, aan alle teleurstellingen die ze heeft moeten ondergaan en hoe haar leven zich als een film voor haar ogen afspeelde zodra duidelijk werd dat alles voorbij was op het Poolse platteland bij Auschwitz. Ik dacht ook aan mezelf, omdat ik op een zeker moment tijdens het schrijven van dit verhaal 26 jaar en 333 dagen oud was, en toen een dag langer had geleefd dan Ida Lion.

Hilvarenbeek, november 2015

Deel 1

Terugblik

I - Auschwitz Birkenau – september 1943

Het water in de kom was bruin in plaats van helder. Ida Lion deelde het water met drie andere vrouwen, die uitgeput voor hun barak zaten op het terrein van Auschwitz-Birkenau. Gulzig nam Ida een paar slokken van het water, terwijl ze in het rond spiedde, want je kon hier niemand vertrouwen. Zelfs dit vieze, bruine water kon ieder moment uit haar handen worden geslagen door een bewaker. Want de mensen die het hier voor het zeggen hadden, waren wreed. Uit machtswellust, of welke andere verderfelijke emotie dan ook, maakten ze de gevangenen tot hun slaven, hongerden ze de toch al vermagerde lichamen nog verder uit en dreven hen tot een staat van waanzin. Waarom deden ze dit toch? Werden ze vroeger gepest op school of geslagen door hun ouders? Wilden ze hun eigen vernedering wreken?

Een van de drie gevangenen waarmee Ida de kom water deelde was de Nederlandse jodin Rosa. Zij was een tengere, wat ziekelijk uitziende vrouw van begin dertig. Tenminste, dit was haar Auschwitz-uiterlijk, naar hoe ze er in het normale leven uitzag kon Ida slechts gissen. Achter een masker van droevigheid en ontbering ving ze de glimp op van een knap gezicht. En wie weet had dit magere lijf ooit mooie rondingen gehad.

Een plotselinge windvlaag stak op. Op dit moment miste ze de lange bos haren op haar kaalgeschoren hoofd en een modieus zomers jurkje rond haar lichaam, waar de wind mee zou kunnen spelen. Na de eerste prettige sensatie van de verkoelende bries drong de geur van verbrand mensenvlees via haar neusgaten door tot in het diepste van haar ziel. Die geur was aan komen waaien vanuit de ovens iets verder op het terrein, waar de levenloze lichamen van ontelbare mensen verbrand werden. Ze kon deze lucht niet uitstaan.

Hoewel ze Rosa pas vlak na aankomst in Auschwitz had leren kennen, was tussen hen al een soort van vriendschap ontstaan. Hun eerste ontmoeting was een bijzondere geweest. Ze stonden naast elkaar te bibberen van de kou, terwijl een troep mannelijke gevangenen bij hen de lichaamsbehandling afschoor. Desinfectie noemden de Duitsers dit. Het doel hiervan was de heersende luizenepidemie in te dammen. Want hoewel er voor de SS'ers voldoende te eten was en ze daarom weinig te vrezen hadden van ziektes die vooral de zwakken troffen, waren ze als de dood voor luizen. In de rij voor deze mensonterende behandeling had Ida een blik met Rosa gewisseld. Die keek ondanks hun vernederende situatie, naakt voor een groep onbekende mannen, stoer voor zich uit met een kalme, vastberaden uitdrukking op haar gezicht. Zo wilde ze zelf ook zijn. Het had geen zin om te huilen of te krijzen zoals sommige andere vrouwen deden. Want die opstandige, rebelse houding zou onmiddellijk worden afgestraft door de knuppels van de SS'ers.

Waren die schreeuwende vrouwen dom of waren ze gek geworden? Ida had haar eigen moeder gek zien worden op straat in Hilvarenbeek toen er nog geen oorlog was. Toen alles nog vredig leek. In het hoofd van haar moeder had zich jarenlang zoveel woede en teleurstelling

opgehoopt dat het tot uitbarsting was gekomen. Als haar moeder

destijds al gek kon worden, was het natuurlijk niet vreemd dat dit hier in Auschwitz ook gebeurde.

Ze was nog voldoende bij de les om ervoor te zorgen niet op te vallen. Dus doen waar ze goed in was. In haar leven tot nu toe was ze eraan gewend geraakt zichzelf kleiner voor te doen dan ze was. Hoewel ze dacht zich aan deze houding ontworsteld te hebben, kwam dit nu in volle hevigheid terug. Veel mensen in het kamp verkeerden in deze mentale toestand. Je lot ondergaan en je zoveel mogelijk aanpassen aan de omstandigheden. Een kracht, maar tegelijkertijd ook een zwakte. Als je opviel, betekende dit meestal je dood, maar voor sommigen was het juist hun redding. Want als je in de smaak viel bij de bewakers of iets kon wat anderen niet konden, kwam je met wat geluk in aanmerking voor de baantjes in het kamp met de hoogste overlevingskansen.

Met een voldaan gevoel zette Ida de lege kom water naast zich neer in het vochtige, met dauw beslagen gras. Niet dat het perfect was, dat vieze en stinkende water op die lege, knorrende maag. Maar het was beter dan niets. “Dit doet de mens goed,” zei ze daarom opgewekt. Rosa knikte, terwijl ze samen voor zich uit starden over het uitgestrekte terrein van Auschwitz naar de talloze barakken en de ontelbare mensen. Rosa vroeg aarzelend, zomaar uit het niets: “Wie was die oude vrouw die bij je was bij aankomst? Je moeder?” Ida was verrast over de vraag en ze ergerde zich er ook aan.

“Die vrouw was mijn moeder niet. Het was mijn schoonmoeder. De moeder van mijn man Loet. Mijn eigen moeder is al jaren dood.” “Al jaren?”, vroeg Rosa.

“Vijftien jaar. Ze ging dood toen ik elf was. Ik heb er veel verdriet om gehad. Als je wat ouder wordt, besef je dat ze me nooit heeft zien

opgroeien tot een volwassen vrouw. Een pijnlijke gedachte vind ik

dat. Soms hoopte ik dat ze vanuit de hemel kon meekijken, bijvoorbeeld naar mijn huwelijk. Die hoop heb ik nu niet meer. Want stel je voor dat ze dit allemaal zou zien. Dit is toch niet wat je verwacht dat er van je dochter terechtkomt?”

Rosa knikte droevig. “Waaraan is ze overleden?”

“Tbc. Dat schijnt hier ook te heersen,” antwoordde Ida cynisch. Plots werd ze overvallen door melancholie. Ze verlangde ernaar om Rosa over haar jeugd te vertellen, over de tijd dat ze nog samen met haar moeder en vader was. Over de tijd die ze nooit had begrepen. Als ze er nu over zou vertellen, was dit misschien de laatste kans om te begrijpen waarom haar leven was gegaan zoals het was gegaan.

II – Hilvarenbeek, Paardenstraat (slagerij Lion) - 1917

Tijdens de Eerste Wereldoorlog, op 2 januari 1917, hing er een gespannen sfeer in slagerij Lion aan de Paardenstraat in Hilvarenbeek. De ernstig zieke Witse Lion lag te ijlen in bed. Normaal gesproken werd hij verzorgd door zijn zoon Marcus en zijn schoondochter Betsy Wolf Machoel. Hij wist dat ze hem niet wisten en verschoonden uit liefde, maar uit een soort sociale of morele plicht. Je zorgde voor je ouders. Witse wist dondersgoed dat hij zijn zoon niet zachtvaardig had behandeld en dat hij wrok kon verwachten nu hij een zielig hoopje mens was geworden door de helse maagpijnen die hem al maanden aan bed kluisterden. Op deze tweede januari van 1917 lieten ze hem volledig in de steek. Hoezeer het in zijn natuur lag om hierover te klagen bij zijn zoon, voelde hij die behoefte vandaag niet. Het ging niet goed met hem, hij lag te creperen van de pijn en Magere Hein had zijn zeis al in de aanslag, toch was het een heugelijke dag.

16

Op de voordeur van de slagerij hing het bordje ‘gesloten’. Klanten die dit zagen, keken verbaasd op en liepen door naar de concurrent om het vlees voor zondag te kopen. De verkoop had plaatsgemaakt voor

andere activiteit in huize Lion. Buurvrouwen liepen af en aan, en zelfs dokter Heezemans, die schuin tegenover hen woonde, was aanwezig.

Vanuit een stoel in de hoek zat oom Sam toe te kijken. Hij kneep geregeld zijn ogen tot spleetjes om het allemaal goed te kunnen zien. Af en toe glimlachte hij, dan weer verloor hij zijn aandacht en sufte in slaap. Hij bemoeide zich er niet mee. Hij bemoeide zich sowieso bijna nergens meer mee. Dat had hij vroeger wel gedaan, maar nu was het de beurt aan de jeugd. Hij bracht de schommelstoel nog wat in beweging, en genoot van het moment. Met enige spijt bedacht hij dat hij nooit was getrouwd en kinderloos was gebleven. Zijn oudere broers hadden alle potentiële huwelijkskandidaten voor zijn neus weggekaapt. En daarom zat hij daar mijmerend in een stoel te denken aan gemiste kansen, terwijl hij de drukte aanschouwde rond de geboorte van Alida, de kleindochter van zijn broer Witse.

Toen zijn pasgeboren dochter begon te huilen, liep Marcus naar haar toe en kneep in de rechterwang van het bolle snoetje in de hoop haar kalm te krijgen. En het hielp, want het huilen hield op. Hij nam haar over van Betsy en wiegde haar in zijn armen. Trots keek hij haar aan. “Wat een lief kindje ben je toch!” Uit zijn ooghoeken keek Marcus naar het bleke gezicht van zijn vader en hij wist dat een nieuwe tijd was aangebroken. Weldra zou hij onder het juk van zijn vader uit zijn en in plaats daarvan onder het juk van zijn vrouw terechtkomen. Hij wist niet wat hij liever had. De komende tijd werd er in ieder geval meer van hem verwacht. Hij kreeg de volledige verantwoordelijkheid voor de slagerij en moest bovendien zijn dochttertje beschermen en een goede opvoeding geven. Het beangstigde hem niet echt, hij zou deze klusjes wel klaren.

17

III -Auschwitz Birkenau – september 1943

“Een aardige man. Jouw vader, ” zei Rosa.

Ida knikte. Haar vader was een man van vele gezichten geweest die zij tot op de dag van vandaag nog niet allemaal kende en ook nooit

meer zou leren kennen. Hij had haar in zekere zin diep gekwetst, maar op dit moment overheerste de liefde die hij haar tijdens haar eerste jaren had gegeven. De tranen sprongen in haar ogen. Ze kreeg het nu al te kwaad, terwijl ze pas net was begonnen met haar verhaal. Ze vroeg zich af waarom ze het zichzelf zo moeilijk maakte door in het verleden te gaan wroeten. Ze had het verleden toch niet voor niets zo diep weggestopt. Toch besloot ze door te vertellen.

IV – Hilvarenbeek, Paardenstraat - 1921

In zijn werkblouse met korte mouwen liep Marcus naar de schuur. Eindelijk tijd voor zichzelf. Het was lente en voor later op de dag werden zelfs zomerse temperaturen voorspeld. Lopend op het paadje langs het huis zag hij dat tussen de tegels onkruid groeide dat hij eens grondig uit zou moeten roeien. Dit moest dan wel later gebeuren, want hij was van plan eerst een koe te slachten.

Hij liep terug zijn huis binnen en probeerde zo min mogelijk geluid te maken, in de hoop zijn vrouw te ontlopen. De heftige ruzie van vanochtend was hij nog niet vergeten. Via de hal waar, behalve een mezzozah aan de muur, niets bijzonders te zien was, bereikte hij de keuken. Hij tikte Sam op zijn schouder. Fluisterend zei hij: “Kom mee, we moeten een koe slachten.”

Beide mannen sloten op dat moment een vreemdsoortig geheim verbond, want toen Betsy riep: ‘Marcus, ben jij dat?’, antwoordde

18

geen van beiden en ze slopen naar buiten.

Hoewel Alida er niet bij mocht zijn als een koe geslacht werd, kon Marcus niet beletten dat ze vanaf een afstandje alles stiekem volgde.

In de schuur, een gammal zijgebouwtje langs het huis, trokken ze klompen en een stofjas aan. Marcus pakte het scherpe slachtmes,

terwijl Sam het touw waarmee de koe aan een paal vastgelegd was, losknoopte.

Ze duwden de koe het schuurtje uit, en via een smal paadje waar de dikke koe nauwelijks doorheen paste, brachten ze het beest naar de slachtplaats. Dit was niet veel meer dan een open plek met een put, waar het bloed van de koe in moest gaan stromen. Ze bonden de poten van het dier aan elkaar vast, met hetzelfde touw waarmee het aan de paal had gezeten, waarna Marcus de koe met de hulp van Sam probeerde om te kantelen. Marcus duwde van een kant tegen de poten van het beest en Sam duwde van de andere kant. De inspanning kostte de oude Sam zichtbaar moeite. Toch lukte het, en zoals altijd voelde het als een opluchting toen dat logge beest op zijn rug op de grond plofte. De koe spartelde paniekerig, maar Marcus knipperde niet met zijn ogen. Hij dompelde het slachtmes in een emmer met warm water, bracht het lemmet naar de koe en stak toen de halsslagader door, waarna een doodscreet volgde en in één klap alle energie uit het beest verdween.

V – Hilvarenbeek, Paardenstraat, de Markt en de Koestraat - 1921

Alida klopte aan bij de burens. Na een poosje wachten, kwam haar even oude buurmeisje Maria Wouters naar buiten, waarna ze samen naar school liepen.¹ Ze hoefden alleen de markt over te steken en dan een straat in te slaan. Omdat ze ruim de tijd hadden, renden ze nog

19

even de muziekkiosk op die midden op de Markt stond. Dit was een van de fijnste plekken om te spelen. Eenmaal op de kiosk, sprongen ze met twee treden tegelijk weer naar beneden om na de laatste tree op het gras neer te ploffen. Alida wilde in het gras rollen, maar van haar moeder moest ze haar kleren schoon houden; dus daar hield ze zich maar aan.

Aan de overkant van de Markt², bij de kerkmuur, zag Alida dat Willem Smulders de vogels voerde. In het dorp deden veel verhalen over hem de ronde. Hij was ongeveer dertig jaar oud, had rood haar en de mensen noemden hem de Rooie Fik. Hij trok elke dag door weer en wind langs de huizen in het buitengebied om daar klein huisgerei, zoals naalden en lucifers, aan de man te brengen. Haar vader noemde hem een eigenaardige snuiter die meer op had met dieren dan met mensen.³ De vogels waren niet bang voor hem, en kwamen gretig op de broodresten af die hij in zijn hand hield. Op zijn schouders zat een kauw. Achter het kerkmuurtje merkte Alida een paar jongens op die alle bewegingen van de Rooie Fik volgden. Ze waren vast van plan om kattenkwaad uit te halen, want de Rooie Fik was daarvoor een gewild doelwit.

1. Buurmeisje Maria Wouters woont nu – of in ieder geval kort geleden nog – in een appartement in Tilburg, maar wil niet meer praten over Ida Lion en over Hilvarenbeek. Bekenaar Cees Prinsen heeft van haar een klassenfoto uit 1924 gekregen, waar Ida ook op staat. Hiervan heeft hij nog tijdig een kopie kunnen maken, want later heeft Maria Wouters om onbekende reden deze klassenfoto verscheurd. Ik heb vergeefs telefonisch contact gezocht en bij haar aangebeld, maar ze wilde niet antwoorden en liet me niet binnen.
2. De huidige Vrijthof heette vroeger de Markt.
3. Ik heb diverse mensen geïnterviewd over hun herinneringen aan de Rooie Fik. Daarnaast dienen onder meer het nummer 'De Ballade van de Rooie Fik', geschreven door Jan Naaijken,

20

en een interview in de Hilverbode, gehouden door Ran Naaijken, ter gelegenheid van de tachtigste verjaardag (op 3 augustus 1974) van de Rooie Fik als bron.

De meisjesschool was gevestigd in de Koestraat in een vleugel van het Liefdesgesticht; een nonnenklooster dat ook onderdak bood aan armen en zieken. De Zusters van Liefde liepen daar rond in hun lange, zwarte jurken. Hun hoofd en hals bedekt met een stijve, witte nonnenkap met daaroverheen een zwarte sluier. Om hun hals droegen ze een grote, zwarte rozenkrans en aan een riem om hun middel een koord met een ring en soms een schaar.

Vandaag maakten ze een kralensnoer. Ida kreeg net als de andere meisjes van de zuster een touwtje en twee voor twee mochten ze naar voren komen om kraaltjes uit te zoeken die naar kleur gesorteerd in bakken op een tafel stonden. Alida probeerde een mooie ketting te

maken en toen ze ongeveer halverwege was keek de zuster over haar schouder mee en complimenteerde haar met de kleurkeuze. Ze ging ervan blozen. Vaak waren de nonnen aardig. Soms was ze wel bang voor hen, want ze hadden ook weleens woedeaanvallen en dan kon je slaag krijgen. Alida had hier zelf eigenlijk nooit last van en ze had ook geen hekel aan school. Regelmatig vouwden ze boten of hoedjes, of ze maakten muizenrapjes. Andere keren zongen ze katholieke liedjes of zegden ze gebeden op. Na het maken van de kralensnoer mochten ze tekenen. Alida tekende een draadpoppetje met handen als harken. Er stond een huis langs met een rokende schoorsteen. Hoog aan de hemel glimlachte een zon.

VI – Auschwitz Birkenau – september 1943

“Het was eigenlijk net alsof ik Auschwitz tekende met die magere figuur en de rokende schoorsteen. Alleen hier glimlacht de zon niet.” “Niet zo sentimenteel,” merkte Rosa op, waarmee ze Ida in haar vertelling stoorde. “Ik ben erg nieuwsgierig naar je leven, hoor,” zei Rosa. “Maar moet het echt over kralensnoeren en muizenrapjes

21

gaan? Kun je niet tot de kern komen? Als je in dit tempo doorgaat met je verhaal zijn we dood voordat het afgerond is.”

Ida glimlachte om de galgenhumor van Rosa. “Wie weet hoe lang we nog door moeten in deze nachtmerrie? Misschien kan ik je in die tijd alle kralenkettingen uit mijn jeugd beschrijven. Eerst reeg ik een groen kraaltje, daarna een rode, daarna een blauwe, daarna een roze.” Rosa lachte om de manier waarop Ida dit zei. Doordat Ida zich liet meeslepen in de stemming van haar vriendin, kregen ze spontaan de slappe lach. Zo zaten ze voor hun barak, met om hen heen uitgemergelde mensen die stuk voor stuk triest voor zich uit staarden. Het plezier was kortstondig en ze voelden zich schuldig. Een groter contrast was niet denkbaar, totdat Ida volkomen onverwachts een

klap kreeg die een stekende pijn op haar wang veroorzaakte. Ze keek omhoog in het angstaanjagende gezicht van een SS'er.

“Haben Sie Spaß?” vroeg hij.

Ida schudde snel het hoofd.

“Allein wir haben recht auf Spaß. Du wisst das doch.” Boos en oprecht verontwaardigd beende hij weg. Oja, dacht Ida, we zitten in Auschwitz. De werkelijkheid drong weer tot haar door. Ze konden haar slaan zonder dat daar een aanleiding toe was. De nonnen sloegen alleen als je stout was. Hier sloegen ze ook als je lachte.

“Wat een engerd,” gruwde Rosa. “Heb je die gemene ogen gezien?” Het begon te regenen, het groen van de weiden werd donkerder door de regen. Ida verwachtte dat ieder moment de gong aankondigde dat ze moesten gaan slapen. “Waarom sloeg hij mij wel en jou niet?”

“Wat maakt het uit, Ida?”

22

“Stond mijn gezicht hem niet aan?”

“Waarschijnlijk sloeg hij jou omdat je het dichtst bij hem zat. Dat is alles. Je maakt jezelf gek als je over dit soort dingen gaat nadenken.” Maar het ging niet uit het hoofd van Ida. Ze wilde haar tegenstanders doorgronden. Ze wilde hen snappen om zo een manier te vinden weg te komen van deze verschrikkelijke plaats. Hoe ze echter ook haar best deed; het was onmogelijk de Duitsers te begrijpen. Waarom bombardeerden ze Rotterdam? Waarom waren ze tegen joden? Wat heb ik misdaan? Net als in haar kindertijd voelde ze zich gedesoriënteerd. In haar puberteit waren de meeste puzzelstukjes op hun plaats gevallen en lukte het haar steeds beter het gedrag van mensen en situaties in te schatten. Maar sinds het begin van de oorlog was ze weer terug bij af en was de wereld weer even onbegrijpelijk als in die moeilijke tijd van haar leven, toen ze nog klein was. Als ze ‘a’ deed, volgde ook toen niet automatisch ‘b’, maar kon er zomaar ‘z’ uitkomen.

Het was negen uur 's avonds. Er werd op de gong geslagen. Bedtijd. Dat was geen straf, want ze hadden de hele dag hard gewerkt en de

volgende ochtend moesten ze om half zes weer op. Ondanks de vermoedheid was slapen zo lastig dat het Ida de eerste dagen nauwelijks lukte. Vooral de nachtelijke geluiden speelden haar parten. Hoewel ze door haar maandenlange verblijf in Westerbork ervaring had met het slapen in barakken, wende het nooit als er iemand in zijn slaap angstig riep of snurkte. En vervelend genoeg knorde boven haar een oude vrouw als een varken en tegelijkertijd maakte een vrouw die twee meter verderop lag een snurkgeluid dat leek op een telkens exploderende stoomfluit.

In het nachtelijke gewoel en gepieker zag Ida het gezicht van de SS'er voor zich die haar die avond geslagen had. De gelijkenis met weesvader Koppelman viel haar nu pas op. Ze dacht terug aan de tijd in het Israëlitisch Weeshuis aan de Mathenesserlaan in Rotterdam,

23

waar ze uiteindelijk na de dood van haar moeder terecht was gekomen, en waar Koppelman weesvader was geweest, totdat hij werd veroordeeld voor het gebruik van geweld.⁴

VII - Weeshuis Rotterdam – 1928

Nadat ze bij het weeshuis in Rotterdam was afgezet door haar vooraanstaande oom Rudolph Wolf Machoel, die voorzitter was van de joodse gemeenschap in Bergen op Zoom en daar samen met zijn vrouw een juwelierswinkel had, kreeg ze een rondleiding van een van de dienstmeiden. In het weeshuis heerste stilte. Het was zo stil dat de geluiden die ze wel hoorde extra opvielen. Lopend door de brede gangen weerkaatste het geluid van haar voetstappen. Dit deed haar denken aan de lagere school in Hilvarenbeek. Ze herinnerde het echoënde geluid van lopende en rennende kinderen.

In de keuken van het weeshuis schilden dienstmeiden aardappelen en stond de soep op het fornuis te trekken. Het rook er naar verse

tomaten. Ida vertelde de dienstmeiden dat ze uit Hilvarenbeek kwam. De jonge vrouwen keken vriendelijk naar haar, stopten even met hun werk en namen haar aandachtig op. Ze vroegen of ze het leuk vond om in het weeshuis te komen wonen, waarop Ida knikkend had gereageerd, en ze wensten haar een fijne tijd toe. Ida had graag nog even in de pannen gekeken en wat langer in de keuken gebleven, maar haar rondleidster wilde verder.

4. Informatie is afkomstig van archiefnummer 29 van het Stadsarchief Rotterdam; Nederlandse Israëlitische Gemeente Rotterdam; notulen van regentenvergaderingen (archiefstukken 854 en 855) en het gedenkboekje dat is uitgegeven ter gelegenheid van het honderdjarig bestaan van het weeshuis (archiefstuk 1174).

Ze beseftte nog niet goed dat ze hier zou komen te wonen, dat dit grote gebouw haar huis zou worden.

Ze liepen naar boven, naar de meisjesslaapzaal. Aan weerskanten stond een rij van vijf bedden waarop precies dezelfde, groene spreien lagen. Het viel Ida op dat de bedden strak waren opgemaakt en dat de kamer schoon was; de vloer glansde en het rook er fris. Vanuit een van de ramen in de slaapzaal keek ze uit op een brede, drukke straat. Aan sommige voorbijgangers kon je zien waar ze heen gingen. De een hield een tennisracket vast, weer een ander sleepte een kar met aardappelen achter zich aan.

Ida zag door het raam een groep kinderen aankomen. Ze hielden stil voor het weeshuis en belden aan. Toen de statige voordeur opensloeg, verdween plotseling de rust en verspreidde zich een hels kabaal door het gebouw. Haar begeleidster nam haar mee naar beneden. De weeskinderen, een stuk of twintig in getal, kwamen terug van school. Ida glimlachte bij het zien van de vrolijke bups kwetterende kinderen en een gelukzalig gevoel borrelde in haar op. Zonder enige terughoudendheid mengde ze zich tussen de wezen die niet meteen doorhadden dat er een nieuwkomer was.

In de eetzaal stond een langwerpige, houten tafel met daaromheen twintig karig ogende stoelen. De wezen die hier naartoe waren geroepen na het vrij spelen, verstilden met de omgeving mee. Aan het plafond hingen witte bolle lampen, in een hoek stond een muziekstandaard en aan de beige behangen muur hing een schilderij van een voornaam heerschap. De weesvader riep Ida bij zich, terwijl de andere kinderen hun plaats rond de tafel innamen. Aarzelend liep ze naar voren en ging ze naast weesvader Kalker staan. Ze voelde zijn hand op haar schouder, waarna hij op de vingers van zijn andere hand blies. Haar oren deden pijn van het snerpende geluid waarmee hij de aandacht van de kinderen vroeg.

“Voor jullie staat Ida. Ze is elf jaar oud en ze komt helemaal uit Hilvarenbeek. Dat ligt in Noord-Brabant. De afgelopen maanden heeft ze bij haar oom en tante in Bergen op Zoom gewoond. Heet haar welkom!” Alle kinderen zeiden hardop ‘welkom’, de een wat enthousiaster dan de ander. Vervolgens moesten de kinderen van de weesvader één voor één opstaan en hun naam zeggen. Ida deed haar best om alle namen te onthouden, maar dat lukte niet goed. Haar wangen gloeiden helemaal en haar hart bonsde harder dan normaal. Ze stond niet graag in het middelpunt van de belangstelling. “Dan is het nu tijd om huiswerk te maken!” zei Kalker tot slot, waarna hij zich naar Ida toeboog en kalm, bijna fluisterend, zei: “Ik zal je zo even voorstellen aan Clara Blazer. Zij is ook elf. Jullie kunnen samen huiswerk maken.”

Een straal zonlicht scheen op haar bureautje in de openbare school in Rotterdam. Dromerig staaarde ze de ene keer naar de bloemen buiten, of naar Clara en af en toe naar de juffrouw voor de klas. Soms keek ze naar Tommy die schuin voor haar zat. Dan keek ze naar zijn mooie, zwarte haar en zijn knappe gezicht. Ze lette altijd extra goed op als hij iets zei of hoe hij speelde als ze pauze hadden. Ze begreep dat de juffrouw nu les gaf over grammatica, maar ze miste hele stukken uitleg, omdat ze het Rotterdamse dialect van de juffrouw moeilijk verstond. Als ze zelf iets zei, verstonden de leraren en de leerlingen haar weer niet. Haar vriendinnetje Clara, die haar best goed

kon volgen, had vaak moeten lachen als ze weer eens een woord zei dat zij niet kende.

“Het moet dat zijn. Geen ‘da’,” had de juffrouw net nog tegen haar gezegd. “En waarom weet je het antwoord op mijn vraag niet? Ik heb dat net uitgelegd.” Haar klasgenootjes lachten besmuikt. Dat was nog wel het ergste, in plaats van haar te helpen, lachten ze haar uit.

Terwijl ze vroeger goed meekon op school.

Ida keek op de klok. Nog tien minuten. Dan zouden ze gaan handwerken. Daar was ze wel goed in, want een paar keer had de lerares gezegd: “Kijk maar bij Ida hoe je het moet doen.” Op zo’n moment werd ze overmeesterd door een gevoel van trots. Waren die eindeloze borduurlessen van de nonnen toch ergens goed voor geweest! Wel schaamde ze zich dat ze zich liet vlijen voor zoiets onbenulligs. Het was namelijk geen kunst om beter te zijn dan de andere meisjes, want zo moeilijk was het toch niet om een gat in een broek te stoppen of aardappels te koken?

Ida zat ook naast Clara bij het avondeten.

“Ik heb je vader gezien. Hij was netjes gekleed. Een knappe man,” zei Clara.

Ida gniffelde. “Vind je dat echt?”

“Ik zeg het ook een beetje voor jouw plezier,” zei Clara met een knipoog, terwijl ze haar aardappelen prakte. “Dit was de eerste keer dat hij er was, toch? Waarom kan hij niet voor je zorgen?”

Ida staarde afwezig naar haar eten en vergat te antwoorden op de vragen van Clara. Ze worstelde met haar gevoelens. Aan de ene kant was ze blij dat haar vader eindelijk op bezoek was geweest. Aan de andere kant was ze nog steeds boos op hem, omdat ze het huis uit had moeten en omdat het zolang had geduurd voordat hij haar kwam opzoeken.

Net nadat ze het laatste boontje ophad, kwam een onbekende man binnen. Ida liet dit voor wat het was, omdat ze druk in gesprek was met Clara.

Toen alle kinderen hun bord leeg hadden, vroeg de weesvader hun aandacht. Ida bekeek de vreemdeling naast de weesvader. Hij had een slecht gebit en zijn lach oogde gemeen. Clara tikte Ida aan en fluisterde. “Moet je die kuif zien. Dat is toch geen gezicht.” Ida moest haar vriendin gelijk geven. Ze vroeg zich af wie dit was en wat hij kwam doen.

Weesvader Kalker nam zoals altijd deftig en overtuigd van zichzelf het woord. “Dit was mijn laatste dag als weesvader.”

Een jongen sloeg zijn hand voor zijn mond van verbazing en een meisje rolde met haar ogen. Wat gebeurde hier? Verandering? Dat wilden ze helemaal niet!

“Ik ga met pensioen. Vanaf morgen neemt de heer Koppelman het hier over.” Kalker wees naar de man naast hem.

VIII - Auschwitz Birkenau – september 1943

Ida schrok wakker, want er was op de gong geslagen. Dat betekende dat het half zes in de ochtend was en iedereen moest opstaan voor het appèl. Gelukkig had ze vannacht niet gedroomd. Want dromen in Auschwitz was verschrikkelijk. Juist omdat de meeste gevangenen slaap beschouwden als een veilig toevluchtsoord van de ontberingen van alledag, was het des te pijnlijker dat je haast niet durfde te slapen uit angst voor de gruwelen die je geest dan moest doormaken.

Ida keek op tegen weer een nieuwe dag van hard werken en weinig eten. Het was een slopende routine die, hoe kort ze hier ook was, al een eeuwigheid leek te duren. Toen ze rechtop ging zitten, voelde ze een stekende pijn in haar rug die was veroorzaakt door de harde plank waarop ze sliep. Stram en stijf sleepte ze zich uit ‘bed’. Ze keek de vrouwen na die zich haastten naar de toiletten in een andere barak. Het toilet bestond uit een brede, lange plank met op gelijke afstand van elkaar een vijftigtal gaten. De gevangenen hadden maar vijf minuten per dag recht om van het toilet gebruik te maken. Het was vechten om een plaatsje. Ida had hier geen zin in, ze deed haar

behoefte wel 's nachts in de emmer of stiekem, onderweg naar het werk. Op deze manier had ze 's ochtends vijf minuten extra voor zichzelf.

Bij het appèl moest Ida zich net als de andere gevangenen vóór haar barak opstellen in rijen van vijf. Tussentijds haalden de SS'ers de doden, de mensen die de nacht niet hadden overleefd, uit de barak. En dan begon het tellen. Voor de bureaucraten die de touwtjes in handen hadden, moest het precies kloppen. Het aantal zielige hoopjes mens dat 's avonds bij het avondappèl stond, moest gelijk zijn aan het aantal zielige hoopjes mens bij het ochtendappèl met daarbij opgeteld de weggehaalde doden.

“Eins, zwei, drei...dreiundvierzig, vierundvierzig.” Want stel je voor dat er iemand ontbrak. Gevlucht; maar hoe? Door het prikkeldraad heen en dan langs de wachters die met hun mitrailleur op de torens klaarstonden om op alles te schieten wat bewoog? Of je ergens verstopten in het kamp? In deze kale vlakte waar je een kilometer ver kon kijken? En dan als straf een enkeltje gaskamer? Tellen was dus nutteloos, want niemand kon ongezien weg, maar de nazi's hielden van bureaucratie en van macht en waren tot in het absurde perfectionistisch in het vernederen en uitroeien van mensen. Ida moest daarom net zo lang wachten op het door de ochtenddauw vochtige gras, totdat de telling klopte. Gelukkig was het zomer, want in de vrieskou kon zo lang stilstaan dodelijk zijn, bedacht ze zich. Maar als het weer niet al te slecht was, zoals nu, was het minder erg.

Ida en Rosa wachtten nog op hun werk. Zolang niet bekend was bij welke ploeg ze zouden worden ingedeeld, werden ze elke dag afgemat met drill-oefeningen. Ze moesten vele kilometers lopen, opdrukken en andere oefeningen doen. Het programma was misschien haalbaar voor getrainde mannen, maar niet voor ondervoede vrouwen.

Loodzwaar was het. En praten was verboden. Dat maakte voor veel gevangenen niet uit, want bij hen was de lust om een gesprek te

voeren door alle ontberingen verdwenen. Uitgeput strompelden ze, al dan niet gewond, door het Poolse land. Ida en Rosa praatten nog wel, puur als afleiding, en tot hun grote geluk stond hun kapo dit ook toe. Als ze het maar niet te luid deden en stil waren als er andere groepen gevangenen of SS'ers passeerden. Die middag tijdens de exercitie vertelde Ida aan Rosa dat ze had gedroomd over haar herinneringen aan het weeshuis. “Was die Koppelman echt zo gemeen?” vroeg Rosa, nadat ze hoorde over zijn scheve gebit en zijn kwaai ogen.

“Het viel best mee,” zei Ida. “Tenminste dat dacht ik toen ik in het weeshuis woonde en er werkte. Maar later kwam de waarheid boven tafel, toen Koppelman voor de rechter moest verschijnen.”

IX - Rechtbank Rotterdam - 1939

“De volgende getuige kan naar voren komen,” zei de president van de rechtbank die de zaal inkeek en zag dat een jongen plaatsnam achter de getuigenbank. “Van mijn negende tot mijn veertiende ben ik in het weeshuis verzorgd,” vertelde de jongen. “Ik werk nu als kelner in een café in de binnenstad. Verdachte heb ik gedurende de laatste twee jaar van mijn verblijf in het weeshuis meegemaakt. Hij mishandelde me dikwijls met een wandelstok en hij sloeg dan waar hij me maar raken kon. Ik sloeg dan terug. Ik was al wat ouder, maar kinderen van acht of tien jaar durven zoiets niet. Zo heb ik gezien dat de verdachte Louis van Leeuwen, die nog heel jong was, tot bloedens toe aan zijn oren trok.”

De advocaat van Koppelman stond woedend op, en sprak ter verdediging van zijn cliënt: “Deze getuige heeft geen goede naam. Hij vertelt vaak leugens en is een keer opgepakt voor winkeldiefstal.”

De volgende getuige was Louis van Leeuwen: de jongen die tot bloedens toe aan zijn oren zou zijn getrokken.

Na te zijn aangespoord door de rechter deed de verlegen jongen zijn verhaal. “Toen ik tien jaar was, heb ik enige tijd in het weeshuis doorgebracht. Verdachte schopte me opzettelijk en hij sloeg me ook soms met de vuist in de nek. Tijdens het zomerkamp in Kijkduin kreeg ik er met de rotting van langs. En één keer moest ik zingen op een aannemingsfeest. Nadat ik twee tonen niet kon halen, werd Koppelman zo kwaad dat hij mij afranselde.” Koppelman schudde zijn hoofd. “Hij spreekt onwaarheid!” riep hij, waarna hij door de rechter tot stilte werd gemaand.

Ida wachtte op het moment dat ze zelf zou moeten getuigen. Vol verbazing hoorde ze de verhalen van de kinderen met wie ze in het weeshuis had gezeten en waarvan ze er ook enkelen had verzorgd toen ze later in hetzelfde weeshuis was gaan werken. Ondanks de verhalen die ze nu hoorde, had ze nauwelijks iets gemerkt van mishandeling, behalve die ene keer, vlak voordat ze het weeshuis definitief verliet en ze de weesvader had zien slaan. Ze herinnerde zich ook dat Koppelman driftig was en af en toe met zijn angstaanjagende ogen nogal agressief op de kinderen afliep. Ook had ze hem wel eens met een stoel zien gooien. Maar ze had hiervoor wel enig begrip gehad, want de wezen konden ontzettend brutaal zijn, had ze gemerkt tijdens haar werk als kinderverzorgster. Vooral de jongens vochten bijna constant met elkaar en liepen regelmatig blauwe plekken en schrammen op. Zelf had ze, als het te gortig werd, ook een enkele keer een tik uitgedeeld. Nee, al met al kon ze wel enig begrip opbrengen voor Koppelman, maar dit nam niet weg dat ze ging twijfelen door de verhalen die ze hoorde. Misschien had die man met die gemene blik toch een duistere kant.

30

Toen ze moest getuigen liep ze zo ontspannen mogelijk naar voren, waarbij ze nieuwsgierig om zich heen keek naar de vele bekenden in de zaal. Af en toe had ze oogcontact, onder andere met Clara. Eenmaal in de getuigenbank voelde ze de spanning. De rechter vroeg haar wie ze was.

Uit verlegenheid hield ze haar hoofd ietsjes gebogen. “Ik ben Ida Lion, tweeëntwintig jaar oud. Van mijn elfde tot mijn negentiende ben ik in het weeshuis verpleegd. Daarna heb ik daar nog anderhalf jaar als kinderverzorgster gewerkt.”

“Wat hebt u te verklaren?” vroeg de advocaat van Koppelman.

Ze dacht aan de kansen die Koppelman haar had gegeven. Hij had zich samen met de regenten hard gemaakt voor haar toelating tot de beste huishoudschool van Nederland, in Schiedam. Ze hadden voor elkaar gekregen dat ze daar ondanks haar joods zijn en ondanks dat ze daardoor de lessen op sabbat moest verzuimen, toch heen mocht. Bovendien had Koppelman haar nooit een haar gekrenkt en was hij altijd correct tegenover haar geweest. En het belangrijkste; hij had haar beschermd ten opzichte van haar oom en tante in Bergen op Zoom. En dus geloofde ze de verhalen van de andere getuigen niet en ze wilde zich er ook niet door laten beïnvloeden. En tenslotte herinnerde ze zich hoe moeilijk ze het had gehad om als kinderverzorgster de wezen in toom te houden. “Ik heb verdachte nooit zien slaan,” zei ze daarom tegen de rechter. Koppelman keek haar goedkeurend aan. De officier van justitie, een gezette man met een bril, stond op en vroeg met luide stem, waarin de verontwaardiging doorklonk: “Hoe kan dat nu? Iedereen wordt geslagen door verdachte, maar u niet en u heeft ook niets gezien?”

Ondanks deze suggestieve vraag hield Ida voet bij stuk. Ze keek de officier van justitie brutaal in zijn ogen. Ze was kwaad op hem.

Hoe durfde hij haar verklaring in twijfel te trekken? Na Ida's verklaring keken de weesvader en zijn advocaat weer wat monterder voor zich uit. De president van de rechtbank bedankte Ida, waarna ze terugliep naar haar plaats. Ze zag voornamelijk afkeurende blikken

31

om zich heen, maar Clara keek trots naar haar.

De volgende getuigen waren de jongens Van Gelder. Ze waren respectievelijk acht en tien jaar oud. Ze werden begeleid door hun vader, die de hele zaak tegen de weesvader op touw had gezet. De

officier was kennelijk blij deze getuigen te zien, want hij riep opgewekt: “Dit moeten Arthur en Harry van Gelder zijn!”

Gevraagd door de rechter ging Harry op de zaak in. “Ik geef toe dat ik weleens ondeugend was. Dan mishandelde de weesvader mij met een zweep met knopen. Daarmee sloeg hij me tegen de kuiten. Ook kreeg ik soms een trap tegen mijn achterste, terwijl hij me ook weleens met de handen bij de keel greep.” “Beet de weesvader soms ook?” vroeg de rechter.

“Nee, bijten deed hij niet,” zei Harry.

“Gelukkig maar,” zei de rechter.

De achtjarige Arthur verklaarde in grote lijnen hetzelfde als zijn broer. Maar hij had nog een spetterend slot in petto. “Is het stafbaar als een brief onderschept wordt?” vroeg Arthur aan de rechter. “De weesvader heeft een brief van mijn vader voor mij achtergehouden.”

In de zaal brak groot rumoer uit. Ida schrok hevig. Ze dacht aan al die brieven die ze aan haar vader had geschreven, en waarop ze nooit een antwoord had gekregen. Zouden die...? Het leek wel alsof ze met stoel en al door de grond kon zakken. Nu ze dit hoorde, had ze er opeens ontzettende spijt van dat ze

Koppelman voor de rechter in bescherming had genomen en niet al haar vermoedens had uitgesproken. Boos beende ze de rechtszaal uit; ze wilde nooit meer iets met het weeshuis te maken hebben.⁵⁶

32

X – Auschwitz Birkenau – september 1943

“Wat gemeen van Koppelman dat hij brieven achterhield!” Rosa keek vol medelijden naar Ida en pakte haar hand vast. “Als ik het zo hoor was hij een slechte man.”

“Misschien,” zei Ida. “Ik denk inderdaad dat het zo was. Maar God heeft hem wel heel erg hard gestraft.”

“Hoezo?” vroeg Rosa kwaad. “Zo’n engerd kun je niet hard genoeg aanpakken!”

Ida probeerde zich te herinneren wat ze over zijn lot had gehoord, maar dat viel nog niet mee door alle indrukken van de laatste tijd. De enorme vermoeidheid en honger maakten helder denken moeilijk. “Na de rechtszaak is hij ontslagen als weesvader, waarna hij samen met zijn vrouw en kinderen op weg naar Palestina schipbreuk heeft geleden. Ze hebben het niet overleefd.”⁷

5. De rechtszitting wordt beschreven in het Rotterdamsch Nieuwsblad, 21 juni 1939, blz. 15.

Het krantenverslag is zoveel mogelijk aangehouden, maar hier en daar wat uitgebreid. In het krantenartikel wordt de getuigenis van Ida als volgt beschreven: “Mej. Alida Lion was twee jaar werkzaam geweest in het weeshuis, na er eerst zelf te zijn verpleegd. Zij had verd. nooit zien slaan.”

6. Weesvader Koppelman werd veroordeeld tot twee maanden gevangenisstraf. Bron: Het Vaderland, 21 juni 1939.

7. In december 1940 hadden ze een tussenstop in de Bulgaarse haven Varna van waaruit ze met het Uruguayaanse schip Salvador vertrokken naar het beloofde land. Aan boord van het schip bevonden zich meer dan 300 vluchtelingen, terwijl het gebouwd was voor hooguit veertig passagiers. Het schip had geen kajuiten, geen kompas, geen goede instrumenten en geen reddingsvesten. Toen het begon te stormen leed het schipbreuk in de buurt van Turkije. Tweehonderdvier mensen overleefden de ramp niet. Koppelman, zijn vrouw en zijn twee kinderen waren onder de doden. Bron:

Stadsarchief Rotterdam, archiefnummer 29, inventarisnummer 871.

Rosa slikte. “Het is weer wat anders dan met de hele familie te worden gecremeerd.”

“Niet zo cynisch!” Meestal was het Rosa die dit zei, maar nu was het Ida’s beurt.

33

Bitter stelde Ida vast dat, hoewel ze niets meer met het weeshuis te maken wilde hebben, ze er toch nog een keer op pijnlijke wijze mee werd geconfronteerd. Het moet februari 1943 zijn geweest, toen een groep wezen en hun begeleiders Westerbork binnen werden gebracht. Ze zag veel bekende gezichten, ook kinderen die ze nog had verzorgd en opgevoed. Enkele wezen, inmiddels uitgegroeid tot tieners, herkenden haar en zwaaiden. Ida had met een dubbelzinnige glimlach, die ze met moeite op haar gezicht had getoverd om de wezen gerust te stellen, even met hen gepraat. De tienermeiden vertelden haar dat ze allemaal tegelijk waren opgepakt door de Grüne Polizei en dat ze met geweld in een vrachtwagen waren gestopt die

hen rechtstreeks naar Westerbork had gereden. Ze voelde liefde richting de wezen, het was mooi om te zien hoe ze gegroeid waren. De dubbelzinnigheid zat erin dat ze tegelijkertijd onderdeel uitmaakten van een instituut waar ze nooit meer iets mee te maken wilde hebben en je kon ook niet voluit glimlachen als je wist wat voor afschuwelijk lot hen boven het hoofd hing.

Het ging erg snel, want de meeste wezen uit Rotterdam werden met het eerstvolgende transport doorgestuurd naar het Oosten. Na maanden Westerbork kon Ida goed inschatten wat het betekende als je op de trein werd gezet.⁸ Nu, een paar maanden later in Auschwitz, vroeg ze zich af wat er van hen was geworden. Het antwoord was niet moeilijk te raden.⁹

Rosa schudde haar hoofd. “Kinderen die gedood worden, weesvaders die brieven onderscheppen. Het is een wrede wereld.”

Ida’s ogen werden vochtig. De ellende drong diep tot haar door en ze begon hardop te huilen.

34

Ze voelde een troostende hand van Rosa op haar schouder.

“Het moet eruit,” fluisterde Rosa. “Ik wou dat ik dit nog kon.” Ida keek door haar tranen heen opzij en zag het strakke, getekende gezicht van haar vriendin.

XI - Hilvarenbeek, Paardenstraat – 1921

“Aha, daar ben je, leugenaar!” zei de kleine boer die op de bok van zijn roomkar zat. Hij trok aan de teugels, waardoor het paard inhiel. Marcus die met een oud mesje het onkruid tussen de stoeptegels uit krabde, zag dat het ‘Proke’ van de Loo was. Hij stond onmiddellijk op, want hij had nog een appeltje met hem te schillen. En hij wist nu dat dit wederzijds was.

8. Tijdens het grootste deel van de Tweede Wereldoorlog was er bij de geallieerden en de joden niets bekend over Auschwitz, omdat het een goed bewaard geheim was en ook te gruwelijk om te geloven. De mensen die op transport gingen dachten dat ze naar een hervestigingsgebied of een werkkamp gingen, al kregen ze al snel door dat het niet het paradijs zou zijn. Alleen de SS’ers waren op de hoogte en zij hadden een strikte geheimhoudingsplicht. Slechts een handjevol gevangenen is het gelukt om uit het vernietigingskamp Auschwitz te ontsnappen. De eerste was de Pool Witold Pilecki die in 1943 de geallieerden op de hoogte bracht van de massamoord. Maar hij werd nauwelijks geloofd. In de lente van 1944 ontsnapten de Slowaken Rudolf Vrba en Alfred Wetzler uit het kamp (zie boek: Rudolf Vrba: “Ik ontsnapte uit Auschwitz.”). Zij schreven het Vrba-Wetzler-rapport. Ook met hun getuigenissen werd aanvankelijk weinig gedaan, maar toch hebben zij door hun ontsnapping nog vele honderdduizenden Hongaarse joden van de dood weten te redden toen men hen uiteindelijk toch begon te geloven.
9. Een groot deel van de wezen die zijn opgepakt bij de razzia zijn ruim een week later, op 5 maart 1943, vergast in het Poolse vernietigingskamp Sobibor. Enkele wezen zijn later omgebracht in Sobibor. Dit betekent dat zij hier op een of andere manier later zijn terechtgekomen, omdat in Sobibor, enkele uitzonderingen daargelaten, nieuw aangekomen meteen vergast werden. Ook de wezen en verpleegden die ondergedoken zaten en daarom niet aanwezig waren in het weeshuis toen de Grüne Polizei het leeghaalde, zijn merendeels opgepakt en in een van de werk- of vernietigingskampen omgekomen. Bron: Digitaal Joods Monument: www.joodsmonument.nl.

“Je hebt aan mij een huid verkocht,” zei Marcus tegen de boer, terwijl hij woede voelde opkomen. “Waarom heb ik die niet gekregen?” Marcus keek de boer met zijn doordringende ogen aan. Hij zag het ingevallen gezicht en de veel te grote oren van de boer. De man op

35

de kar morde. “Die huid heb ik je verkocht op voorwaarde dat ik de dode koe zou moeten begraven, dat ik er niets meer mee kon. Gelukkig heb ik de dode koe toch nog kunnen verkopen aan een slager in Tilburg. Ik ga toch geen koe begraven waar ik nog geld voor kan krijgen. Onze afspraak gaat dus niet door.” “Ik weet zeker dat je mij die huid verkocht hebt voor 13,50 gulden zonder voorbehoud. Zulke afspraken maak ik namelijk nooit en ik herinner me er bij deze koop niets van.” Marcus zag zich een mooie winst door de neus geboord, hij kon de huid goedkoop krijgen doordat de koe verder onverkoopbaar was, en was daarom boos op de man die nu hun afspraak schond en in het dorp bekendstond om zijn gierigheid. De boer maakte aanstalten om door te rijden. “Lever je me nu de huid?” vroeg Marcus met stemverheffing. “Nee, nooit. Sleep me maar voor de rechter.” Hij spoorde zijn paard aan en reed weg.

“Ook goed,” riep Marcus de man na “Tot in de rechtbank.”¹⁰

Marcus ging hoofdschuddend verder met het verwijderen van het onkruid, toen hij de stem van zijn dochter Alida hoorde.

“Papa?” vroeg ze.

Marcus was, met zijn knieën op de grond zittend, ongeveer even groot als zijn dochter. Hij zag haar lippen bewegen, maar hij verstond

10. Een beschrijving van de zittingen zijn te vinden in het archief van het Kantongerecht Oirschot.
Bron: BHIC, Archief 37 Kantongerecht Oirschot 1838-1930,
Inventarisnummer 193 Audiëntiebladen 201 april 1920 t/m 20 juni 1922.

niet wat ze zei, omdat juist op dat moment de tram met een hels kabaal voorbijkwam. Toen de tram één deur verder tot stilstand

36

kwam bij halte De Posthoorn, verstond hij zijn dochter wel. “Wie was die meneer?” vroeg ze. Marcus zweeg even, waarna hij haar antwoordde: “Iemand uit de buurt die zich niet aan onze afspraak houdt.”

Alida keek haar vader aan. “Hij zei dat jij je niet aan de afspraak hield. Ben je aan het liegen, papa? Dat mag niet, hoor. Dan krijg je straf.” Ze was nog zo jong, dacht Marcus, maar toch al erg wijs. Dat wordt een slimme meid. Hij was trots op haar rechtvaardigheidsgevoel. “Je gelooft me toch wel?”

“Tuurlijk, papa,” zei Alida en ze rende opgewekt hun huis binnen, terwijl op datzelfde moment de tram, na een tiental mensen te hebben afgezet, verder reed naar de volgende halte in het dorp: halte De Valk.

XII – Hilvarenbeek, Paardenstraat - 1921

Alida zat aan de keukentafel en maakte tekeningen in een rood- leren fotoalbum; een erfstuk van Marcus. In het album zaten foto’s van familieleden.¹¹ Alida bekeek een plaatje van een mooie vrouw in hoepeljurk die haar vader weleens had aangewezen. De vrouw heette Eva Machielse, herinnerde ze zich nog. Haar vader had verteld dat de vrouw was getrouwd met Levi uit Tilburg: een broer van oom Sam

en opa Witse, wist ze, al had ze hem nooit gekend, want hij was al een paar jaar dood toen ze werd geboren. De vrouw was, toen ze 28 jaar oud was, door de houten vloer van de huiskamer gezakt. Ze zakte er tot aan haar middel door, waarna ze overleed aan de verwondingen.^{12,13} Toen het gebeurde had ze een baby’tje in haar buik. Alida gruwde bij de gedachte. Gelukkig was hun eigen vloer van steen en niet van hout. De eerste weken nadat ze dit verhaal had gehoord en ze ergens binnenkwam waar een houten vloer lag, liet ze altijd eerst andere mensen voorgaan en schuifelde ze langzaam naar binnen en tastte ze met haar voeten de sterkte van de vloer af. Op een keer was mama hierover erg kwaad geworden, omdat mama vond dat ze zich

37

aanstelde. Nu liep ze weer zonder na te denken over houten vloeren. “En dat is Simon,” zei Alida in zichzelf, toen ze een plaatje bekeek van een man met een snor. “Die is vertrokken naar België en is daar een slagerij begonnen. Die zien we bijna nooit.”

Haar ouders discussieerden met elkaar. Ze hadden niet in de gaten dat Alida het familiestuk bekladde door er met pen kleine tekeningetjes en tafeltjes op te krassen.

“Wanneer breng je eens geld binnen?” vroeg Betsy op klagende toon aan Marcus, die uit ergernis over de vraag een wegwerpgebaar maakte. “Ik heb je pas nog geld gegeven, waar is dat dan gebleven? Jij doet net of je nog leeft op de kosten van je vader. Die tijd is voorbij. Die dure ketting die je pas hebt gekocht, kunnen we ons niet permitteren. Dat geld had je beter kunnen uitgeven aan brood of een nieuw jurkje voor Alida.”

“Geef je mij nu de schuld?” antwoordde Betsy. Er verscheen een spottend lachje op haar gezicht. “Ik wil een waardig leven. Ik ben met je getrouwd, omdat ik dacht dat jij me dat kon bieden. Wat was ik naïef. Het enige wat je me geeft, is stank voor dank. Letterlijk,

11. Dit album is te vinden in het Stadsarchief Amsterdam, Archiefnr. 578, Inventarisnr. 153.

12. Bron: Tilburgsche courant van 8 september 1869.

13. Eva Machielse was een zus van Alida Machielse (de oma van Alida). Levi Lion, die leerhandelaar van beroep was, trouwde dus met de ene zus, terwijl Andries (Witse) Lion, de vader van Marcus en de opa van Alida, trouwde met de andere zus. Na het ongeval van zijn echtgenote hertrouwde Levi Lion met Rosette Gosschalk. Zowel met Eva als met Rosette kreeg hij een kind.

door dat vieze werk van je. De mensen kijken ons er op aan, en na al die jaren in die stank kan er nog geen sieraad vanaf. Wat ben jij dan voor een man? Waarom ben ik ooit met jou getrouwd?”

“Je bent getrouwd met mij,” zei Marcus, terwijl het leek of er gif uit zijn ogen spoot. “Omdat je niemand beters kon krijgen. Dat is het verhaal.” Betsy liep op Marcus af en gaf hem met vlakke hand een klap in zijn gezicht. Met grote woeste passen liep ze de keuken in om te gaan afwassen.

XIII - Hilvarenbeek, Koestraat en Paardenstraat - 1922

De vogels kwetterden en kweelden boven het schoolplein bij het statige Adrianusgesticht in de Koestraat. Het was begin april, en een waterig zonnetje stond aan de hemel. De jongens voetbalden en de meisjes hoepelden.

“Waarom heb jij geen hoepel gekregen?” vroeg een blond meisje met een paardenstaart aan Alida.

“Dat weet ik niet,” zei Alida die, hoewel ze haar ouders niet eens om een hoepel had gevraagd, wel graag wilde meepraten met haar klasgenootjes. “Ik denk dat wij daar geen geld voor hebben.”

Het meisje met de paardenstaart lachte. “Mijn ouders hebben me wel een hoepel gegeven. Een hele mooie! Maar ik denk dat jij geen hoepel hebt gehad omdat je joods bent. Jullie joden mogen geen hoepel hebben.” Een ander meisje viel haar bij. “Ja, en jij mag nooit op zaterdag met ons spelen. Dat is ook iets van de joden.”

Alida vond het niet fijn dat ze als anders werd gezien, omdat ze joods was. Ze waren thuis dan wel niet streng joods, maar haar klasgenootjes zagen het verschil niet. Die zagen alleen vreemde voorwerpen bij haar thuis, dat ze niet meedeed aan de eerste communie

en het vormsel, zelfs nooit naar de kerk ging en dat ze toen ze jarig was had getraakteerd op een joods snoepje.

Ze wilde niet anders zijn dan de rest en ze voelde zich ook niet anders. Ze probeerde dit duidelijk te maken aan de meisjes. “Ik ben net zo als jullie, hoor. Ook al ben ik een jodinneke, ik ben en blijf een christinneke.”¹⁴

De meisjes giechelden, maar hielden erover op en pakten hun hoepels weer op.

“Je mag nooit je afkomst verloochenen, Ida. Je bent geen christinneke. Je bent joods,” zei haar moeder, toen Alida tijdens het avondeten vertelde wat ze die middag op het schoolplein had gezegd. Marcus moest lachen om het verhaal van zijn dochter. “Ik ben de enige joodse in de klas,” zei Alida, die boos naar haar vader keek, omdat hij om haar lachte. “Waarom ben ik eigenlijk joods?” “Omdat dat je afkomst is,” zei Betsy. “En die moet je koesteren.” “Maar dan ben ik anders dan de rest,” zei Alida met een sip gezicht. “Ik wil net zo zijn als de andere meisjes. Ik heb van de zuster gehoord dat sommige kinderen worden bekeerd. Dat wil ik ook.”

Betsy moest nu ook lachen, wat ze anders bijna nooit deed. “Dat kan helemaal niet, want je wordt geboren als jodin, en dat zul je altijd blijven.”

Alida keek beteuterd, haar ouders namen haar niet serieus. Waarom kon ze zich niet bekeren? Ze had goed nagedacht over dit plannetje, en nu werd het met een paar woorden afgedaan. “Ik weet het goed gemaakt,” zei Marcus. “Thuis gedraag je je joods. Die regels gelden hier. Op school pas je je maar aan aan de andere meisjes. Ik weet hoe je je voelt, want vroeger scholden ze mij vaak uit voor ‘jood’ en zo

14. Dit was volgens de oud-klasgenoten en (ex)-Bekenaren die Cees Prinsen over Alida heeft geïnterviewd de vaste uitdrukking van de kleine Alida Lion. Bron: Tussen Paradijs en Toekomst, nieuwsbrief Heemkundige Kring Ioannes Goropius Becanus en museum D'n Doornboom, nr. 55, september 2000.

noemen de mensen me nog steeds. En mijn ouders noemden ze hier ook zo.” Alida voelde zich een beetje gerust gesteld, maar ze begreep

nog steeds niet goed waarom ze zich niet zou kunnen bekeren. “Tot mijn zevende kan ik nog worden gedoopt,” zei Alida. “Dan ben ik katholiek en dan kunnen jullie daar niets meer aan veranderen.” “Van wie heb je dat nou weer?” vroeg Betsy. “Ik zal eens met jou school gaan praten, want wat ze je daar allemaal wijsmaken is niet goed voor je.”

“Ik heb het van een meisje uit mijn klas. Haar ouders vertelden dat het een keer in Italië is voorgekomen. Daar had de dienstmeid een joods kind stiekem gedoopt. Toen de paus dat ontdekte, liet hij het kind ontvoeren om het in Vaticaanstad een katholieke opvoeding te geven.”

Marcus moest lachen. Hij had dit verhaal nog nooit gehoord.

“Wil je dan worden ontvoerd?”

“Nee,” zei Alida. “Ik wil graag bij jullie blijven.”

Betsy schudde haar hoofd en keek naar Marcus. “Ida zou eigenlijk naar een joodse school moeten. Want wat ze hier allemaal te horen krijgt, is niet goed voor haar.”

“Dat kan toch niet,” zei Marcus. “Ze kan moeilijk elke dag naar Tilburg fietsen.”

XIV – buitengebied Hilvarenbeek - 1922

Op het zandpad dat door weilanden en akkers slingerde, stapte Marcus Lion flink door. Het was weer waar je energie van kreeg, met een graad of vijftien en een verfrissend briesje. De zon verschool zich achter de wolken. Marcus nam de omgeving goed in zich op. In het weiland naast hem graasden koeien die zijn kennersoog konden

42

bekoren. Een enkele koe staaarde naar hem terug, andere keken in de verte, terwijl de meeste in het gras lagen te dutten. Iets verder slingerde een smal stroompje door het akkerland. Aan weerskanten van het water hadden zich rietkragen gevormd. Marcus stopte even

en genoot van de ronddobberende eenden en sierlijk helikopterende libelles.

Aan de horizon, op hetzelfde pad, verscheen een stip. De Rooie Fik doemde op vanuit de verte. Hij liep met zijn kromme benen in een veel te wijde broek achter zijn kruiwagen. Op zijn hoofd had hij een pet en zijn schoenen waren veel te groot. Dit was een vertrouwd gezicht, want Marcus zag de Rooie Fik opgroeien, doordat zijn familie vlakbij woonde in de Wouwerstraat. Hij had wel wat medelijden met hem, want de Rooie Fik kwam uit een arm, gebroken gezin, waarvan de moeder was gestorven en de vader – Piet Klep – na het stoppen van zijn baan als klepperman meer dronken dan een goede huisvader was. De Rooie Fik werkte nu als hulpbesteller voor de Brabantse Buurtspoorwegen, wist Marcus. Het was niet toevallig dat hij hem hier tegenkwam, omdat hij de post rondbracht in het buitengebied. Nog iets meer in de verte zag hij de boerderij liggen waar hij moest zijn. In het voorbijgaan groette hij de Rooie Fik, om een halve minuut later met zijn handen op zijn rug het erf te betreden van de boerderij van Proke van der Loo. Er scharrelden enkele kippen, er stond een hooimijt en een grote notenboom.

Het viel Marcus op dat de boerderij slecht was onderhouden. Enkele ramen waren kapot en nooit gerepareerd. Het voegsel tussen de stenen was deels weggesleten. Hij klopte één keer stevig op de achterdeur van het woongedeelte.

Toen hij zich begon af te vragen of er wel iemand thuis was, werd de deur van binnen open geslagen. Een vrouw als een reuzin verscheen in de deurpost, over haar dikke buik hing een bloemetjesschort en haar stierennek ondersteunde haar veel te zware hoofd.

43

“Wel, wel,” zei de vrouw met een zware basstem. “Wie bende gij?” Marcus stak zijn hand uit. Tevergeefs, want de vrouw maakte geen aanstalten om hetzelfde te doen. Hij trok snel zijn hand terug om een eind te maken aan deze ongemakkelijke en ook wel komische situatie.

“Mijn naam is Marcus Lion. Ik heb uw man aangeklaagd en zou daar graag eens met hem over spreken.”

“Gij hebt verdomd veel lef,” zei de vrouw op zo’n vreemdsoortige manier, dat het Marcus voorkwam dat hij een olifant hoorde toeteren. “Dat gij ge hier durft te vertonen. Hoe haalt ge het in uw hoofd?”

Marcus zei niets, maar bleef de vrouw vol verbazing aankijken. Hij moest bijna lachen tot de reden van zijn bezoek weer tot hem doordrong en hij zijn gezicht op het nippertje in de plooi kon houden.

De vrouw wees naar het veld achter de boerderij. “Daar moet ge zijn,” zei ze, terwijl ze de deur recht voor zijn neus dichtsliep met een knal die de kippen verschrikt deed opvliegen. Marcus liep over een smal paadje langs een schuur en een hooimijt. Rechts zag hij een moestuin met sla en aardbeienplanten. In een hok stond een varken dat de resten van het warm eten naar binnen schrokte. Zijn roze huid zat onder de modder.

Marcus zag Proke lopen met een kruiwagen zand. Toen de man Marcus in het oog kreeg, zette hij zijn vracht neer, en bromde:

“Wat doede gij hier?”

44

“Ik wil u even spreken over de rechtszaak,” begon Marcus. “Ik zou de zaak willen schikken. Als u mij een huid geeft voor tien gulden, laat ik de zaak rusten.”

Het schrielle boertje met zijn ingevallen gezicht keek Marcus wantrouwig aan.

“Is het u daar om te doen?” vroeg hij. “Er komt niets van in. Ik laat me niet omkopen met jouw jodengeld.”

Marcus ging dicht tegen de boer aanstaan. “U hebt geen schijn van kans voor de rechtbank. Waarom zou u niet op mijn aanbod ingaan?” “Dan licht ge de volgende keer een ander op,” zei het eigenzinnige mannetje. Boosaardig keek hij naar Marcus. “En ga nu weg.” Er zat niets anders op dan rechtsomkeert te maken. De boer riep hem na: “Tot in de rechtszaal, vuile jood.”

XV - Hilvarenbeek, Paardenstraat en buitengebied - 1922

Het was al donker geworden, toen Betsy thuis ongeduldig op haar man wachtte. Omdat het zo lang duurde en ze honger kregen, had ze samen met Alida en Sam alvast gegeten. Betsy vroeg zich af wat er met hem gebeurd was. Ze wist waar hij naartoe was gegaan. Het zou toch niet uit de hand zijn gelopen? Ze vroeg Sam om op Alida te passen, zodat zij haar man kon gaan zoeken.

In de duisternis liep Betsy met de petroleumlamp in haar hand de weg die Marcus moest hebben gevolgd. In het begin, toen er nog straatverlichting was, keken de mensen raar op, toen ze haar voorbij zagen komen. “Waar ga je heen?” vroeg een buurvrouw. “Marcus is nog niet thuis gekomen,” zei Betsy kalm. “Ik ga hem zoeken.”

Betsy zag Piet Smulders, alias Piet Klep, van wie ze wist dat hij stevig aan de drank was geraakt, staan en ze vroeg zich af of ze de nachtwacht niet moest vragen om te helpen bij haar zoektocht naar haar man.¹⁵ Dat hoorde vroeger bij zijn functie. Feit was echter dat hij deze baan kwijt was, hier niet aan toe wilde geven en daarom

45

onbetaald doorging. Ze besloot geen hulp aan hem te vragen en ging alleen verder.

Buiten het dorp zag ze bijna niets meer. Reusachtige bomen staken dreigend boven het pad uit. Ze hoorde takken kraken. Een hond begon angstaanjagend te blaffen. Er was niemand te bekennen. Ze hield de lantaarn voor zich uit, zodat ze nog enigszins kon zien waar ze liep. Wat had ze graag iemand bij zich gehad van wie ze de hand kon vasthouden. Er gromde weer een hond. Toen Betsy dichterbij kwam en het geluid steeds harder werd, leek het eerder dat ze een mens hoorde snurken. Een mens hier op dit uur? Ze wilde al omdraaien, maar haar nieuwsgierigheid won het van haar angst. Ze naderde het geluid en bleef met de lantaarn op de grond schijnen. Ze schrok! Daar lag inderdaad een mens. Ze kwam dichterbij en scheen

met de lantaarn in het gezicht van de persoon. Het was Marcus! Hij lag te slapen!

Ze schudde hem wakker. “Wat doe je hier? Je hebt ons ongerust gemaakt.”

Marcus keek versuft om zich heen. “Heb je gedronken, Marcus?” vroeg Betsy streng, terwijl ze bij zijn mond rook. Ze bespeurde een alcoholgeur. “Je bent toch niet in Den Hemel geweest?”¹⁵

“Ik ben gewoon langs de kant van de weg in slaap gevallen,” zei Marcus onduidelijk mompelend, waarna hij wankelend rechtop probeerde te gaan staan.

“Wat ben je toch een maffe vent! Houd mijn hand vast, want ik ben

15. Volgens Jan Naaijens uit Hilvarenbeek zou hij aan zijn einde zijn gekomen door in besonken toestand een volle sloot in te fietsen.

16. Café op de route.

bang in het donker.” Zo liepen ze zo goed en zo kwaad als het ging hand in hand naar huis, af en toe pakte Betsy Marcus ter ondersteuning bij zijn schouders vast om te voorkomen dat hij viel. Terug thuis kwam Alida, die was opgebleven, op hen afgerend. Ze sprong tegen Marcus op en omklemde zijn middel. “Gelukkig papa, je bent er weer!”

XVI - Hilvarenbeek, Markt - 1922

Hoewel de rechtszaak weinig voorstelde, werd er toch smakelijk over geroddeld op het dorpsplein in Hilvarenbeek. Omdat de meeste mensen weinig op hadden met de gierige boer kozen ze partij voor Marcus Lion, die als enige jood van het dorp toch gewaardeerd werd. Zijn familie had er al generaties lang een slagerij en Marcus stond bekend als een aardige man. Maar sommige zagen, beïnvloed door de dorpsroddels, deze zaak als een bevestiging van het vooroordeel dat joden achterbaks handel dreven. Een enkeling was zelfs diep verontwaardigd over ‘die smouzen’ die ze eigenlijk linea recta het land

uit zouden moeten sturen. “Het begint met kleinigheden zoals liegen over een afspraak,” zei een vrouw met een kwaadaardig gezicht. “Het eindigt met moord.” De meeste mensen die om de jodenhaatster heen stonden lachten meewarig, omdat ze de vrouw nooit zo serieus namen. Enkele omstanders kozen wel haar kant en vonden het een typische jodenstreek. Zij werden knikkend bijgestaan door een stokoude man die op een bankje zat bij een van de jonge lindebomen die het kale marktplein in de toekomst grandeur moesten geven. De rechtszaak schiep voor iedereen ruimte om zijn mening over de jood in het algemeen en Marcus in het bijzonder te berde te brengen, en er was in ieder geval weer iets om over te praten. Een van de inwoners nam het op voor Marcus. “Proke is zo gierig dat hij zijn vrouw van rijstzakken onderbroeken liet maken voor zijn dochters. Weet je wat er op die rijstzakken stond? Betere waar, nu tien procent korting.”¹⁷ De mensen lachten.

XVII - Hilvarenbeek, Paardenstraat - 1922

Na de overwinning in de rechtszaak, en een kleine schadevergoeding rijker, zat Marcus aan zijn bureau. Hij bekeek het boekje waarin de leveranciers stonden die hij nog moest betalen. Met schrik constateerde hij dat dit een lange lijst was, terwijl de lijst met namen van wie hij nog geld tegoed had veel korter was. En in het bakje met kasgeld was haast geen rooie cent meer te vinden. Steeds vaker moest hij leveranciers een bedrag schuldig blijven en die begonnen hoe langer hoe meer te morren. Zij bleven de Lions voorlopig trouw, vanwege de jarenlange samenwerking die vaak over meerdere generaties heenliep, maar ook die loyaliteit zou ooit ophouden. Marcus vreesde dat de zaak het niet lang meer zou redden. Peinzend staarde hij voor zich uit. Hij had geen zin om Betsy van de miserabele financiën op de hoogte te stellen, want dan zwaaide er wat. Wat moest hij doen, haar de waarheid vertellen of die nog even voor haar verborgen houden? Zijn angst won het van zijn verstand. Misschien

is het beter, dacht hij, als ik Betsy er nog even buiten houd. Het was beter geen slapende honden wakker te maken, want hoe langer hij het uitstelde om zijn vrouw op de hoogte stellen, hoe meer tijd hij had om de situatie op te lossen. Hij was tevreden met zijn genomen beslissing.

Marcus lichtte Sam, als mede-eigenaar van het bedrijf, wel in over de

48

17. Deze grap over Proke herinnerde mijn opa en Benaar Harrie Hesselms zich nog. financiële perikelen. Sam bemoeide zich normaal gesproken niet met administratieve zaken, omdat hij niet kon lezen en schrijven. “De zaak loopt gewoon niet,” zei Sam. “Daar kunnen we niets aan veranderen. We kunnen de prijzen niet verhogen en het is moeilijk om aan nieuwe klanten te komen. We hebben veel concurrentie.” Marcus knikte. “Het probleem is dat het geld op is. Ik kan de inkopen niet meer betalen. We moeten iets doen. We moeten voorkomen dat we failliet gaan. Ken jij iemand die ons geld wil lenen?” Sam dacht na. “Wolf Machoel uit Bergen op Zoom?”

Marcus keek verbeten voor zich uit. “Dat nooit. Van die gladjanus wil ik niks. Ik vertrouw hem niet, ook al is het de broer van Betsy.”

“Hij is wel rijk.”

Marcus schudde zijn hoofd en kreeg plots een ingeving. Hij had regelmatig de uitdrukking ‘een rijke Jan Kolen’ gehoord en iemand had hem verteld dat die persoon echt leefde, in Tilburg woonde en wel bereid zou zijn geld uit te lenen.

XVIII - Tilburg, wijk Oerle - 1922

Marcus stond samen met Sam op het afgesproken tijdstip voor een deftige woning met een grote lap eigen grond. “Is dit nu de rijke Jan Kolen?” snoof Sam die het er maar karig vond uitzien, want hij had een kasteel verwacht. Misprijzend keek hij om zich heen. Marcus trok aan de deurbel. Ze wachtten in hun zondagse kleding met hun armen langs hun lichaam. Toen de deur openging, stonden ze oog in oog

met een jonge vrouw. Sam schatte haar begin twintig. Ze droeg een met franjes versierde jurk die haar stevige borsten nauw ontsloten. Sam had moeite om haar in haar gezicht te blijven aankijken.

“Is uw vader thuis?” vroeg hij.

“Mijn vader is overleden,” antwoordde ze met zachte stem. Ze sloeg haar ogen even neer. De stilte was ongemakkelijk.

“Ik geloof dat u de familie Lion bent. Komt u binnen.”

49

Marcus en Sam liepen achter haar aan en wisselden een blik van verstandhouding. Sam bekeek het wiebelende kontje van de gastvrouw, en dankte God dat hij ondanks zijn leeftijd nog goede ogen had. Ze kon kennelijk ook goed met een poetsdoek overweg, want binnen zag alles er piekfijn uit. Van die poetsdrift kon Betsy nog wat leren, dacht Sam bij zichzelf. Hij was vrolijk geworden van de aanblik van de jonge vrouw en voelde zich gelijk een stuk jonger, maar toen ze de belendende kamer binnengingen, verdween zijn goede zin net zo snel als die gekomen was. Aan een tafel zaten namelijk drie mannen die Marcus en hem met vorsende blik aankeken. Dit beloofde weinig goeds. Vooral de strengkijkende man met dikke wenkbrauwen joeg hem schrik aan. De strenge man stelde zich voor als notaris Heufke.

Tijdens het serveren van thee en een koekje babbelde Dien Kolen, de knappe gastvrouw, er lustig op los: “Mijn ouders zijn overleden, waardoor ik geld heb geërfd. Omdat ik het nu niet nodig heb, wil ik het graag uitlenen aan mensen die het goed kunnen gebruiken.

Mensen zoals u.”

De notaris onderbrak haar met een nasale stem. “Wij hebben begrepen dat u een bedrag van 8500 gulden zoudt willen lenen. U begrijpt dat mejuffrouw hier,” en de notaris wees met een overdreven handgebaar naar Dien. “een onderpand zal willen hebben. Wij zijn reeds bij het kadaster nagegaan welke bezittingen u heeft. Deze beide heren,” - hij wees de broer en de verloofde van Dien aan - “hebben

deze zaken bekeken en kunnen ermee instemmen dat ze als onderpand dienen.”

Sam moest slikken. Zonder iets te zeggen hadden ze hun familiebezittingen bekeken en getaxeed! Hij voelde zich onbehaaglijk door deze brutaliteit. Hij keek naar Marcus die voor zich uitstaarde. Blijkbaar kwamen de woorden van de notaris niet bij zijn neef binnen, maar vlogen ze langs hem heen. “We hebben alvast een contract opgesteld,” ging de notaris door. “Zoudt u zo goed willen zijn het contract door te lezen en vervolgens mede te delen of u akkoord bent met de inhoud ervan?” Hij schoof het contract over tafel door naar Sam, die het papier op zijn beurt aan Marcus gaf. “Ik zie niet goed meer,” loog Sam, die zich ervoor schaamde dat hij analfabeet was. Marcus hing met zijn neus boven het contract en las het aandachtig woord voor woord door.

Ondertussen rook Sam de geur van appelgebak. “U vraagt dus 5,5% rente,” zei Marcus met een serieus gezicht.

De drie mannen knikten. “Dat is geen slechte rente. Helemaal niet slecht,” zei de notaris.

Marcus wreef met zijn wijsvinger over zijn lippen, diep nadenkend, en keek opzij naar Sam. “Ik denk dat we het maar moeten doen?” zei hij half-vragend tegen Sam, die ervan schrok dat naar zijn mening werd gevraagd. Verschillende gedachtes en gevoelens overspoelden Sam. Hij vertrouwde de tegenpartij niet en was ervan overtuigd dat ze werden opgelicht. Maar wat moesten ze anders? Weglopen, terwijl het contract al klaarlag? En dan een andere partij zien te vinden die een lening wilde geven? Dat was zo goed als onmogelijk gezien hun financiële toestand.

Hij werd onderbroken in zijn gedachten toen Dien binnen kwam lopen met twee stukken appeltaart, waarvan ze er een voor zijn neus neerzette. Terwijl ze zich vooroverboog in de richting van Marcus raakten haar borsten op een haar na het gezicht van Sam. Ze rook heerlijk. Het vlees van de twijfelende Sam was zwak en hij zei tegen Marcus. “Ik twijfel, maar onderteken het contract maar.” Marcus

pakte de pen en zette zijn handtekening op het laatste van de drie velletjes papier.¹⁸

Marcus Lion kwam opgelucht thuis en zag Alida opnieuw bladeren in het familiealbum.

Nieuwsgierig keek hij mee over haar schouders. Wat zien ze er allemaal succesvol en welvarend uit, dacht hij. Helaas was die tijd voorbij, de familie zou het eventjes met minder moeten doen. Hij hoopte op een snelle ommekeer.

Voor het eerst zag hij het slordige geklieder van Alida rond de sjeke portretten. “Waarom heb je dat gedaan?” Verbaasd keek Alida haar vader aan. “Mag dat dan niet?” “Nee,” zei Marcus. “Dat is zonde van het album. Nooit meer doen, hoor.” Hij voelde zich niet boos, maar voelde eerder een vlag van liefde voor zijn dochter opkomen en hij aaide Alida door haar zwarte, licht krullende haren. “Wat een mooie meid ben je toch!”

“U bent een hele goede papa,” zei Alida zachtjes. “Want u blijft altijd rustig en bent niet snel boos op me. Een meisje van school vertelde dat ze thuis slaag krijgt, als ze iets doet wat niet mag.” “Dat is dan niet slim van die ouders,” zei Marcus. “Want met slaan los je niets op. Je maakt de problemen alleen maar groter.”

“Sloeg jouw vader jou weleens?”

“Soms,” zei Marcus, en in een flits schoten jeugdherinneringen voorbij.

“Hij was vooral erg hard voor mij. Ik moest altijd doen wat hij zei. Zo moest ik op jouw leeftijd al hard werken.” “Waarom hoef ik dat dan niet?” vroeg Alida.

“Omdat je nog een kind bent en dan moet je genieten van elk moment, omdat het leven er niet gemakkelijker op wordt als je ouder wordt.”

18. Inventaris Notariële archieven Tilburg, Toegangsnr. 115, Inventarisnr. 901, akte 552.

“Vind je het leven soms moeilijk, papa?” vroeg de kleine wijsneus.

Marcus lachte. Hij had geen zin om al zijn worstelingen bij Alida neer te leggen, dus draaide hij om de vraag heen. “Ach, misschien valt het allemaal wel mee.”

XIX - Hilvarenbeek, Paardenstraat - 1924

Betsy hoorde geklop op de deur. Ze vroeg zich af wie het zou kunnen zijn zo tegen de avond. Ze ging kijken en zag buurman Harrie Wouters. Ze groetten elkaar en de buurman maakte aanstalten om binnen te gaan.

“Kom je zomaar op bezoek?” vroeg Betsy.

Harrie Wouters keek haar niet begrijpend aan. “De openbare verkoop gaat zo beginnen; ik kom jullie roepen. Dan kunnen jullie zien hoeveel jullie eigendommen gaan opbrengen.” Betsy dacht dat ze het niet goed verstaan had. “Kun je nog eens zeggen wat je daarnet zei?”

De buurman keek haar nog steeds niet-begrijpend aan. “Waar is Marcus?” vroeg hij luchtig.

“Als ik dat eens wist,” zei Betsy. “Dan draaide ik hem zijn nek om.” Ze liep het huis in, en bedacht dat het een grap kon zijn van de buurman, want daar stond hij om bekend in het dorp. Ze riep naar Marcus. “De buurman beweert dat vandaag al onze eigendommen worden verkocht. Houdt hij me voor de gek?”

Marcus kwam met een rood hoofd aangelopen, zijn houding was minder zelfverzekerd dan anders. Toen ze haar man zo zag, begreep Betsy meteen dat het niet pluis was.

“Betsy,” zei Marcus. Normaal sprak hij haar nooit aan op deze manier. “Ik had het je eigenlijk al eerder willen vertellen. We zijn failliet, waardoor we alles moeten verkopen. Ook ons huis.”

Betsy kon haar oren niet geloven. “Meneer heeft ons huis op het spel gezet! In godsnaam, waarom? Ben je gek geworden?”

Ze keek naar buurman Wouters die met elke vezel van zijn lichaam liet merken dat hij niet wist dat Marcus dit had achtergehouden voor zijn vrouw.

“Als alles verkocht is, houden we misschien nog een bedrag over,” hoorde ze haar man zeggen.

“Waarom heb je me niet laten weten dat het zo slecht ging met de zaak? Ja, het werd steeds rustiger in de slagerij, dat wist ik ook wel. Misschien hadden we met hard werken een faillissement kunnen voorkomen. Wat stelt ons huwelijk nog voor als je dit soort dingen voor me achterhoudt?”

“Je had het nooit goed gevonden dat ik geld zou lenen,” zei Marcus. “Ik moest het wel doen op deze manier.”

Nee, je had het moeten vertellen, dacht Betsy. Ze werd steeds woester op haar man. Ze kon hem wel iets aandoen. “Weet ik nu alles of houd je nog meer voor me achter?”

“Dit is het wel zo’n beetje,” zei hij, maar Betsy geloofde er niets van. Ze walgde van zijn kalende voorhoofd en van de zweetdruppels die erop stonden. Is dit nou een vent?

Het duurde even voor de waarheid echt tot Betsy doordrong, voordat ze beseftte dat ze geen huis meer had. Betekende dit dat ze dakloos waren? Bij deze gedachte voelde ze paniek opkomen, de wereld om haar heen begon te tollen. “Idiot die je bent!” riep ze, terwijl ze haar hart voelde bonken. Haar man kwam op haar af, maar ze had geen zin in zijn kleffe omhelzing of zijn vieze adem. Ze wilde alleen gelaten worden en sloeg hem daarom van zich af. Op zoek naar frisse lucht ging ze naar buiten. Daar werd het zwart voor haar ogen en om te voorkomen dat ze flauwviel, ging ze midden op straat op haar hurken zitten. De laatste die ze zag, was buurman Wouters.

De normaal zo praatvlugge kastelein stond er als versteend bij.

Betsy verloor alle controle over zichzelf. Later zou ze zich ook niets

meer herinneren van dit moment. “Mijn man is een idioot!” riep ze

zonder dat ze het zelf doorhad. Overal vandaan, en vooral vanuit café De Posthoorn waar de veiling op het punt stond te beginnen en zich al veel mensen hadden verzameld, kwamen nieuwsgierigen op het geschreeuw af. “Jaahaa, iedereen mag het weten!” schreeuwde Betsy, terwijl ze haar handen ten hemel hief omdat ze het wereldse niet meer begreep. Toen Marcus op haar afkwam om haar te kalmeren, dreigde ze hem: “Waag het niet me aan te raken! Stuk ellendig vreten!”

Ook Sam was op het rumoer afgekomen. Hij bekeek het van een afstandje. “Ik gooi me voor de tram!” hoorde hij Betsy roepen, maar hij had geen flauw idee waarom zij dat zou willen doen. Wat is er aan de hand, vroeg hij zich beschaamd af, waar ben ik nu weer in terechtgekomen? ¹⁹

De veldwachter, een stevige man met een grote krulsnor, ontfermde zich over Betsy en vroeg haar wat er scheelde. Het bracht Betsy weer langzaam bij zinnen. “We zijn failliet. Alles wordt verkocht.” Sam die meeluisterde schrok van haar woorden. Hij wierp een woedende blik op Marcus en stamelde: “Ik dacht dat wij alles van elkaar wisten. Waarom heb je me niets verteld?”

Marcus antwoordde met trillende stem. “Ik had nooit verwacht dat Dien Kolen de daad bij het woord zou voegen, dat ze de lening echt op zou eisen. De deurwaarder is een paar weken geleden langs

19. Volgens Cees Prinsen heeft er zich een scène afgespeeld in de Paardenstraat op het moment dat de Lions hun huis moesten verlaten en zelfs de veldwachter zou er bij zijn geweest. Hier heb ik geen andere bron van kunnen vinden.

geweest. Ik dacht dat het een dreigement was en dat het niet zo snel tot een veiling zou komen.”

Sam voelde zich buitengesloten. Was het daarom zo druk bij de Posthoorn? Waarom wist hij nergens van, terwijl het hele dorp op de hoogte leek? Hoewel hij niet snel kwaad werd, sprong hij op Marcus af. Net voordat hij een klap kon uitdelen, werd hij tegengehouden door de veldwachter.

“Rustig aan, Sam. Ik wilde je geen pijn doen,” zei Marcus. “Ik wilde je niet met mijn problemen opzadelen.”

“Het gaat ook om mijn geld. Ik ben voor de helft eigenaar van het bedrijf, weet je nog? Het enige waar jij goed in bent, is je kop in het zand steken. Je bent een vent van niets. Als je vader nog leefde, had hij je er ongenadig van langs gegeven met een stuk hout.” Sam spoog op de grond, en liep weg, want hij wilde hier niets meer mee te maken hebben.

XX – Hilvarenbeek, café De Posthoorn (van buurman Wouters) - 1924

23 April 1924, zes uur 's middags. In het café was het druk; boeren met verweerde gezichten, weldoorvoede bakkers en slaggers, noestige schoenmakers en leerlooiers. Marcus keek vanuit een hoek van de zaal gelaten naar de aasgieren. Hij voelde zich machteloos en kon niets anders doen dan het hele gebeuren over zich heen laten komen. De hoofdpijn die hij kreeg van de kakelende bezoekers werd nog erger als hij aan zijn vrouw dacht die nu thuis tot rust werd gebracht door een van de buurvrouwen. Hij kende haar temperament, en toch was ze nog nooit zo door het lint gegaan als zojuist. Hij vroeg zich af of ze last had van problemen in haar hersens, waarvan hij het bestaan niet wist. Want hoe kon je anders zo door het lint gaan?

Signalen hiervoor had hij niet opgevangen en ze had er ook niet met hem over gepraat. Hij dacht aan Sam wiens vertrouwen hij had beschaamd. Maar vooral dacht hij aan Alida, aan haar toekomst die om zeep was geholpen. De slagerij had zijn erfenis voor haar kunnen

worden, als ze zou trouwen met een jongen die de zaak wilde voortzetten. Deze droom, die hij vaak voor ogen had gehad, leek nu voorgoed voorbij. En wat moest ze van hem denken. De grootste opdracht van zijn leven was haar groot te brengen, en haar mooie karakter nog verder te ontwikkelen. Maar zijn voorbeeldfunctie was

tot een absoluut dieptepunt gedaald. Zo was hij daar in gedachten verzonken, totdat hij een klap op zijn schouders kreeg van kastelein Harrie Wouters. “Kom op, hou je taai! Laat je niet kisten.” Marcus glimlachte, want hij wist dat opbeurende woorden niet hielpen op dit moment. Wel vond hij het een mooi gebaar van zijn buurman, omdat hij de enige persoon leek te zijn die medelijden met hem had. De andere aanwezigen waren puur uit op financieel gewin en op sensatiezucht. De veiling was voor hen het toetje, nadat ze al verwend waren door de scène die Betsy op straat had veroorzaakt, zodat ze morgen sowieso een kletsonderwerp hadden. Sentimenteel bedankte Marcus zijn buurman. “Je bent een echte vriend.”

De plaatselijke notaris Franken zat de bijeenkomst voor. Hij legde uit dat het ging om een voorlopige veiling, de inzet. De biedingen van vanavond zouden niet direct tot een definitieve verkoop leiden. Marcus begreep er niets van. Waarom al deze poeha als alles toch nog kon veranderen?

Hoofdschuddend onderging Marcus de veiling. Metselaar Cees Mollen had interesse in het huis en de overige opstallen, terwijl timmerman Jan Smolders de omliggende grond wel zag zitten. Hij luisterde naar de veilingmeester. “Als laatste kunt u bieden op het geheel. Een huis en erf, looierij, schuren en tuinen. Wie biedt er?” Marcus keek rond, de aanwezigen hielden zich gedeisd, totdat zijn

56

grootste concurrent, slager Willem Simons, opstond en op het geheel bood. Marcus haalde diep adem, want het voelde alsof hij een zwaard in zijn rug kreeg. Eerst had Simons een groot deel van zijn klanten afhandig gemaakt en nu wilde hij ook nog zijn hele hebben en houden opkopen. Dat zal toch niet gebeuren! Hij liep geagiteerd naar Harrie Wouters die achter de bar stond. “Zag je Simons bieden?

Dit geloof je toch niet!”

“Besef dat dit nog niet de definitieve veiling is,” zei zijn buurman, terwijl hij met een handdoek de glazen droogde. “Hij toont zich nu het mannetje. Hij voelt zich onoverwinnelijk omdat hij je heeft

verslagen met zijn slagerij en nu wil hij je symbolisch de genadeklap geven.”

“Dat lukt hem goed,” zei Marcus somber, terwijl hij in zijn ooghoeken Simons zag staan met een geniepige lach op zijn gezicht. Wouters tapte een pils en zette dat voor Marcus neer op de bar. “Van mij! Heb je gezien wat hij geboden heeft? 4.560 gulden. Dat is te weinig. Ik zou er meer voor over hebben.” Marcus zag een twinkeling in de ogen van zijn buurman.

“Ga jij bieden dan?” vroeg Marcus.

“Dat ben ik inderdaad van plan. Misschien kun je er dan nog een tijdje blijven wonen tegen een lagere huur.”

De veiling zat erop en het werd druk aan de bar. Voordat hij aangesproken zou worden, dronk hij in een teug zijn glas bier leeg en snelde hij naar huis om Betsy en Sam verslag uit te brengen.

Precies een week later vond de definitieve verkoop plaats in Hotel de Valk, aan de Gelderstraat in Hilvarenbeek. Harrie Wouters kocht de onroerende bezittingen in de Paardenstraat van Marcus Lion voor 6.425 gulden. Anderen kochten nog voor een kleine duizend gulden bouwgrond, weiland en hakhout.²⁰ Met deze opbrengsten losten Marcus en Sam de schuld aan Dien Kolen af.

57

XXI – Hilvarenbeek, Markt - 1925

Het was kermis in het dorp en dat betekende dat het groene dorpsplein nu ook rood, geel en blauw kleurde.

“Mag ik in de draaimolen, papa?”

Marcus knikte en kocht een kaartje voor vijf cent. Op de draaimolen stonden brandweerauto's, koetsen en olifanten, maar het paard vond ze het mooist. Nadat de rit voorbij was en een deel van de kinderen hun plaats moest opgeven, hoefde Alida niet lang na te denken, want ze klom meteen op het paard. Toen de draaimolen op gang kwam,

hield ze het nagemaakte dier stevig bij de manen vast. Marcus keek tevreden toe en zag dat ze ging staan en het paard tussen haar knieën drukte. Als een volleerd amazone maakte ze haar rondjes, terwijl de wind om haar oren suisde.

Op de kermis waren veel klasgenootjes van Alida. Ze speelden met elkaar, terwijl de ouders met elkaar praatten. Samen met een buurmeisje ging Alida voor 10 centen in de zweefmolen. Dat was best veel geld voor Marcus, maar hij had het er graag voor over, want hij genoot van Alida die, kraaiend van plezier, de hand vasthield van haar vriendinnetje. Toen het ritje voorbij was en Alida nog een keer wilde, gaf Marcus direct weer 10 centen mee. Hij kreeg daarvoor een por van Betsy die hem in zijn oor fluisterde. “Zo is het wel genoeg. We moeten zuinig zijn.”

20. Inventaris Notariële archieven Hilvarenbeek, Toegangsnr. 772, Inventarisnr. 212, aktes 48-49. Marcus knipoogde naar zijn vrouw. “Misschien moet ik een baan zoeken bij de kermis. Dan trekken we samen het hele land door en kan Alida zoveel in de zweefmolen als ze wil.” “Fantasie heb je

58

genoeg,” zei Betsy hoofdschuddend. “Nu nog wat beter worden in de realiteit.”

Toen Alida helemaal duizelig uit de zweefmolen wankelde, pakten Marcus en Betsy ieder een hand vast ter ondersteuning en zo liepen ze de geur van zoetigheid tegemoet bij de gebakkraam. Daar stond ook buurman Wouters. “Bestel maar,” zei Marcus tegen Betsy en Alida, voordat hij de buurman groette.

Die viel met zijn doorrookte stem meteen met de deur in huis.

“Heb je het al gehoord? Mijn vrouw is ernstig ziek.”

“Wat erg!”

“We zullen daarom het café zeker niet gaan uitbreiden,” ging Harrie Wouters verder. “We hebben ook geen opvolger. Dus we zien niet in waarom we jouw huis nog zouden verhuren tegen zo’n lage prijs.

Binnenkort verkopen we het, tenzij jij een goede huur kunt gaan betalen.”

Marcus voelde zich een kort moment verraden door zijn vriend, totdat hij beseftte dat dit zijn goed recht was. Leuk was het niet. “Harrie, zoals je weet, hebben we de slagerij nog. Het lijkt zelfs weer iets drukker te worden. Nog even en dan kunnen we de huur betalen die je wilt.”

Harrie Wouters schudde zijn hoofd. “Zoek toch een andere baan.

Je bent niet voor niks al een keer failliet gegaan.” “Luister eens, Harrie. Ik ben een slager, ik kan koeien slachten en huiden looien. Verder kan ik niets!”

De buurman kreeg een taartdoos aangereikt door de helpster van de gebakkraam, groette Marcus en Betsy vriendelijk en ging terug naar De Posthoorn waar het druk was door de kermis. Want kermissen dienden niet alleen tot vermaak van de kinderen, maar smeerden ook de kelen van de volwassenen. Marcus moest even tot zich door laten dringen wat hij zojuist gehoord had. Alida kwam aanzetten met chocoladebollen. Gulzig aten ze die op. Alida veegde met de bovenkant van haar hand haar mond af, waarna ze haar vieze hand

59

stiekem aan haar jurkje schoonwreef.²¹

XXII - Auschwitz Birkenau – oktober 1943

Rosa en Ida stonden met hun groep op appèl in het kamp. Ze moesten net zo lang wachten totdat ook de andere groepen terug waren. Aan de rand van de appèlplaats stond een rij naakte mannen en jongens. Met steeds een korte tussenpoos moesten die onder het toezicht van enkele SS'ers naar een punt honderd meter verderop rennen. Het ging duidelijk om een selectie. Wel van een andere aard dan bij aankomst op het station van Auschwitz, want daar hadden de SS'ers Ida slechts naar haar leeftijd en beroep gevraagd en haar met keurende blik aangekeken. Ze hoefde toen niet

te rennen. Terwijl ze dacht aan dat verschrikkelijke moment, een kleine maand geleden, waarop ze gescheiden werd van haar schoonmoeder Aaltje en haar man Loet, zag ze hem voor het eerst terug, want hij was een van de mannen in de rij. Dat ze hem nu terugzag, waar ze alleen maar op had kunnen hopen, maakte haar blij en ze probeerde zwaaiend met haar armen zijn aandacht te trekken. Ze dacht niet aan de precaire toestand waarin Loet verkeerde en ze vergat ook de regels, waardoor de vrouwelijke kapo in onverstaanbaar Pools haar

21. Provisionele veiling: Inventaris Notariële archieven Hilvarenbeek, Toegangsnr. 772, Inventarisnr. 213, akte 61.

toeschreeuwde dat ze haar bek moest houden. De kapo pakte een steen en smet die in haar richting. De steen ketste tegen haar heupen.

60

De kleine pijnscheut nam Ida voor lief.

Ida zag dat Loet geschrokken naar haar keek. Gevoelens streden om voorrang. Ze was blij hem te zien, maar vond het jammer dat ze niet naar hem toe kon lopen en met hem kon praten. Ze schaamde zich voor haar afgeschoren haren en ze zag eruit als een skelet zonder vrouwelijke vormen. Toen ze echt beseftte wat er aan de hand was, overheerste haar angst voor de selectie waarin Loet was beland. Het was de vraag waarvoor werd geselecteerd. Ze kon slechts gissen of het een selectie op leven en dood was, of om te bepalen wie wat zou moeten gaan doen. Weinig geruststellend was dat bijna alle selecties om leven en dood gingen.

Het viel haar mee dat Loet er sterker uitzag dan de andere mannen. Hij kon het kamp blijkbaar aan! Nooit was hij een harde werker geweest, eerder een lulak, maar misschien had hij hier zijn fysieke mogelijkheden ontdekt. Ida sprak zichzelf zo moed in, hoewel ze wist dat ze zich voor de gek hield. Want hoop bestond niet in Auschwitz.

Er renden nog enkele mannen naar het eindpunt en het was duidelijk dat de sterkeren, de winnaars van de selectie, aan één kant moesten gaan staan. Toen Loet aan de beurt was, hield Ida haar adem in. Hij duwde zijn borst naar voren, rende hard en werd door een van de SS'ers naar de groep met sterke mannen gestuurd. Toen hij haar richting inkeek, zag Ida, van hoe ver het ook was, de vertwijfeling in zijn ogen. Haar man Loet wist overduidelijk niet of hij blij moest zijn of niet. Ida knikte hem bemoedigend toe, want bij de zwakkeren wilde je niet horen; dat betekende zo goed als zeker de gaskamers.²²

62

Ze wilde zo lang mogelijk naar haar man blijven kijken, maar toen de selectie voorbij was, werden de mannen in twee gescheiden groepen

61

afgevoerd. De sterkeren gingen één kant op, en naar de andere kant gingen vooral magere mannen die wankelden en dof uit hun ogen keken. Boosaardig liepen de kampbewakers met een zweep in de hand achter hen aan.

XXIII - in de trein van Auschwitz naar Warschau – oktober 1943

Voor het eerst sinds hun aankomst in Auschwitz had hij zijn vrouw gezien.²³ Als zijn aandacht niet naar haar toe was getrokken doordat er een steen naar haar werd gesmeten, had hij haar misschien niet eens herkend; kaalgeschoren en in een veel te ruim zittend, gestreept pak.

Samen met een andere man zat hij nu al een paar uur in de trein. Er was hun verteld dat ze naar Warschau gingen.

Aan de ene kant was hij hier blij mee, want alles was beter dan Auschwitz, maar aan de andere kant vreesde hij wat hem te wachten stond en bovendien raakte hij kilometer na kilometer verder weg van Ida. De vrouw met wie hij kinderen wilde. Iets wat hij nooit had

22. De kans dat Ida op deze wijze getuige was van de selectie van Loet is niet groot, te meer daar mannelijke en vrouwelijke gevangenen veelal gescheiden van elkaar leefden. Mogelijk was Loet al direct bij aankomst in Auschwitz geselecteerd voor Warschau, maar dit is niet meer te achterhalen.
23. Hun aankomst in Auschwitz moet op 10 september 1943 geweest zijn; de dag dat Aaltje de Bruin – de moeder van Loet – omgebracht werd. Loet, Ida, en Aaltje waren met het transport van 7 september 1943 gedeporteerd vanuit Westerbork (bron: archieven Herinneringscentrum Kamp Westerbork / persoonskaart Ida Lion van Kamp Westerbork). De 'treinreis' heeft dus ongeveer drie dagen geduurd.

63

uitgesproken tegen haar, maar wat hij nu diep van binnen voelde. Toen hij een paar uur terug in de rij stond en haar zag, had hij getwijfeld; moest hij zich sterk voordoen of juist als een zwakkeling. Zijn instinct vertelde hem dat hij zijn zwakte, veroorzaakt door diarree, zo goed mogelijk moest verbergen. Daarom had hij zijn borst vooruit geduwd om zijn kracht aan de selecterende SS'er te tonen. Achteraf, nu hij in de trein naar Warschau zat, voelde hij zich vooral een grote egoïst. Misschien was voor hem nu het ergste voorbij, maar hij kon het niet verkroppen dat zijn vrouw nog moest ploeteren en afzien in en rond de vrouwenbarakken van Birkenau.²⁴

De vrouwelijke kapo's waren net als hun mannelijke collega's slavendrijvers. Vrouwen moesten meestal net zo hard werken als mannen, hoewel ze dat fysiek nog minder aankonden. Loet had weinig hoop dat Ida deze moordmachine zou overleven. Dan moest hij alleen verder, als hij zichzelf tenminste wist te redden. Nee, het zou gemakkelijker zijn als hij zich liet afmaken door de moffen, maar dat gunde hij hen niet.

Naast hem in de trein zat een Belg. Een nog gezond ogende man van midden in de veertig. De trein zat vol met Belgen, Nederlanders, Tsjechen en Slowaken. De wagon was vol, maar de reis was comfortabeler dan de treinrit van Westerbork naar Auschwitz.

Toen de trein stopte in de buurt van het voormalige getto van Warschau zag hij een kamp dat werd bewaakt door stevige mannen met geweren en veel kleiner was dan Auschwitz. Ze werden langs de bewakers binnengeleid naar de administratie van het kamp.

24. Auschwitz was een verzameling van concentratie- en vernietigingskampen. Het bestond uit Auschwitz I (basiskamp), Auschwitz II-Birkenau (vernietigingskamp) en Auschwitz III-Monowitz (werkkamp).

64

Het was net na etenstijd, de gevangenen hingen rond in het kamp. Aan de gezichten en de lichamen van de gevangenen zag hij dat het leven hier ook zwaar was. Heel zwaar.

Deel 2

Armoede

I - Hilvarenbeek, Gelderstraat - 1926

Op de klassieke gevel van Hotel de Valk was met grote witte letters ‘tramhalte’ geverfd. Het was een van de haltes van de stoomtram die van Tilburg naar Hilvarenbeek en verder tufte. Door de tram overnachtten er minder reizigers in Hilvarenbeek. Eigenaar Harrie van der Sanden slaagde erin de teruglopende inkomsten uit het hotel te compenseren, doordat de plaatselijke politiek en andere dorpsverenigingen hun avonden bij hem in het café doorbrachten. was een samenvoeging van een slaappleats, die vaak ongebruikt was, en de ruimte waarin een toestel had gestaan om het hotel te verlichten met acetyleneegas.²⁵

Niet veel later zag Willem Smulders eerst Marcus Lion met de hulp van zijn oude buurman met paard en kar de zware spullen, zoals een bed, een tafel en een kast, overhuizen. Nadat alles uitgeladen was, kwam de kar even later nog een keer halfvol terug met enkele dozen en koffers met kleiner spul.’s Avonds liep Marcus Lion het erf op, samen met zijn vrouw Betsy en zijn vrolijk pratende dochttertje die een roze koffer droeg. Ook de oude Sam verhuisde mee. Toen Marcus naar boven keek in de richting van de zolder, dook de Rooie Fik snel weg, dieper zijn verblijfplaats in, want hij wilde niet aangezien worden voor iemand die alles in de gaten hield.

Van der Sanden, ergens in de vijftig, was in tegenstelling tot de meeste herbergiers mager en, hoewel hij niet in Hilvarenbeek was geboren, toch sterk bij het dorpsgebeuren betrokken. Nog meer dan bij het dorp was hij betrokken bij de mens. En daarom gedoogde hij dat de Rooie Fik op de zolder van de stal achter zijn hotel woonde. In ruil voor deze gunst deed Willem Smulders af en toe een boodschap voor de herbergier.

Toen Van der Sanden Marcus Lion verlegen over de drempel van zijn etablissement zag stappen en hem hakkend en met paniek in zijn ogen hoorde vragen of hij met zijn gezin tegen een lage huur in het hotel mocht trekken omdat ze het huis uit moesten, bood hij impulsief de leegstaande ruimte tussen de bijkeuken en de stal aan.²⁵

Deze ruimte van veertien vierkante meter was toch vrij, want het

Achter in de stal opende Marcus, met Betsy vlak naast zich, de deur van hun nieuwe woning. Wat Marcus al had vermoed, werd duidelijk toen ze met z’n vieren naar binnen gingen. Er was voor oom Sam eigenlijk geen plaats. Veel spullen waren niet meegekomen. Hij had Jan Voeten, de nieuwe eigenaar van het huis aan de Paardenstraat, die een kapperszaak wilde beginnen, de vrije hand had gegeven om de daar nog achtergebleven spullen te verhandelen, op voorwaarde dat ieder de helft van de opbrengst hiervan zou krijgen. Terwijl hij zelf ook al de looierijbenodigdheden, waaronder de run- en kalkkuipen

25. Dat de Rooie Fik (Willem Smulders) en Marcus Lion samen hun vaste verblijfplaats in Hotel de Valk hadden blijkt uit het Bevolkingsregister Hilvarenbeek, Regionaal Archief Tilburg, archiefnr. 0909, Inventarisnummer 3171, 1920-1930, Wijk A deel 1, pagina 88 en Inventarisnummer 3172, 1920-1930, Wijk A deel 2, pagina 284.

26. Bron: Regionaal Archief Tilburg, Hinderwetvergunningen Hilvarenbeek, Toegangsnummer 1319, Inventarisnummer 4036-34. Aanvraag hinderwetvergunning Damen 1912.13 voor verlichting hotel op carbid. Uit de bijgevoegde plattegrond valt af te leiden wat de woonruimtes waren van de Lions en Rooie Fik.

en ander gereedschap, verkocht had.

De omstandigheden waren zo slecht dat hij zich voor kon stellen dat Betsy ieder moment een nieuwe zenuwinzinking kon krijgen.

“Ik dacht dat je een hotel had geregeld?” zei ze geërgerd tegen Marcus. “In plaats daarvan stop je ons in een soort paardenstal. Kunnen we echt niets beters krijgen?”

Marcus moest toegeven dat dat niet haalbaar was. Hij stond er niet van te kijken dat zijn vrouw klaagde. Hij snapte haar ontevredenheid, want hun nieuwe stek was armoedig vergeleken met hun vorige huis. En zijn vrouw was gesteld op luxe. Zodra hij helemaal beseftte hoe hopeloos het er voor hen uit zag, hoe ver ze achteruit waren geboerd, vloeide alle energie uit hem weg. Hij had geen zin om zichzelf te verdedigen, hij kon nog slechts zijn lot ondergaan.

Alida merkte niets van zijn zorgen, want die sprong vrolijk op het bed. “Gaan we eindelijk eens op vakantie!” riep ze uitgelaten. Nadat ze uitgesprongen was, ging ze op het bed zitten. “Het is wel krap hier,” zei ze, terwijl ze de kamer in zich opnam.

Na een lange aarzeling, alsof ze het noodlot niet wilde aanvaarden, stapte Betsy over de drempel. Eenmaal binnen leek het alsof ze een knop omzette, want er verscheen een verbeterd trek op haar gezicht. Ze leek te willen uitstralen dat ze er het beste van moesten maken. Ze pakte een van de verhuisdozen, zette die op tafel en bekeek de inhoud, voordat ze een plaatsje voor de spullen zocht in hun nieuwe onderkomen. Ze legde een stapeltje kleren in de kast en de mokken en borden kregen een plekje op de tweede, kleinere tafel. Terwijl ze bezig was, keek Marcus trots naar zijn vrouw.

Alida ging de stal in, waar Sam op een baal hooi was gaan zitten om zijn stijve, oude spieren rust te gunnen. Ze keek omhoog naar de zolder van de Rooie Fik. Zodra haar ogen zijn blik kruisten, dook de roodharige man angstig weg. In de stal trokken twee vastgebonden

paarden haar aandacht. Ze liep op de bruine vos af, keek naar zijn mooie, ietwat droevige blik en aaide zijn zachte vacht. “Mama, heb je een suikerklontje?” riep ze, en omdat ze geen antwoord kreeg, verlegde ze haar aandacht naar de katten, de kisten met haver en de tegen de muur opgestapelde bedden en stoelen waarachter ze hutten zou kunnen bouwen en verstoppertje spelen met vriendinnetjes.

De volgende dag op school vertelde Alida de andere meisjes over de verhuizing naar haar nieuwe adres in de Gelderstraat. Sommige klasgenootjes luisterden vol leedvermaak, omdat ze van hun roddelende ouders al het hele verhaal over de neergang van de familie Lion hadden gehoord. Andere kinderen waren jaloers op de ‘vakantie’ van Alida en vooral nieuwsgierig naar de Rooie Fik. Een meisje vroeg haar: “De Rooie Fik woont daar toch? Ze zeggen dat hij een raar menneke is.”

“Ja, die woont bij ons op zolder,” zei Alida alsof ze hem al jaren kende. “Is hij al kwaad op je geworden?” vroeg een ander, die blijkbaar wist dat hij regelmatig uit zijn slof schoot.

“Tuurlijk niet,” zei Alida. “Hij is onze bovenbuurman, misschien komt hij een keer op de thee.”

Verbaasd keken de kinderen naar Alida. Was ze gek geworden? Alida genoot van de aandacht. Nee, dacht ze, die verhuizing was misschien zo slecht nog niet.

II - Hilvarenbeek, Gelderstraat - 1926

Na een tijdje was Betsy niet langer verbeterd om er het beste van te maken; in plaats daarvan had ze iets gelatens over zich heen gekregen. Als Marcus zijn kleren door de kamer liet slingeren, werd ze niet langer kwaad en ruimde ze zelfs zijn vodden niet meer op. Hoewel Marcus het prettig vond dat hij van de druk van zijn vrouw was verlost, voelde de omslag niet als een verlossing. Hij had het vooral

moeilijk met zichzelf. 's Nachts kon hij de slaap niet vatten, en 's ochtends kon hij slecht zijn bed uit. Hij vond dat hem onrecht was aangedaan door Dien Kolen, en die woede ten opzichte van haar uitte hij vaak tegen Betsy en Sam, maar boven alles vond hij zichzelf heel zielig. Elke keer als hij Alida aankeek be kroop hem een diep gevoel van spijt. Hij deed eigenlijk niets meer dat van nut was.

Betsy deed het primitieve huishouden, hoewel dat ook maar half werk was. Marcus wist niet wat te doen. Hij had geen huis en tuin meer om bij te houden en geen vak meer om uit te oefenen. Hij zwierf door Hilvarenbeek, maar schaamde zich dan, omdat hij door iedereen werd nagestaard als de 'aan lager wal geraakte Jood van Beek'. Hij had nauwelijks echte vrienden. De enige uitzondering was bakker Marinus van Beek die zelfs speciaal voor hem joods brood bakte voor de sabbat en andere joodse feestdagen.²⁷

Als Alida thuiskwam van school zag hij haar nauwelijks, hij keek langs haar heen. Het blijde gevoel van vroeger zodra hij zijn dochter zag, was hij kwijt. Marcus lachte bijna nooit meer, en als hij iets zei was het steeds vaker in pamfletvorm; hij voer uit tegen de katholieken, de elite en zelfs tegen de joden terwijl hij er zelf één was.

Oom Sam werd aan zijn lot overgelaten, en was bovendien in een rap tempo blind geworden. Betsy en Marcus hadden het te druk met zichzelf en hadden geen oog voor Sam die overdag gewoonlijk

27. De vriendschap tussen Marinus van Beek en Marcus Lion blijkt uit een interview dat Kees van Kemenade had met Wim van Beek, een nazaat van de bakker, in de Hilverbode van donderdag 1 oktober 2009.

op een baal hooi zat, drie keer per dag iets te eten toegeschoven kreeg en 's avonds op zijn matras van stro werd geholpen. Langzaam

sijpelde de toestand van de oude man door bij de armen-, bejaardenen ziekenzorg. De nonnen kwamen poolshoogte nemen en na koortsachtig overleg tussen allerlei, al dan niet joodse organisaties werd besloten Sam Lion met een ziekenauto naar de Joodse Invalide

in Amsterdam te sturen. Deze instelling had net een nieuw gebouw en was gespecialiseerd in het opvangen van arme en invalide joden. Daar zou oom Sam wel op zijn plek zijn, dacht men.²⁸

Steeds vaker hoorde Marcus Alida klagen. "Ik heb honger," zei ze dan. En als ze toevallig wel genoeg hadden gegeten, zoals gisteren, mijmerde ze over andere zaken. "Ik mis ons oude huis, want daar had ik een fijne kamer, nu moet ik bij jullie slapen. Het is hier echt veel te krap." "Ik vind het ook niet leuk, meisje."

"De andere kinderen wonen veel groter. Ik vind het maar niks dat wij de huur niet konden betalen. Als ik straks wil studeren, of danseres wil worden, kun je dit niet betalen. Waarom zoek je geen werk, papa?" "Dat heeft geen zin," antwoordde hij lusteloos. "Er is geen werk en zeker niet voor een jood zoals ik."

Betsy luisterde mee en mengde zich in het gesprek. "Als je niets probeert, zul je nooit iets vinden."

28. Samuel Lion overlijdt op 28 februari 1927 in Amsterdam blijkt uit het overlijdensregister. Hij is aangegeven door Meijer Kisch die kantoorbediende was bij de Joodsche Invalide. De archieven van de Joodsche Invalide zijn nog niet toegankelijk. Uit het armendossier van Marcus Lion blijkt dat ook hij op 20 april 1926 in de Joodsche Invalide opgenomen is geweest. Bron armendossier: Regionaal Archief Tilburg, Archief 307: Inventaris van het archief van de Israëlitische Gemeente Tilburg, Toegangsnr. 37: Armbestuur, Inventarisnummer 203.

"Wat moet ik dan? Bij Willem Simons aankloppen? Ik kan die man niet uitstaan. Ik zou hem liever vermoorden dan dat ik hem vroeg om werk."

"Er is ook nog ander werk," zei Betsy. "Doe eens navraag bij Harrie van der Sanden of in het dorp." "Ja, papa, dat is een goed idee van mama," zei Alida. Marcus zuchtte.. Hij wist van binnen dat het niet

zou lukken, maar hij zou nog een laatste poging wagen.

III - Hilvarenbeek - 1926

Bij halte De Valk wachtten zowel Betsy als postmeester Hoes en zijn hulp de Rooie Fik op de tram uit Tilburg.

Betsy kreeg bezoek van haar jongere broer Rudolph Wolf Machoel, zijn echtgenote Vrouwtje Monnickendam en hun zoon Benno die ongeveer even oud was als Alida. Betsy verheugde zich enerzijds op het bezoek, want ze raakte hoe langer hoe meer geïsoleerd in het dorp. Anderzijds beangstigde het haar, want het was voor het eerst sinds hun verhuizing naar De Valk dat Rudolph en Vrouwtje op bezoek kwamen en in brieven had ze de zaken beter voorgesteld dan ze in werkelijkheid waren.

Marcus had met opzet juist deze dag uitgekozen om zijn belofte gestand te doen en op zoek te gaan naar een baan. Zo stemde hij Betsy tevreden en ontliet hij tegelijkertijd zijn schoonfamilie die hij niet kon luchten of zien.

De tram kon je van verre horen aankomen. Het geluid was gestopt bij halte de Posthoorn, daarna was het weer op gang gekomen en nu kwam de tram met piepende remmen tot stilstand voor Hotel De Valk. De ijdele Rudolph stapte als eerste uit de tram. Hij had een

72

zwarte hoed op die hij droeg om zijn kaalheid te verbergen. Zijn echtgenote Vrouwtje droeg een met kant afgezette jurk. Een gouden ketting versierde haar hals, wat een verplicht accessoire was, omdat Rudolph en Vrouwtje een goedlopende juwelierszaak in het centrum van Bergen op Zoom hadden. Zoon Benno was gekleed in een keurig kostuum.

Het gezin stapte uit de tram op een manier zoals beroemdheden dat ook deden en alle drie knikten ze naar de bestuurder. Toen ze uitgestapt waren, omhelsde Betsy Rudolph en Vrouwtje en gaf ze Benno een handje. Vrouwtje liep op Hotel de Valk af. Ze keek naar

binnen en knikte goedkeurend. “Een uitstekende plek om te wonen,” zei ze tegen Betsy, die deze opmerking echter niet als compliment opvatte, maar zich er juist beroerd door ging voelen.

“We wonen eigenlijk achter het hotel,” moest Betsy tot haar schande bekennen en ze liep met lood in haar schoenen voor haar familie uit naar achteren.

Rudolph snoof misprijzend toen hij de rommel in de stal zag. “Waarom breng je ons hierheen?” vroeg hij, alsof hij de eerdere opmerking van Betsy niet had gehoord. “We hebben hier niets te zoeken, want we hebben geen paarden bij ons.” Betsy opende de deur van hun kleine woning, en zag dat Alida, zoals haar streng was opgedragen, een boek las.

Hoe keurig ze de kamer ook had opgeruimd, het bleef een armoedige boel. Betsy wachtte daarom gespannen de reactie van haar familieleden af.

“Dat een Machoel nog ooit zo terecht zou komen. Wie had dat durven denken.” Rudolph schudde het hoofd. “Je had ook nooit met die Lion moeten trouwen. De eerste keer dat ik hem zag, wist ik al dat hij nergens voor deugde.”

Hoewel Betsy vaak hartgrondig vloekte op haar man, kookte ze nu inwendig van woede om de beledigende opmerking van haar broer. Voordat ze echt uit haar slof kon schieten, beval ze Alida en Benno om buiten te gaan spelen. Alida gehoorzaamde met zichtbare

73

tegenzin. Vervolgens stak Betsy van wal. “Waar bemoei je je mee? We hebben gewoon pech gehad. Marcus en ik hadden het ook graag anders gewild.”

“Hij deugt nergens voor,” herhaalde Rudolph, die blijkbaar niet uit was op verzoening.

Met een gezicht als een oorwurm en heftig hoofdschuddend ging Betsy zitten.

Na een paar minuten hardnekkig stilzwijgen, en verwijtende blikken over en weer, vroeg Vrouwtje of er ook koffie was. Betsy knikte en

kookte water, waarna voor even de rust terugkeerde en het laatste familienieuws werd uitgewisseld.

Hierna sneed Rudolph het pijnlijke onderwerp toch weer aan. “Als ik vanavond thuis ben, zal ik eens goed nadenken over hoe het nu verder moet met jullie. Ik stuur mijn bevindingen per brief.” Betsy walgde van zijn formele toon en van zijn arrogante houding. Ze was het ermee eens dat de manier waarop haar gezin nu leefde niet paste bij een Machoel. Maar wachten op de bevindingen van Rudolph? Het idee alleen al dat hij vond dat hij zich met hun leven kon bemoeien. Desondanks, omdat ze wist dat haar broer niet dom was, vroeg ze toch aan hem, verzoenend en nieuwsgierig, welke oplossing hij in gedachten had.

Rudolph verzong in diep gepeins. Voordat hij kon antwoorden, sprak Vrouwtje in zijn plaats. “Alida en jij moeten hier weg!” Toen de opmerking gemaakt was, wist Betsy dat ze deze ‘oplossing’ had kunnen verwachten. Ze kon zich er deels in vinden. Er was een kloof ontstaan tussen haar en haar man. Hij was slordig, ondermijnde haar gezag en deed niet wat zij wilde.

“Hij is je niet waard,” zei Rudolph.

“Ik kan Marcus niet in de steek laten, want ondanks alles is en blijft

74

hij mijn man. Misschien vindt hij binnenkort werk. Dan zijn alle problemen voorbij.” “Je gelooft in sprookjes,” zei Rudolph.

Betsy raakte van slag door deze koele constatering en keek terneergeslagen omlaag.

Eerst liep Marcus, die voor de gelegenheid zijn goede pak had aangetrokken, naar de bakkerij van Gust Naaijken, tegenover Hotel de Valk aan de andere kant van het smalle Valkestraatje. De kragen van zijn overhemd en van zijn jasje stonden recht overeind. Zo droeg hij zijn pakken altijd. Marcus stond in het dorp echter niet bekend om zijn kleding, maar om zijn lichaamsgeur. Anders gezegd; hij stonk. Een groot contrast met de geur van brood die hem tegemoet kwam toen hij via het café de bakkerij binnen ging. Gust Naaijken groette

hem vriendelijk, wat een goede uitwerking had op zijn humeur. Hij hoopte dat zijn missie zou slagen. Sinds kort kocht hij zijn brood bij Naaijken, omdat zijn goede vriend Marinus van Beek zijn bakkerij aan de Diessenseweg had verkocht aan een zekere Swaanen. De broden in de rieten manden, het worstenbrood en het gebak achter de toonbank vielen in de smaak, maar hij was hier voor een ander doel. Beleefd sprak hij de bakker aan. “Goedemorgen, Gust. Zoals je weet, ben ik werkloos geworden. Ik ben op zoek naar een betrekking.”

Terwijl de bakker nadacht, wachtte Marcus gespannen af.

“Sorry. Ik heb al een knecht en voor de rest kan ik het zelf wel af. Maar in het café kan ik je wel gebruiken. Ongeveer één keer in de maand hebben we een bruiloft, of iets dergelijks, bij dat soort gelegenheden heb ik een afwasser nodig en iemand die helpt bij het klaarzetten en opruimen.”

Marcus keek bedenkelijk. Met zijn handen wuifde hij het aanbod weg en mompelde: “Dat is niet wat ik zoek.” Hij ging teleurgesteld naar buiten. “Tot ziens,” riep Gust hem na.

Marcus wilde het liefst terug naar huis, want hij had nu al genoeg van de vernederingen die hij zou moeten ondergaan. Alleen toen hij bedacht dat zijn schoonfamilie er nu wel zou zijn, besloot hij toch

75

verder te gaan met zijn heilloze missie. Snel liep hij een zijstraat in, in de richting van hun voormalige huis aan de Paardenstraat. Hij passeerde de achterkant van de kerk, de pas nieuwgebouwde katholieke lagere school voor jongens en enkele oude huizen en schuurtjes die bijna allemaal donkergroene deuren hadden. Zoals in de meeste dorpen was het druk en rommelig, en tegelijkertijd stil. Deuren stonden open, er leunde een houten trap tegen een gevel en waslijnen hingen over de erven. Je hoorde nauwelijks geluiden, maar soms werd de stilte onderbroken door felle hamerslagen, schavende raspen en klotsende emmers water. Op de ene plaats rook het naar koeienmest, ergens anders naar natte boomschors. Her en der liepen mensen over straat, anderen keken vanaf hun erf naar wat er op straat

gebeurde en naar wie er voorbij slenterden, maar Marcus had voor dit alles geen oog.

Hij liep recht op zijn voormalige huis af waar een aannemer bezig was met een grootscheepse verbouwing. Bijna niets was er meer over van wat eens de slagerij was. De schuur en het poortje waren afgebroken, een deel van de dakpannen was verwijderd en de hele voorgevel was met de grond gelijk gemaakt; er werd in feite een nieuw pand neergezet. Twee bouwvakkers metselden een muur, de ene opperde stenen en de ander draaide specie. Jan Voeten stond er als een opzichter bij met zijn keurige, goedgekapte haardos. Marcus schudde hem de hand. “Hoe gaat het ermee?” Zuchtend zei Voeten: “Veel te doen, ontzettend veel te doen.” Marcus kwam meteen ter zake. “Kan ik tegen een vergoeding een handje meehelpen?”

Jan Voeten lachte. “Dan moet je bij aannemer Zeebregts zijn. Ik heb alles uitbesteed.”

76

“Waar is hij?”

“Even naar de stad een boodschap doen.”

Marcus was teleurgesteld en vol afschuw keek hij naar de verbouwing. Hij groette en liep weg. “Hier is dus ook niets te doen,” dacht hij. “Ik word steeds van het kastje naar de muur gestuurd. Nou, daar pas ik voor.”

Hij ging naar café ‘De Posthoorn’, dat na de dood van Harrie Wouters en zijn vrouw was overgenomen, en bestelde bier. De rest van de dag praatte hij wat met de kastelein, bestelde nog een pilsje en een borrel en het grootste deel van de tijd zat hij daar zwijgend zijn mislukte leven te overdenken.

IV - Hilvarenbeek, Gelderstraat - 1927

Alida aaide net een paard, toen ze twee buurjongens aan zag komen rennen. “Hij is er niet! We doen het!” hoorde ze hen zeggen. De jongens zagen haar niet en klommen razendsnel de trap naar de zolder van de Rooie Fik op. Boven keken ze over de rand. “Hij is er niet!”

78

riepen ze naar hun kameraden die op een veilige afstand op straat wachtten. Dat zijn de bangeriken, dacht Ida, die het zelf ook niet zou doen, omdat ze haar buurman te vriend wilde houden en omdat ze wist dat hij heel boos kon worden. Het kwam regelmatig voor dat hij luid schreeuwend jongens achterna rende.

“Wat een rotzooi”, zei de magere jongen in korte broek. “Dat je hier kunt leven.” Ze schudden hun hoofd en klommen naar beneden. Ze aarzelden heel even. “Kom eens hier met die zeep,” riep de dikkere van de twee.

Een sproetenkop kwam voorzichtig het erf oplopen. De groene zeep die hij bij zich had, gaf hij aan de dikke jongen die altijd rode wangen had, zodat het leek of hij bloosde. Desondanks was hij overduidelijk de leider die met pretoogjes enkele sporten van de ladder inzepte. Goedkeurend keken zijn maten toe. Toen het karwei af was,

77

verstopten ze zich achter de rozenbottelstruiken aan de overkant van de straat en ze wachtten tot de Rooie Fik thuiskwam.²⁹

Via haar vader had Alida de Rooie Fik zo ver gekregen dat ze een keer boven op zijn zolder mocht kijken. Dus ze wist hoe het er daar uitzag. Hij was voor haar uit naar boven gegaan. Alida was hem vol verwachting gevolgd. Zodra ze over de rand kon kijken, voelde ze eerst een lichte teleurstelling, want hoewel ze wist dat de Rooie Fik van weinig moest rondkomen, schrok ze toch nog van de armoede waarin hij leefde. Hij sliep op een bed van stro dat bedekt was met jute zakken. Op een kistje dat als tafel dienst deed, stond een kleine olielamp. Wat haar echter het meest opviel was de stank, die ze eerder al in mindere mate in de stal had opgemerkt en waarvan ze nu de herkomst wist, want de Rooie Fik deed zijn behoefte in een ton in een hoek van het kleine zoldertje. Alida, die zich opgelaten voelde,

29. Deze streek is in een interview opgebiecht door Gust Naaijens, overigens na de oorlog geboren en de kleinzoon en opvolger van bakker/caféhouder Gust Naaijens. Samen met

79

andere buurjongens maakte hij er een sport van om de Rooie Fik uit te dagen. Dit was overigens van alle tijden. De hele jeugd van Hilvarenbeek deed hier aan mee. Ook oudere Bekenaren zoals mijn opa Harrie Hesselmans en Jan Naaijkens vertelden hierover. Jan Naaijkens heeft in zijn liedtekst "De ballade van de Rooie Fik" het uiterlijk en het karakter van de Rooie Fik beschreven en in zijn boek met herinneringen "Het dorp van onze jeugd" (1999) de aanblik van de zolder waar hij woonde. Een belangrijke schriftelijke bron is ook een interview met de Rooie Fik in de Hilverbode van 1 augustus 1974 dat is afgenomen door de broer van Jan: Ran Naaijkens.

ging op de houten vloer zitten. Ze kreeg een mok water van de Rooie Fik, waar ze nauwelijks uit durfde te drinken, omdat ze niet wist hoe lang het water al in de emmer zat en of je er ziek van werd. Hoewel de ruimte haar op het eerste gezicht tegenviel, raakte ze geboeid door de weinige spullen die er wel waren. Zo hing er aan de gekalkte muur een kruisbeeld van het 'kindeke Jezus' en een rozenkrans. Hij moest wel heel gelovig zijn, en ze stelde zich voor hoe hij hier 's avonds na zijn lange zwerftochten het Onze Vader en een Wees-gegroetje bad, welke gebeden zij ook wel kon opdreunen na alle oefeningen op school. Ze was onder de indruk van deze katholieke voorwerpen, omdat ze nooit in een joods huis voor- kwamen. Uit de lessen op school en de verhalen in de Tenach wist ze dat in het jodendom geen plaats was voor Jezus en dus ook niet voor zijn moeder Maria. In hun huis hadden ze dus geen heiligenbeelden, maar bijvoorbeeld wel een negenarmige kandelaar en aan de muur van de gang een mezoelah. De rozenkrans die hier aan de zoldermuur hing, kende ze alleen als de kralensnoer die de nonnen om hun hals droegen. Ze had de rozenkrans graag even vastgepakt en door haar vingers laten glijden, maar ze durfde niet.

Alida vond godsdienst geen onderwerp om over te praten met een buurman, en zeker niet met Willem Smulders. Het vervelende was dat ze helemaal niet wist waarover ze een gesprek moest aanknopen, want wat moest ze toch aan die man vragen die ze eigenlijk helemaal niet kende? Helaas zei de Rooie Fik zelf ook niets, waardoor de stilte ongemakkelijk werd. Alida zag uit zijn neus snot naar beneden glijden dat bleef kleven aan zijn rode snor. Ze had gezien wat ze wilde zien, en nu wilde ze graag weer weg. Ze dronk daarom snel haar mok leeg

en uit beleefdheid zei ze nog: "U heeft een mooi huis. Ik vind het fijn om het gezien te hebben, maar ik moet nu weer naar papa en mama. Daaag!", en ze ging de trap af naar beneden.

V – Hilvarenbeek, Gelderstraat - 1927

Sam was al driekwart jaar opgenomen in de Joodse Invalide in Amsterdam. Alida, die op 2 januari van dat jaar haar tiende verjaardag had gevierd, was stiller geworden, lachte minder en had soms een droeve blik in haar ogen. Ze voelde dat het niet goed ging met de gezondheid van haar moeder. Elke middag moest zij een uur op bed liggen rusten, en als ze naar de winkel was geweest, moest ze eerst even op een stoel zitten om bij te komen. Ze hoestte vaak en lang. Tussen de middag was Alida naast haar moeder gaan liggen. "Voel je je niet goed, mama?" "Ik ben zo moe de laatste tijd."

Alida, die op haar zij lag, keek bezorgd naar haar moeder. "Waarom ben je dan gestopt met eten?"

"Ik eet nog steeds," antwoordde haar moeder fel, voor zover dat ging, aangezien ze onbeweeglijk op haar rug lag en alleen haar strottenhoofd en mond bewogen.

"Ik zie toch met mijn eigen ogen dat je bijna niets eet. Waarom stop je met eten, mama? Dat is niet goed voor je. Ik ga dokter Heezemans erbij halen!"

"Nee, schat. Ik voel me uitstekend, de dokter kan niets voor me doen."

"Heb je dan nergens last van?" Alida voelde dat haar moeder zich groot hield en dat er toch echt meer aan de hand was.

"Ik ben steeds buiten adem."

"Oh, maar dan ga ik nu de dokter halen." Alida sprong uit bed en rende naar buiten.

Nu zelf buiten adem klopte ze aan bij de dokter. Ze ging naar binnen en werd opgevangen door zijn vrouw. "Heeft de dokter, tijd?" vroeg

Alida snel. “Het is voor mijn moeder. Ze eet niet goed en is steeds buiten adem.”

“Wacht heel even,” zei de vrouw van de dokter. “Er is een patiënt bij de dokter, maar dat zal zo wel klaar zijn. Ik zal dan vragen of hij even wil luisteren.” Er was verder niemand in de wachtkamer. Er hing een wandplaat met het menselijk lichaam aan de muur en er stonden een paar typische doktersinstrumenten opgesteld, waarvoor Alida zich niet interesseerde, want ze wilde alleen de dokter spreken. Vrijwel meteen kwam hij uit de spreekkamer.

Hij zag haar staan en vroeg: “Wat is er meisje?”

Ze deed haar verhaal en een paar minuten later stond dokter Heezemans aan het bed van haar moeder.

“Weet u nog dat ik uw dochter ter wereld bracht?” Haar moeder Betsy knikte en een flauwe glimlach verscheen om haar lippen.

“Uw dochter vertelde mij dat u zich niet goed voelt.”

“Ze overdrijft. Ik heb Ida gezegd dat ik snel moe word, omdat ze maar blijft vragen of ik iets mankeer. Maar ik ben niet ziek. En als dat wel zo zou zijn, dan nog zou niemand daar iets aan kunnen doen. Gaat u maar weer, dokter, en excuseert u mijn dochtertje dat ze u ten onrechte is gaan halen.”

“Ze is zo moe de laatste tijd,” zei Alida, geërgerd door haar moeders ontkenning van haar ziekte. “Ze hoest vaak en eet bijna niets.”

“Waarom eet u niets?” vroeg de dokter. “Ik eet nog wel!” “Dat is niet waar!” riep Alida.

“U ziet erg wit, mevrouw,” zei de dokter, en hij haalde een stethoscoop uit zijn tas. Hij vroeg Betsy haar bovenkleding uit te trekken, waarna hij de stethoscoop tegen haar borst drukte.

Alida vond het een bijzonder gezicht.

82

“Uw hart functioneert nog goed,” zei de dokter. “Kunt u eens diep in- en uitademen?” vroeg hij, terwijl hij op verschillende plekken op de rug van moeder klopte, die hierdoor een piepend geluid maakte en

hoestte. “Doet dit pijn?” vroeg de dokter toen hij stevig met zijn vingers in haar rug porde.

“Een beetje wel.”

Dokter Heezemans keek bedenkelijk. “Heeft u nog meer klachten?”

“Nee hoor, ik red me wel.”

De dokter keek hierna nog bedenkelijker. Met vragende ogen keek hij zijn patiënte aan, tegelijkertijd mat hij zich een waardigheid aan die men zelden aantrof. “U hebt heel wat meegemaakt. De zaak failliet en de verhuizing hiernaartoe. Kunt u het allemaal wel aan? Heeft u iemand met wie u over uw toestand kunt praten?” “Ik red me best, gaat u nu maar weer. We hebben al genoeg van uw tijd verspild.”

De dokter gaf haar het advies mee om goed te eten en om de andere dag met een handdoek over het hoofd te stomen boven een pan met heet water. Hij kondigde aan dat hij over een paar weken nog eens terug zou komen. Betsy kreeg niet de kans om tegen te sputteren. Toen de dokter weg was, kreeg Alida een standje. Niemand haalde de dokter erbij voor ieder wissewasje en de rekening die ze straks zouden krijgen zou ook wel niet mis zijn.

Een week later kwam de regen met bakken uit de hemel toen de school uit was. Alida wilde niet wachten tot de bui was overgetrokken en ondanks het slechte weer rende ze door het Valkestraatje naar huis. De regen kletterde neer in de paradijselijke tuin van de pastorie, op de klinkers die door het water glad werden en op de vogels die nesten hadden gebouwd in de hagen langs het pad. Alida hoefde hooguit honderd meter te lopen, maar dat was voldoende om doorweekt thuis te komen. Haar krullende haar was platgeslagen door de regen en druppels vielen van haar wimpers en neus naar beneden, terwijl haar jurkje tegen haar lichaam plakte. Ze trok de deur

83

open en voor ze het wist liep haar vader op haar af en omhelsde haar. Alida, die rilde van de kou, vond het aan de ene kant wel fijn, maar merkte aan de andere kant dat de kleding van vader nat werd, waarna ze zich uit zijn omhelzing werkte. Hij hield haar daarna bij haar

schouder vast en keek haar diep in de ogen. “We hebben vandaag bericht gehad van de directeur van de Joodse invalide. Oom Sam is overleden.”
“Oei, dat is niet leuk,” zei Alida, bij wie het nieuws nauwelijks doordrong.

VI - Hilvarenbeek, Gelderstaat - 1927

De geestelijke nood van Marcus was nog steeds niet voorbij en hij had niemand om erover te praten. Zijn zieke vrouw wilde hij er niet mee lastig vallen, want die was al genoeg met zichzelf bezig. Eigenlijk kon hij alleen terecht bij de Rooie Fik met wie hij bevriend was geraakt. Op een avond hingen ze allebei doelloos achter hotelcafé De Valk. Het was koud voor de tijd van het jaar. Marcus leunde tegen een houten balk van de grotendeels open stal waar het tochtte, terwijl de Rooie Fik op een van de stoelen uit de opslag van Harrie van der Sanden zat. “Hoe staat het ervoor?” vroeg Marcus om het gesprek op gang te brengen.

“Ik ben gezond,” zei de Rooie Fik. “Wat wil een mens nog meer?” Langdurig gehoest klonk uit het verblijf van de Lions. “Met je vrouw gaat het niet zo best zo te horen.”

“Zuster Assistent van het klooster is er al een paar keer bij geweest,”

84

zei Marcus. “Maar het helpt niet veel. Van haar moet mijn vrouw haar gemak houden en af en toe stomen. Stel je voor, zeg. En zelfs de dokter is erbij geweest.”

De Rooie Fik wreef eens over zijn kuit. “Ik moet helemaal niets hebben van dokters en ziekenhuizen. Ik geloof in God. Als hij vindt dat mijn tijd gekomen is, kan een arts niets meer voor mij betekenen.”
“Misschien heb je wel gelijk,” zei Marcus. “Ik verbaas me er trouwens over dat jij bijna nooit ziek bent. Zelfs midden in de winter ga je in alle vroegte op pad.”

“Ik eet als ik honger heb, ik schuil als ik het koud krijg en ik slaap als ik moe ben,” knorde de Rooie Fik een van zijn levenswijsheden. Marcus verbaasde zich erover dat een mens met zo weinig tevreden kon zijn. “Dat heb je zeker van je vader geleerd, de klepperman. Die was toch ook altijd ’s nachts op straat? Om met zijn ratel de mensen te waarschuwen als er brand uitbrak.” Zijn vriend knikte, waarna het gesprek stilviel. Marcus keek naar de sterren aan de hemel, terwijl de Rooie Fik een nieuwsgierig geworden zwerfhond aanhaalde die hij onder zijn hoede had genomen en een paar keer per dag te eten en te drinken gaf.

“Ik wil niet klagen, maar ik heb het moeilijk. Ik ben mijn werk kwijt, mijn goede naam, alles.”

Marcus hield even stil om zijn vriend de kans te geven iets terug te zeggen, omdat hij hoopte op steun van iemand die hij kon vertrouwen.

De Fik zei troostend: “Je hebt een vrouw en een kind. Ik weet niet hoe dat voelt, maar het schijnt belangrijk te zijn. Het in ieder geval meer dan ik ooit heb gehad.”

“Ja, je moet blij zijn met wat je wel hebt,” mijmerde Marcus. “Maar als je bijna geen geld meer hebt, zowat doodgaat van de honger en ook je gezin ziet lijden, wat is het leven dan nog waard?”

De Rooie Fik haalde zijn schouder op alsof hij wilde zeggen: ‘waar

85

maak je je in godsnaam druk om?’

VII - Hilvarenbeek, Gelderstraat - 1927

Nadat Betsy de brief had gelezen, schudde ze haar hoofd. Ze gaf hem door aan Marcus. Bij het lezen ervan gingen de ogen van Marcus snel van links naar rechts. “Wie denkt hij wel dat hij is,” zei hij tegen Betsy. “De koning of de minister zelf? Ik zal nooit toestaan dat Ida het huis uitgaat. Zo slecht heeft ze het hier toch niet?”

Daarover was Betsy het niet met hem eens. “We hebben nauwelijks geld. We kunnen haar nog maar net voldoende te eten geven, en

nieuwe kleding kunnen we niet kopen. Een andere omgeving zou niet eens zo slecht zijn voor haar.”

Marcus keek naar de karige inrichting van de kamer. “Ze is het enige wat we nog hebben. Ida betekent alles voor mij.” “Dat geldt voor mij ook,” zei Betsy. “Ik heb het beste met haar voor. Misschien heeft ze meer kansen bij mijn zus Anna in Eindhoven dan in dit dorp, waar iedereen haar ziet als dat arme, joodse meisje dat in een stal woont. Niet echt een aanbeveling voor huwelijks- kandidaten.”

Marcus keek haar verwijtend aan. “Begin je nu al over een huwelijk te praten; Ida is net tien jaar oud. Dat komt later wel. Als ik een baan vind, zijn veel van onze problemen opgelost.”

“Dan mag je wel wat actiever op zoek gaan. Waarom zou het nu opeens wel lukken. Het is echt beter als Ida een paar maanden naar Eindhoven gaat. Daarna zien we wel weer verder.”

Het werd stil. Marcus aarzelde. “Ik wil de garantie van jouw familie dat Ida na die periode terugkomt naar Hilvarenbeek. Ik vertrouw hen voor geen cent.”

“Ze zal het goed hebben bij Anna,” zei Betsy hoopvol. Ze pakte een pen en twee vellen papier uit de kast en schreef zowel aan Rudolph als aan Anna een brief waarin ze voorstelde dat Ida voor een half jaar

86

naar Eindhoven zou gaan, zodat ze daar geestelijk en lichamelijk aan kon sterken. Ze schreef ook dat Marcus er ondertussen alles aan zou doen om een baan te vinden, maar echt geloven deed ze daar niet in.

Met een betraand gezicht rende Ida naar bed en ze drukte haar gezicht in het kussen. Toen haar vader naar haar toeliep om haar te troosten, duwde ze hem woest met haar handen weg. “Kom, Ida. Doe niet zo moeilijk, je moet zometeen naar school,” zei Betsy. Alida bleef liggen en begon luid snikkend te huilen, totdat ze zich omdraaide met rode ogen. “Ik wil niet weg. Ik wil bij jullie blijven.”

“Het is echt beter voor je,” zei Betsy streng.

“Ik ga niet naar school vandaag, mama! Ik loop weg! En dan niet naar tante Anna in Eindhoven, maar ergens anders naartoe.” Betsy werd

kwaad. Ze gaf haar dochter een tik in haar gezicht. “Je doet wat wij zeggen.” Ida rende naar buiten, achterna gelopen door Marcus. Hij vond haar in een hoekje op de grond. Hij ging naast haar zitten en wreef over haar rug. “Je vindt tante Anna toch altijd zo aardig.” Ida knikte en haar gezichtje klaarde iets op. “Ik snap het niet. Willen jullie van me af, ofzo?”

“Nee,” zei Marcus. “Je bent de liefste van de wereld. Ik zou nooit van je af willen. En nu naar school, anders kom je te laat!”

VIII - Eindhoven, Demer – maart 1927

Het was een drukte van belang in de Eindhovense winkelstraat. Alida zag veel kinderen in groepjes bij elkaar staan. Sommigen droegen, ondanks de kou, een korte broek. Anderen droegen een nette, lange broek met een jasje en een stropdas. Voorbij fietsende mannen hadden een hoed op, een lange jas aan en wat haar vooral opviel waren de goedgepoetste schoenen. De vrouwen liepen in lange, zwarte jurken. Langs de weg stonden handkarren waarmee de

87

winkels werden bevoorraad, een enkele auto en een rits fietsen die met hun trapper tegen de stoeprand rustten. Ook de winkels in de straat hadden haar interesse. Er was een fietswinkel gevestigd, een chocolaterie, een kledingzaak, een stomerij, een zuivelwinkel en meerdere sigarenwinkels. Tante Anna had een juwelierszaak, net als oom Rudolph in Bergen op Zoom. Op het uithangbord stond met grote, vergulde letters ‘gouden trouwringen’. Aan de overkant van de straat zat speelgoedzaak ‘De Som’. Dit was de winkel waar Alida zich misschien nog wel het meest toe aangetrokken voelde, al lokte de geur van chocola haar ook naar het winkeltje een paar panden verder.

Ze kende de plek al een beetje, want ze was er een paar keer op bezoek geweest met haar vader en moeder. Eerst toen oma Thea er nog woonde en daarna bij tante Anna.

Deze ochtend had ze, vlak voordat ze samen met haar tante de tram instapte, eerst nog naar haar ouders gezwaaid met haar roze koffertje in haar hand. Haar moeder hilde en haar vader had treurig naar haar gekeken. Ze wilde niet weg uit Hilvarenbeek, maar ze moest. Wat was het leven toch oneerlijk!³⁰

IX - Eindhoven, Demer – juli 1927

Een net geklede en goed verzorgde jongeman kwam de winkel binnen. Hij keek aandachtig naar de ringen in de vitrines. “Is dat echt goud?” vroeg hij aan Anna, terwijl hij een van de duurste

88

30. Bevolkingsregister Eindhoven, Inventarisnr. 42-087, Folio 18634, Volgnummer 3. ringen aanwees.

“Ja, natuurlijk. Al onze ringen zijn van goud of zilver. Allemaal topkwaliteit.” Hierna knipoogde ze naar Alida, die meteen doorhad dat haar tante wel iets aan het overdrijven was.

“De ring die u aanwijst is heel mooi,” zei Alida blozend tegen de jongeman, omdat ze vond dat ze niet achter kon blijven in het aanprijzen van de waar. “Als ik het geld zou hebben, zou ik hem zo kopen,” zei het meisje als een volleerd winkelierster. “Misschien kun je bedelen bij je moeder?” De jongen was midden twintig. Hij had een vrolijk gezicht.

“Ik ben haar moeder niet,” zei Anna voor de duidelijkheid.

“Ik ben haar tante.”

“Kijk dan je tante lief aan als je een ring wilt,” zei hij schalks tegen Alida.

Alida keek naar haar tante die opeens wit wegtrok. “Oei, ik voel me niet goed,” zei haar tante, terwijl ze op de grond ging zitten en begon te zweten. Ze ging met haar rechterhand naar haar schouder en zakte daarna weg. Alida schrok heftig. Ze zag de klant voorovergebogen staan bij Anna en zijn vingers op haar halsslagader drukken. “Ze is dood,” stotterde hij.

Een omwonende ging naar de joodse synagoge aan de Kerkstraat om de dood van de juwelierster te melden. Daar was toevallig opperrabbin Heertjes uit 's Hertogenbosch aanwezig. Hij was als leider van het joodse leven in Zuid-Nederland een belangrijk persoon in de gemeenschap. En deze forse man, die een groot gezag uitstraalde, kwam nu samen met een groep joodse mannen op de winkel van Anna Machoel afgelopen. De rabbijn, die door zijn zwarte keppel en baard herkenbaar was als orthodox, nam direct de leiding op zich. Hij vroeg wie er nog meer in het huis van Anna Machoel woonden, waarna Alida naar voren stapte en met een betrand gezicht zei: “Ik woon hier samen met tante Anna, die nu dood is.”

89

De rabbijn stapte op haar af en veegde de tranen van haar gezicht. Daarna zei hij met luide stem. “Ik vraag iedereen die hier niets te zoeken heeft onmiddellijk te vertrekken.”

Zijn woorden hadden invloed, want direct liepen de mensen weg.

Alleen de joodse mannen en de dokter bleven.

De rabbijn knielde bij het lichaam dat midden in de winkel onbeweeglijk op de grond lag. Hij sloot de ogen van de dode en legde haar armen en benen recht. Vervolgens ontdeed hij Anna van haar sieraden en legde die achter de toonbank. “Ga een laken halen,” zei hij tegen Alida, die meteen naar boven rende en snel terugkwam met het gevraagde. De rabbijn wikkeldde het laken met de hulp van een van de mannen zorgvuldig om tante Anna heen, hierna werd ze opgetild en buiten op de handkar gelegd.

“Nu gaan we de familie bellen,” zei de rabbijn met een rustige stem tegen Alida. “Als Anna Wolf Machoel een tante van jou is, van wie ben jij dan familie?”

“Mijn moeder is Betsy Wolf Machoel en mijn vader is Marcus Lion.”
De rabbijn keek haar verrast aan. “Aha, je komt uit Hilvarenbeek.

Je vader is toch failliet?”

Alida knikte heftig, “Ja, we zijn failliet en wonen nu in een stal.” “Zo zo,” zei de rabbijn en zijn kleine oogjes lichtten even op, totdat hij beseftte dat het hier om een droevige situatie ging. “Ik zal binnenkort eens een kijkje bij jullie gaan nemen. Ik ben net bezig met mijn jaarlijkse ronde langs de gemeenschappen. Wat is jullie telefoonnummer? Dan zal ik je ouders inlichten over de dood van je tante.” “Wij hebben geen telefoon. Misschien kunt u Harrie van der Sanden van Hotel de Valk bellen.”

90

De rabbijn was even stil. “Ik heb me bedacht. Je kent hier verder niemand, toch? We kunnen met de auto naar Hilvarenbeek gaan. Dan breng ik je thuis en heb ik tegelijkertijd mijn jaarlijkse bezoek aan Hilvarenbeek gebracht.” Ida verkeerde in shock. “Laten we nu gaan, maar maak eerst een scheurtje in je jurk,” zei de rabbijn.

Alida gehoorzaamde en maakte, als teken van rouw, een scheurtje in haar jurk, haalde haar roze koffer van boven en volgde opperrabbijn Heertjes naar buiten.³¹

In de auto van de opperrabbijn vroeg ze zich af wie er nu in de winkel van tante Anna moest staan. Ze dacht dat ze het morgen in haar eentje kon doen, want ze had de afgelopen maanden veel geleerd. In dat geval was het niet handig als ze nu terugging naar Hilvarenbeek. Opeens kreeg ze een geweldige idee. Haar vader had geen baan: als hij de winkel over zou nemen, kon ze samen met haar vader en moeder aan de Demer in Eindhoven gaan wonen! Aan de andere kant zou ze dan haar juffrouw en klasgenootjes uit Hilvarenbeek nooit meer zien. Wat was het toch ingewikkeld allemaal. Ze wist het niet zo goed. Ondanks de onrust in haar hoofd viel ze in de auto in slaap.

Thuis in Hilvarenbeek schrokken haar ouders toen ze haar met de opperrabbijn zagen aankomen. Haar moeder was bleker en magerder

geworden. Haar vader zag er nog niet zo slecht uit. Hij kwam op haar aflopen en legde een hand op haar schouder. “Hallo, lieve dochter. Wat fijn om je weer te zien.”

Betsy toverde een glimlach op haar diepgegroefd gezicht. “Dag Ida,” zei ze met vertedering in haar stem.

31. Op de website Thuis in Brabant, <http://www.thuisinbrabant.nl/personen/h/heertjes,salomon>, staat dat Salomon Heertjes een deel van het jaar reisde door de uitgebreide ressorten die hem waren toevertrouwd (Brabant, Limburg en Zeeland) en dat hij alle gemeenschappen bezocht, groot en klein. Tevens werden door de opperrabbijn jaarlijkse de sjochetiem, de rituele slagers, geëxamineerd en gebrevetteerd.

Alida wilde al haar belevenissen van de afgelopen weken vertellen,

91

maar ze kreeg er de kans niet voor.

“Wat doen jullie hier?” vroeg Marcus. “Ik schrik ervan. Er is toch niks ergs gebeurd?”

“Ik vrees van wel,” zei de opperrabbijn meelevend. “Anna Wolf Machoel is vandaag overleden aan een hartaanval. Ik ben zo vrij geweest Alida thuis te brengen.”

“Met de auto,” zei Alida. “Ik ben hier met de auto gekomen.”

Betsy schrok. “Anna dood. Wat erg!”

Alida knikte. “Ja, het is heel erg wat er vandaag gebeurd is. Nadat er tranen verschenen in de ogen van haar moeder, moest ook Alida huilen.

De opperrabbijn hield zich even afzijdig, zodat het nieuws kon doordringen bij Betsy en Marcus, voordat hij het woord nam. “We hebben besloten haar pas overmorgen te begraven, zodat nog alle familie tijdig verwittigd kan worden.”

Hij schakelde over op een ander onderwerp. “Marcus, wat heb ik gehoord, heb je je slagerij moeten verkopen?” Marcus knikte. De droefenis was in zijn ogen te lezen. “Hoe komt het dat je failliet bent gegaan? Het overlijden van Levi zeker? Jullie leverden toch veel aan zijn leerhandel in Tilburg?” Betsy luisterde geïnteresseerd, met natte ogen.

Marcus knikte naar de rabbijn. “Vanaf dat moment is het inderdaad bergafwaarts gegaan, maar Levi is alweer sinds 1901 dood. Daarna konden we het nog bolwerken, ook al werd het steeds lastiger om de mensen uit het dorp naar de winkel te krijgen. Er kwamen katholieke concurrenten bij.”

Betsy mengde zich in het gesprek. “Katholieken kopen liever van een roomse dan van een jood. Soort zoekt soort.” En ook Marcus wilde zijn jarenlang opgekropte frustraties graag kwijt aan een hooggeplaatst persoon als opperrabbijn Heertjes. “Sam en ik hadden geld geleend om ons bedrijf te redden. Anderhalf jaar later moesten we het hele bedrag alweer terugbetalen. Een schande!

Ik ben hier nog steeds kwaad over.”

“Wie gaf jullie die lening?”

“Het was geen jood. Ene Dien Kolen uit Tilburg. Dochter van de rijke Jan Kolen.”

De rabbijn lachte. Daarna streek hij snel zijn gezicht weer glad. “Verontschuldigt u mij dat ik lachte, wij joden worden door jan en alleman uitgemaakt voor woekeraars en oplichters. Ik ging er daarom direct vanuit dat je dat geld van een jood geleend had die je een poot wilde uitdraaien. Maar het was dus gewoon een katholieke dame uit Tilburg. Nogmaals excuses dat ik moest lachen.” Marcus wuifde de excuses weg.

“Heeft u ander werk gevonden?” vroeg de rabbijn plots.

Marcus, die deze vraag eigenlijk niet meer kon horen, antwoordde desondanks beleefd. “Nee, ik heb nog geen werk. Dat valt namelijk niet mee als jood, en zeker niet in Hilvarenbeek. Maar ik laat me niet weggagen, want mijn familie woont al twee eeuwen in dit dorp.” “Hoeveel hebben jullie per week te besteden?” “Eigenlijk niets,” antwoordde Betsy die op bed was gaan zitten. Ze bood Salomon Heertjes een stoel aan. “We hebben een paar honderd gulden overgehouden van de veiling van ons onroerend goed. Hiervan hebben we nu nog een paar tientjes over. Verder bezitten we een vierde gedeelte van ‘den Wouwer’. Een vijver in het dorp. Als we dat verkopen, levert dat ongeveer tweehonderd gulden op.” “Doe dat,” adviseerde Heertjes. “Maar ook daarmee zult u het niet lang

volhouden. Bij het Nederlands Israëlitisch Kerkgenootschap in Tilburg kunt u om steun vragen. Voelt u zich daar absoluut niet te groot voor, want u kunt Alida niet zonder eten naar school sturen.” Betsy knikte. Ze wist dat hij gelijk had. Ze zou Marcus ervan overtuigen dat hij zijn trots opzij moest zetten door een bedelbrief te schrijven. Alida volgde het gesprek met een half oor. “Tante Anna had wel genoeg eten,” zei ze met pretoogjes. “Elke week kreeg ik een reep
chocolade.” De
opperrabbijn lachte.

X - Hilvarenbeek, Gelderstraat - 1927

Zodra de rabbijn was weggereden en uitgezwaaid door de familie Lion, schreef Marcus twee brieven: de ene naar de gemeente met het verzoek om zijn gedeelte van vijver ‘den Wouwer’ over te nemen voor tweehonderdvijftig gulden en de andere naar het Nederlands Israëlitisch Kerkbestuur in Tilburg. Dit laatste verzoekschrift uit juli 1927 richtte hij aan de heer H. Polak en luidde als volgt.

Mijnheer!

Daar wij verleden week bezoek hebben gehad van den weledelzeargeleerde heer Heertjes, opperrabbijn te 's Hertogenbosch omtrent den toestand van ons die u ook wel bekend zal zijn. Door de weledelzeargeleerde heer opperrabbijn is mij aangeraden zich tot u te wenden om bijstand verleend te krijgen. Mijn vriendelijk verzoek is of u zoo goed wilt zijn om mij te melden wanneer en welken dag u te spreken is hierover. Hierop uw antwoord ten spoedigsten verwachtende.

Bij voorbaat mijn dank!

Hoogachtend, M. Lion.

Drie dagen later kreeg hij een brief terug, niet van de heer Polak, maar van de opperrabbijn zelf. De brief was gericht aan de weledele heer M. Lion te Hilvarenbeek.³²

Mijnbeer,

Uw brief die u aan de heer Polak heeft geschreven, werd mij toegezonden en ik adviseer u zich niet tot een persoon, maar tot het kerkbestuur te wenden, dus een brief te schrijven aan het adres: Nederlands Israëlitisch Kerkbestuur te Tilburg en in dezen brief om bijstand te vragen. Bij voorbaat zeg ik u, dat ik niet kan adviseren u met een groote som te ondersteunen. Trouwens geloof ik niet dat het kerkbestuur zulks kan of van zins is. U zult het reeds als een groote tegemoetkoming moeten beschouwen als het u met een kleine wekelijkse ondersteuning voor een bepaalde periode zou willen helpen.

Wat mij betreft is het mij niet mogelijk, u verder te assisteren. Opperrabbijn Heertjes

XI - Hilvarenbeek en Tilburg - 1928

De gezondheid van Betsy verslechterde sterk. Ze was bedlegerig en de nonnen van het Adrianusgesticht verzorgden haar één keer per dag. De huisarts had inmiddels geconstateerd dat Betsy tuberculose had, en dat de ziekte al zover gevorderd was dat ze intensieve zorg nodig had. Een opname in het Adrianusgesticht was niet mogelijk, omdat ze daar onvoldoende kon worden geïsoleerd van de andere bewoners en hen zou kunnen besmetten. Naar de Joodse Invalide in Amsterdam wilde Betsy zelf niet, want Marcus en Alida zouden haar door de grote afstand niet kunnen bezoeken. Uiteindelijk werd het het R.K. Gasthuis in Tilburg. Hoewel de omgeving nogal

32. Beide brieven en het verzoek bevinden zich in het armendossier van Marcus Lion in het archief van de Israëlitische gemeente van Tilburg. Bron: Regionaal Archief Tilburg, Archief 307: Inventaris van het archief van de Israëlitische Gemeente Tilburg, Toegangsnr. 37: Armbestuur, Inventarisnummer 203.

deprimerend was - een kille, sombere ziekenzaal - vond ze het geen slechte oplossing. In ieder geval beter dan thuis, want dan zou Alida

haar van dichtbij steeds verder zien aftakelen. Het was eenzaam in de zaal met tuberculoselidjers. De andere zieken spraken weinig en er

was niet veel te doen. Ze was tweeënvijftig, niet piepjong meer, alleen speet het haar dat ze, nu ze zo erg ziek was, niet op eerdere leeftijd kinderen had gekregen. Als ze zou komen te overlijden, was dit vervelend voor Alida. Haar dochter was pas elf jaar, en ze zou het al vroeg zonder moeder moeten zien te rooien. Als ik op jongere leeftijd kinderen had gehad, dacht Betsy tot haar grote spijt, was Alida al over de twintig geweest, zodat ze meer levenservaring had en daardoor beter met de dood van haar moeder om kon gaan. Aan de ene kant was ze blij als Alida op bezoek kwam, omdat het de sfeer in de ziekenzaal opvrolijkte en de tijd dan voorbij vloog. Aan de andere kant moest ze bij het zien van haar dochter steeds denken dat elke keer de laatste keer kon zijn.

Betsy overleed op 25 februari 1928 aan tuberculose, in hetzelfde jaar dat de Brit Fleming door de uitvinding van penicilline de basis legde voor een medicijn tegen deze ziekte. De eerste dagen na het overlijden leefde Alida in een roes. Halfbewust maakte ze de tocht door Tilburg mee naar de begraafplaats aan de Bredaseweg. Ze hoorde stadsbewoners schimpende opmerkingen maken over joden, en ze had koude voeten. Op de begraafplaats droegen joodse vrijwilligers haar moeder naar een graf, waarna de aanwezigen ieder drie scheppen zand over haar kist gooiden. Thuis leek het kleine, volle vertrek achter hotel De Valk plots ontzettend groot en leeg. Volgens de tradities moesten de directe nabestaanden een week binnenblijven en stond hun deur open voor mensen die hen kwamen troosten. Er kwam niemand. Ze hielden zich zoveel mogelijk aan de voorschriften van hun geloof, bijvoorbeeld door niet onnodig naar buiten te gaan. Zo ging Alida de eerste week niet naar school en Marcus liet zijn dagelijkse wandeling aan zich voorbijgaan. Ook bedekten ze de spiegel met een laken en Marcus liet zijn baard staan. Na die eerste week gaven de tradities hun meer vrijheid, maar ze mochten nog steeds geen nieuwe kleren dragen of feesten bezoeken. Dit zou geen grote

opoffering zijn, want voor deze luxezaken was toch geen geld.

Zo goed en zo kwaad als het ging probeerden zij Betsy de eer te bewijzen die ze verdiende. Haar familie uit Bergen op Zoom dacht daar echter anders over en maakten de rouwperiode voor de Lions tot een regelrechte hel. Ze kwamen op bezoek, en waren amper binnen of ze begonnen over uithuisplaatsing van Alida. Marcus voelde zich diep beledigd en stuurde zijn schoonfamilie weg, wat er toe leidde dat anderhalve maand na het overlijden van Betsy, notaris W.J. van Gruting uit Bergen op Zoom een brief naar de kantonrechter zond.³³

Edelachtbare heer,

Er moet een toezienend voogd benoemd worden over de minderjarige Alida Lion, dochter van Marcus Lion en Betsy Wolf Machoel. Ingesloten heb ik de Eer U de gegevens daartoe te verzenden. Van vaderszijde woont geen bloedverwant in Nederland, zoodat de familieraad alleen kan bestaan uit bloedverwanten van moederszijde. Dinsdag a.s. zou nu naar Oirschot komen Rudolph Benjamin Wolf Machoel, goud en zilversmid alhier woonachtig, oom van moederszijde, met het verzoek hem tot toezienend voogd te benoemen. Hij gaat om 8 uur hiervandaan en hoopt dan tijdig te Oirschot te zijn. De vader van het meisje is geen zakenman en kan naar overtuiging

33. Brief is te vinden in het BHIC 's-Hertogenbosch; archief 37 Kantongerecht Oirschot 1838-1930, Inventarisnr. 285 Akten en beschikkingen burgerlijke en buitengerechtelijke zaken, 1928.

der familie het meisje geen behoorlijke opvoeding geven. Zoo heeft hij tegenwoordig zijn intrek in een hotel te Hilvarenbeek. De heer Wolf Machoel zou nu met U graag daarover eens spreken en opdat U dan eenigszins weten

96

zoudt, waarover het gaat, ben ik zoo vrij U dit mede te deelen. In het belang van het kind zou de familie het in een daartoe aangewezen inrichting willen plaatsen om haar opvoeding te verzorgen. In de kosten daarvan zou de familie zoo nodig met liefde bijdragen, maar tot nu toe is de vader daartoe nog niet te brengen. Hoe zou men hem hiertoe kunnen dwingen? Nu, de heer Wolf Machoel zal met U het een en ander bespreken. Hoogachtend.

W.J. van Gruting

XII – kantongerecht Oirschot – 1928

Rudolph Wolf Machoel en Marcus Lion moesten voor de kantonrechter in Oirschot verschijnen. Marcus had de twintig kilometer per fiets afgelegd. Het was een mooie tocht geweest langs de dorpen Diessen en Middelbeers, maar wel zwaar te moede. In het centrum van Oirschot stond het gerecht. Het kon niet missen, want in een gevelsteen op het gebouw was met grote letters het woord ‘kanton- gerecht’ gebeiteld. Marcus was, net als de vorige keren dat hij hier was geweest, onder de indruk van het volledig symmetrische vooraanzicht van het gebouw met de kracht uitstralende toren in het midden. Schuchter ging hij naar binnen, waar hij werd opgevangen door een griffiemedewerker. Hij wees hem de stoel naast Rudolph aan om te wachten op de zitting. Marcus en Rudolph zeiden geen woord tegen elkaar. Marcus had hem nooit gemogen, en nu ze lijnrecht tegenover elkaar stonden, kon hij zijn bloed wel drinken.

Enkele minuten later werden ze geroepen door de griffier. Ze moesten hem volgen naar een zaaltje waar enkele stoelen stonden en met voorin een lange tafel waarachter de rechter zat en de griffier plaatsnam.

Kantonrechter mr. Jan IJsselsteyn opende de zitting. “Wij zijn hier bijeen om naar aanleiding van het overlijden van Betsy Wolf Machoel een toezienend voogd te benoemen voor de elfjarige Alida Lion.” Hij wachtte even voordat hij verder ging. “Uit een brief van notaris W.J. van Gruting maak ik op dat de familie van moederszijde vindt dat Marcus Lion niet in staat is voor zijn dochter Alida een goede

97

opvoeding te verzorgen, omdat hij zijn intrek heeft genomen in een hotel.”

Marcus werd witheet toen hij dit hoorde. Hij kende de brief van de notaris niet. Hij kon zich niet meer inhouden, ook al had hij het woord niet gekregen. “Ik protesteer! Het is onzin dat ik Alida niet op zou kunnen voeden.”

De rechter die al op leeftijd was, tikte met zijn hamer op tafel. “Orde! Zo komen we nergens. Ik leid hier de vergadering. Ik vroeg me af na

het lezen van de brief wat er eigenlijk mis is met het wonen in een hotel. Mij lijkt het niet onmogelijk dat kinderen in een hotel opgroeien.” De vraag was voor Rudolph bedoeld, want de rechter keek hem aan. Rudolph ging staan en antwoordde vastberaden: “Marcus Lion woont niet in het hotel zelf. Hij woont in een klein hokje achter het hotel, bij de stal in de buurt. De inrichting is heel armoedig en hij heeft geen inkomsten. U zou het daar eens moeten zien. Ik ben er geweest en ik schrok me kapot.”

Marcus schudde zijn hoofd, hoewel hij wist dat Rudolph een punt had. De richting waar het gesprek opging, beviel hem allerminst. Hij werd in een kwaad daglicht gesteld en dat vergrootte zijn kansen om Alida bij hem te houden niet. Hij hoopte dat zijn ongenoegen opgemerkt werd.

“U zou Ida graag in een instelling plaatsen?” vroeg de rechter aan Rudolph. “Heeft u een bepaalde op het oog?” “Ja, dat heb ik. Het Israëlitisch Weeshuis in Rotterdam is een uitstekende plaats voor

98

Alida om op te groeien. Ze krijgt daar goede zorgen en het weeshuis is in goede financiële doen.”

Marcus stond ook op. “Ik vind het niet goed dat Ida in een weeshuis wordt geplaatst. Ik heb nog niet zo lang geleden mijn vrouw verloren. Het enige wat ik nog heb is mijn dochttertje. Ik overleef het niet als zij uit huis moet.”

“Allemaal eigenbelang!” riep Rudolph. “Hij vindt zijn eigen welbevinden belangrijker dan dat van Alida.” Marcus stak zijn vuist op naar Rudolph. “Leugenaar die je bent!

Ida is alles voor mij!”

De rechter maande Marcus tot kalmte en beval hem te gaan zitten. Dat deed Marcus met tegenzin.

“Trouwens,” zei Rudolph. “Toen de moeder van Alida nog leefde, hebben Marcus en Betsy Alida uit vrije wil bij een tante in Eindhoven ondergebracht. Nu de situatie nog slechter is, wil Marcus Alida ineens bij zich houden. Dat is natuurlijk raar.”

“Ik denk dat ik genoeg weet,” zei de rechter. “Het lijkt me beter dat Alida naar het Israëlitisch Weeshuis in Rotterdam gaat en in afwachting op haar plaatsing bij de familie Wolf Machoel in Bergen op Zoom gaat wonen.” Hij keek naar Rudolph. “Heeft u er bezwaar tegen om Alida voorlopig in huis te nemen?” Rudolph schudde zijn hoofd. “Dat moet dan maar.”

Marcus kon zijn oren niet geloven. Nerveus tikte hij met zijn vingers op tafel. “U vraagt aan hem of hij het goed vindt? Telt mijn mening niet?”

De rechter negeerde zijn vraag, in plaats daarvan zei hij tegen Marcus: “Dan komen we bij het volgende punt. De financiën. Ik vernam van de heer Wolf Machoel dat u niet bereid bent een financiële bijdrage te leveren voor de jaarlijkse kosten van levens- onderhoud voor Alida.” “Daar heb ik het geld niet voor!”

“Oh,” zei de rechter. “Nu geeft u dus zelf toe dat u het geld niet heeft voor haar opvoeding. Ik weet het goed gemaakt. U stemt in met de

99

uithuisplaatsing van Alida en als tegemoetkoming ontsla ik u van de plicht een financiële bijdrage te leveren. Het geniet mijn voorkeur om hiervoor geen grote rechtszaak op te tuigen en dit hier en nu te bezegelen. Vervolgens maak ik een akte op waarin ik Rudolph Wolf Machoel als toezienend voogd benoem. En dan zijn we wat mij betreft klaar.”³⁴

“Akkoord,” zei Rudolph. “Eigenlijk vind ik dat Marcus een financiële bijdrage moet leveren. Maar vooruit, laten we het zo maar houden.”

“Bent u ook akkoord?” vroeg de rechter aan Marcus.

Marcus antwoordde niet op deze vraag.

“Waarom moet ze helemaal naar Rotterdam?” vroeg hij. “Er is geen betere plek in de buurt. Het is het dichtstbijzijnde joodse weeshuis,” zei Rudolph.

XIII – Hilvarenbeek - 1929

Marcus Lion zwierf door Hilvarenbeek. Zo nu en dan vroeg hij voorbijgangers om een aalmoes. Bij voorkeur bedelde hij bij vreemdelingen, want mensen uit het dorp zelf durfde hij uit schaamte niets te vragen. De vaste bedeling van vijf gulden per week van het Nederlands

Israëlitisch Kerkgenootschap was te weinig, waardoor hij er bijliep

34. Hoewel Rudolph Wolf Machoel werd benoemd tot toezienend voogd, bleef Marcus de eigenlijke voogd. Bron: RHCE, archief notaris Hoffmann, Inventarisnr. A-0213, aktenummer 360, 31 mei 1928, betreft scheiding en verdeling van de nalatenschap van Johanna Wolf Machoel (tante Anna).

als een landloper. Zijn kleding was versleten; er zaten gaten in zijn overhemd en zijn schoenzolen waren zo dun dat het niet veel scheelde

100

of hij liep op zijn blote voeten. Het ergste was nog dat zijn maag bijna continu rammelde van de honger, want lang niet altijd had hij genoeg geld om eten te kopen. Alleen als hij werd afgeleid door een gesprekje met een van zijn weinig overgebleven vrienden of als hij zijn gedachten kon verzetten door een liedje te neuriën, vergat hij zijn ellende. Als het hem echt te zwaar te moede werd en de honger hem tot waanzin dreef, klopte hij aan bij de nonnen. Dat stelde hij telkens zo lang mogelijk uit, want om hulp vragen was zijn eer te na.

Met zijn hand voelde hij in zijn broekzak of daar de brief nog zat die hij van Ida had gehad. Het was het eerste bericht van zijn dochttertje sinds meer dan een half jaar geweest. Ze schreef dat ze het weliswaar goed had in het weeshuis, maar dat ze hem ontzettend miste. Ze hoopte dat hij snel naar Rotterdam zou komen om haar te bezoeken. Hij smolt van de lieve woorden. Vooral omdat hij die van niemand anders kreeg. De mensen negeerden hem als hij over straat liep. Het gemeentebestuur liet hem stikken, ondanks alle brieven waarin hij had gesmeekt om een bijdrage in zijn levensonderhoud. Hoewel de

Tilburgse joden hem wel een vaste toelage gaven, was dit niet van harte, want Marcus was al jaren geleden gestopt met het betalen van de contributie aan de Israëlitische gemeenschap in Tilburg en dus feitelijk ondersteunden ze een niet-lid.

De brief van Ida kwam voor hem als een verrassing. Hij wilde zijn dochter graag zien, maar hij wist niet hoe hij de reis moest bekostigen. Hij besloot het geld dat hij verdiende met bedelen op te potten en in de tussentijd zou hij proberen rond te komen van de vaste bedeling. Het speet hem dat dit plan ten koste zou gaan van de spaarzame sigaren die hij rookte en het zeldzame borreltje dat hij dronk. Maar ja, hij moest er iets voor over hebben om zijn dochter weer te kunnen zien.

101

XIV - Weeshuis Rotterdam - 1929

“Hoe kan een zo oude vrouw een kind baren?” vroeg Ida, die Sara speelde in het bijbelse stuk dat jaarlijks werd opgevoerd door de wezen.

Voor de uitvoering van het stuk was maandenlang twee keer in de week – op dinsdag en op donderdag – gerepeteerd. Het was voor het eerst sinds de lagere school dat Ida in een toneelstuk speelde. Wat ze zich van toen nog herinnerde, was de mooie hagelwitte jurk die ze droeg, dat het stuk over Lourdes ging en dat haar vader en moeder allebei nog leefden en waren komen kijken bij de uitvoering.

Terwijl ze even achter de coulissen stond, omdat ze in een scène geen rol had, keek ze om zich heen maar wist dat haar vader er niet was. Hij was nog nooit langs geweest, terwijl er toch heel wat familieleden van wezen bij de uitvoering aanwezig waren.³⁵

Weer terug op het toneel moest Ida ‘haar man’ Abraham meehelpen met het afbreken van een tent, want hij was hoofd van een herdersstam die steeds van hot naar her trok. Abraham werd gespeeld door Leo. Ida vond het grappig dat Leo, normaal gesproken een van de meest brutale jongens, was uitgekozen voor een rol waarin hij zich

35. Hoewel de kinderen wezen werden genoemd, hadden ze vaak wel ouders of andere familieleden die niet voor hun konden of wilden zorgen.

moest voordoen als een rustige, wijze oude man. Het was voor Ida moeilijk geweest om haar plankenkoorts te overwinnen, om tijdens

102

repetities alles te laten zien wat ze in zich had. In het begin had ze uit verlegenheid te zachtjes gepraat, waarna een helpster van de weesmoeder, voor de gelegenheid omgedoopt tot regisseuse, haar had aangespoord luider te spreken. Ook moest ze expressiever bewegen.

Nu tijdens de uitvoering had ze haar zenuwen goed in bedwang en speelde ze op de automatische piloot alles wat ze de afgelopen maanden geleerd had.

Haar ‘zoon’ Izaak kroop over de grond in haar richting. Hij stopte voor haar voeten en ze aaide hem. Ida leek door een witte pruik, haar kromme houding en de in haar gezicht getekende rimpels een echte Sara.

XV – Hilvarenbeek, Geldstraat - 1930

Marcus zat terneergeslagen in een hoekje van de stal. Naast hem stond een halflege fles jenever die hij had gekocht van een deel van het opgepote bedelgeld, dat was bedoeld om het bezoek aan zijn dochttertje Ida in Rotterdam te bekostigen.

Ontwaakt uit zijn roes, beseftte hij wat hij had gedaan. Hij wilde heel graag zijn dochttertje zien, hij had daar werkelijk alles voor over, en

desondanks had hij in een zwak moment de dure fles drank gekocht. Uit zijn met tranen gevulde ooghoeken zag hij de Rooie Fik met zijn stramme spieren van zijn zolder naar beneden klauteren. De Fik kwam op hem af en vroeg waarom hij huilde.

Marcus wees naar de halflege fles en zei: “Ik wil Ida zien. Ik wil haar zo graag zien. Maar het duurt zolang voordat ik het geld bij elkaar heb.” De Rooie Fik knikte, klauterde weer naar boven en kwam terug met een paar guldens. “Alsjeblieft, Marcus,” zei hij, waarna hij zijn kruiwagen pakte en wegliep.

103

XVI – Weeshuis Rotterdam – 1930

Ongeveer een week later was de grote dag aangebroken. Marcus was op weg naar Ida. Hij droeg een net pak dat hij te leen had gekregen van het Adrianusgesticht. Onder het pak droeg hij zijn zondagse overhemd waarvan de nonnen de gaten hadden gestopt. Marcus had hen hiervoor uitvoerig bedankt.

De reis duurde lang met het openbaar vervoer; pas in de middag bereikte hij de Mathenesserlaan in Rotterdam. Langs de straat stonden hoge, smalle herenhuizen. Hij liep, lettend op de huisnummers, in de richting waarvan hij dacht dat het weeshuis stond. Hij voelde zich niet op zijn gemak in de grote stad, want een reiziger was hij nooit geweest. Sinds het overlijden van zijn vrouw was hij niet verder dan Oirschot gekomen.

Hij hield de omgeving in de gaten, steeds attent op mogelijk gevaar. Het verkeer was in Rotterdam ongekend druk. Winkeliers prijsden hun waar aan met een rauw, onverstaanbaar dialect. Hij werd bang van de stoere, getatoeëerde zeebonken die lawaai makend de kroegen afschuimden. Steeds als mensen hem teveel afschrokken, ging hij er met een boog omheen. Vandaag liet hij er zich niet door tegenhouden, want hij had slechts één missie: zijn dochter zien. Hij

kwam aan bij het weeshuis dat met een beetje fantasie op het Adrianusgesticht leek. Weesvader Kalker ontving hem. Marcus vertelde de reden van zijn bezoek en de weesvader liep voor hem uit naar Ida. Toen hij de gangen doorliep, beseft Marcus dat dit de omgeving was waar zijn dochter opgroeide.

En opeens was ze daar! Wild enthousiast sprong ze op hem af. Toen hij zijn dochttertje tegen zich aanvoelde, was op slag al zijn ellende vergeten en de tranen sprongen in zijn ogen. “Wat zie je er goed uit!” riep hij en ondertussen pakte hij haar stevig vast en keek haar goed aan. Wat was ze groot geworden het afgelopen jaar! Hij zag dat haar haar was platgekamd in een scheiding en dat zo haar mooie krullen in toom werden gehouden. Hij vroeg waarom ze dat deed. Ze antwoordde een beetje geïrriteerd. “Dat moet hier. Iedereen moet hetzelfde haar hebben. Ik vind het helemaal niets.” Toen ze dit zei, was ze de aanwezigheid van de weesvader vergeten. Zou hij tegen deze kritiek kunnen? Marcus keek angstig naar de stijve man, maar gelukkig werd de heer Kalker niet boos. In plaats daarvan bleef de vriendelijke uitdrukking op zijn gezicht.

“Kan ik zo wat tijd alleen met Ida doorbrengen?” vroeg Marcus aan de weesvader.

Dat kon. Kalker bracht hen naar een klein, bijna leeg kamertje. Marcus wist niet goed hoe hij het gesprek met zijn dochter moest beginnen, en vroeg daarom maar hoe het ging op school. Ida antwoordde dat het niet meeviel, dat het moeilijke stof was, waarna ze spontaan vertelde over haar verblijf bij de Machoels in Bergen op Zoom, over de heer Kalker en de kinderen in het weeshuis. Marcus liet haar woordenstroom over zich heen komen, en dacht er niet aan om haar te onderbreken. Na een half uur was ze uitgepraat en begon ze geïnteresseerd te raken in het leven in Hilvarenbeek. Hij was hier van tevoren bang voor geweest, want hij wilde liever niets kwijt over zijn huidige toestand, omdat hij zich ervoor schaamde. “Hoe is het in

Hilvarenbeek?” vroeg ze nieuwsgierig. “Kan ik binnenkort weer bij jou komen wonen?”

Marcus wilde volmondig ja zeggen, maar hij deed dat niet, omdat hij wist dat het onmogelijk was. “Het gaat goed met mij,” omzeilde hij liegend haar vraag. “Ik heb een baan gevonden, al levert die nog niet veel op.” Hij vond het vreselijk tegen Ida te liegen en haar zo valse hoop te geven. Hij wist namelijk dondersgoed dat zijn toekomst op dit moment uitzichtloos was. Maar wat moest hij dan? Zeggen dat haar vader verworpen was tot een schooiende zwerver, en dat altijd wel zou blijven?

Ida merkte zijn zorgelijke blik niet op. “En hoe is het met de Rooie Fik? En met de kinderen uit mijn klas? Vertel eens wat meer.” Hij dacht na. “Met de kinderen uit jouw klas gaat het goed, denk ik. Ik zie ze regelmatig op straat spelen. En de Rooie Fik is helemaal niet veranderd. Een goeie vent.” Het was even stil.

“Het is wel leeg in huis, nu jij en je moeder er niet meer zijn.”

Ida snikte. “Ik mis haar heel erg.” “Ja, ik ook,” zei hij.

Ida stond op en legde troostend een arm op zijn schouder.

“Kun je me uit het weeshuis krijgen?” smeekte ze hem.

“Helaas, dat gaat niet,” zei hij met pijn in zijn hart. Ida haalde haar arm van zijn schouder en keek hem teleurgesteld aan. Hij kon niet tegen die zielige blik van zijn dochter. “Waarom dan niet? Wat is er zo moeilijk aan?”

“De rechter heeft me uit de ouderlijke macht gezet. Ik mag niet meer voor je zorgen, hoe graag ik dat ook zou willen. Bovendien doen Rudolph en Vrouwtje er alles aan om jou zoveel mogelijk uit mijn buurt te houden. Het is maar goed dat ze niet weten dat ik hier ben.” “Waarom kunnen we elkaar niet vaker zien?” vroeg ze opnieuw. Hij haalde zijn schouders op. Hij had geen zin om nog een keer hetzelfde te zeggen. Ze keken elkaar intens aan. Hij beseft dat zijn dochter nog maar 13 jaar oud was, maar zoals ze tegenover hem zat voelde het alsof hij praatte met een volwassen persoon. Zo slim en gevoelig als ze uit de hoek kwam!

Hij gaf haar een cadeautje. Ze straalde toen ze het uitpakte. Het deed

hem denken aan haar verjaardagen, die ze vroeger met het gezin vierden. Leek ze zojuist nog bijna een volwassene, nu leek ze weer een

kind, dacht hij. Hij genoot van de gretigheid waarmee ze wilde weten wat er in de verpakking zat. Ida glunderde toen ze de trouwringen van haar vader en moeder zag.

“Als je ooit geldgebrek hebt, kun je deze ringen verkopen. Maar alleen als je het echt nodig hebt! Knoop dat goed in je oren!” “Ja, papa,” zei ze en ze bedankte hem met een kus.

“Nu moet ik weer gaan,” zei hij, waarna hij opstond en zich ging afmelden bij de weesvader. Bij de deur van het weeshuis nam hij droevig afscheid van Ida.

Toen hij wegliep, keek hij nog één keer achterom. Ida zwaaide. Marcus zag haar vrolijke gezicht, maar hij had deze middag ook de tranen in haar ogen gezien en vol schuldgevoel snelde hij naar de trein.

XVII – Hilvarenbeek, Gelderstraat - 1932

Twee jaar na zijn bezoek aan het weeshuis, zat Marcus weer eens zonder geld zodat er niets anders op zat dan naar het Adrianusgesticht te gaan voor een maaltijd. Onderweg zag hij in de Koestraat een schilder op een krukje zitten. Het was een jonge man met een ruwe baard en gestoken in verfromfaaide kleding. In zijn rechterhand hield hij een penseel, terwijl hij geconcentreerd naar het doek tuurde. Marcus keek naar het voorlopige resultaat. Hij herkende de jonge boompjes op de Markt, oftewel de Vrijthof, de kerktoren en het

36. Cees de Kort schilderde in 1932 vanuit de Koestraat zijn zicht op de Vrijthof en de kerktoren. Het schilderij is in het bezit van de schrijver van dit boek, en is te koop.

statige huis aan de rechterkant. Hij zag dat de schilder wat witte verf op het doek smeerde en als een wonder verschenen er wolken. “Mooi, hoor!” complimenteerde Marcus hem. “Vindt u?” vroeg de jongeman die zijn penseel even van het doek haalde, en naar Marcus keek. “Ik ben nog maar een beginnening, zeggen ze op de academie. Ik moet nog veel leren.”

“Ik vind het anders niet slecht. Waar komt u vandaan?” “Uit de omgeving van Antwerpen. Hoboken om precies te zijn. Ik zwerf door de Kempen, probeer me in leven te houden door zoveel mogelijk te schilderen. Als u interesse heeft in het schilderen, kunt u het kopen. Ik kan het geld goed gebruiken.” Marcus lachte. “Ik heb geen rooie cent. Wat is uw naam?”

“Cees de Kort.”

“Ik zal uw naam onthouden voor als ik goed in de slappe was zit,” zei Marcus met een knipoog, waarna hij doorliep naar het Adrianusgesticht.³⁶

In de keuken van het opvanghuis kreeg hij van de bedienden een kom soep, twee gekookte aardappelen, een handvol boontjes en een speklap. Hetzelfde menu kregen de zieken en bejaarden opgediend. Marcus at snel, want hij had enorme honger. Nadat zijn bord leeg was, vroeg hij een van de zusters om een pen en een vel papier. Hiermee begon hij aan een brief voor de heer Gersons van het Nederlands Israëlitisch Kerkgenootschap in Tilburg.

Weledele heer!

De postwissel, in goede orde ontvangen, waarvoor mijn oprecht hartelijken dank. Gelieve s.v.p. het adres aan te houden. Daar ik bet in alle opzichten hard te verantwoorden heb, en de ellende groot is, om zo als een zwerfver rond te moeten dwalen, hetgeen ik aan mijn dochtertje nog niet bekend wil maken. Het is zoo geen leven. Verdiensten heb ik niet, betrekking kan ik niet aan komen, dus wat nu te doen?

Mijnbeer, geld om brood te koopen heb ik niet meer, evenmin brood, gebrek aan ondergoed en bovenkleding. Ik heb veel geleden; door vervallen te zijn in armoeden en bovendien die bitteren koude erbovenop. Evenzoo, geraakt de huur ook meer ten einde. Is er nu geen kans om mij te helpen daar het geld er is en Monnickendam heel goed weet hoe doortrapt laag en gemeen ik behandeld ben. Omdat geld dat mij toekomt mij zoo onttrokken is, kan ik een ander geen

geluk aanbrengen. Ik heb al te veel armoede geleden en voor schandaal gelopen, en nog... Het is werkelijk te breedvoerig om den ellende te beschrijven. Mijn zwager Wolf te Bergen op Zoom die het geld in bezit heeft, speelt hierin de grootsten rol. Moet ik nu van honger omkomen of wat dan ook?

Mijn dochtertje heb ik in 22 maanden niet meer gehoord of gezien, hetgeen ook hartverscheurend is. Hopenden en vertrouwend op uw medewerking, daar ik vraag in uitersten nood. Bij voorbaat mijn oprechten dank.

Hoogachtend,

M. Lion 37,38

37. Bovenstaande brief is een samenvatting van klaag- en smeekbrieven die Marcus Lion heeft geschreven aan het Israëlitisch Kerkbestuur in Tilburg. De brieven bevinden zich in het armendossier van Marcus Lion. Bron: Regionaal Archief Tilburg, Archief 307: Inventaris van het archief van de Israëlitische Gemeente Tilburg, Toegangsnr. 37: Armbestuur, Inventarisnummer 203.

38. Monnickendam is de meisjesnaam van Vrouwtje Wolf Machoel; de vrouw van Rudolph. Het gaat hier vermoedelijk om André Monnickendam (ovl. 31 december 1944 te Bergen-Belsen) die Marcus Lion en Alida Lion heeft vertegenwoordigd bij het tekenen van de akte van scheiding en verdeling van de nalatenschap van Johanna Wolf Machoel (Bron: RHCE, archief notaris Hoffmann, Inventarisnr. A-0213, aktenummer 360, 31 mei 1928). Een kind van André Monnickendam heeft de oorlog overleefd en is naar Zwitserland verhuisd.

110

Telefonisch heb ik contact gehad met diens kinderen, maar de betreffende persoon was reeds overleden.

XVIII – Tilburg/Hilvarenbeek/Den Bosch – 1932/1933

Marcus had geen weet van de discussie over zijn positie, die zich achter de schermen van het Nederlands Israëlitisch Kerkbestuur afspeelde.

Een van de leden schreef het volgende memo aan de voorzitter van de gemeenschap, de heer Gersons:

Graag zou ik eens met u van gedachten wisselen over de bedeling van Lion. De regeling zoals die thans wel schijnt te worden lijkt me niet goed.

Het wil mij toch voorkomen dat elke burgerlijke gemeente voor zijn noodlijdenden heeft te zorgen en als het in zulke gevallen de zorg overdraagt aan het kerkelijk armbestuur, dat zij daarvoor dan subsidie krijgt.

Indien nu onze opperrabijn gelijk heeft en het onze onafwijzbare plicht is om Lion steeds te steunen, volgt hier dan niet uit dat de gemeente Hilvarenbeek ons daarbij helpen moet? Zoals de taak nu opgevat is, lijkt het me niet goed dat het gemeentebestuur haar bijdrage niet levert.

Eind 1932 stuurde het Nederlands Israëlitisch Kerkgenootschap een brief naar burgemeester De Rooy van Hilvarenbeek. Ze zaten al een tijdje in de maag met de 'kwestie Lion', maar nu was de maat definitief vol.

Weledelachtbare heer,

Het Kerkbestuur van de Nederlands Israëlitische Gemeente alhier heeft de eer zich te refereeren aan de gesprekken die het destyds met u heeft gehad betreffende M. Lion, aldaar wonend, die volgens de berichten die het Kerkbestuur van hem ontvangt in diepe armoede verkeert en geenerlei ondersteuning noch vanwege het Crisis-comité van Uwe Gemeente, noch vanwege het armbestuur aldaar, ontvangt. Bedoelde Lion die, ofschoon sedert jaren geen lid meer van deze

111

Kerkelyke Gemeente, wordt onzerzijds ondersteund met een wekelyksche toelage van f. 5,- en met het oog op het naderende wintergetyde verzoekt het Kerkbestuur het daaraan te willen leiden, dat ook vanwege bovengenoemde instellingen zoo mogelyk steun verleend wordt, hetzy geldelyk, hetzy in kleeren, aangezien Lion aan het Kerkbestuur medegedeeld heeft dat hy ook aan het laatste groot gebrek heeft. Het Kerkbestuur vertrouwt dat het geen tevergeefs beroep gedaan heeft op Uwe medewerking in deze en verblyft. Met de meeste hoogachting,

Het Kerkbestuur der Nederlands Israëlitische Gemeente te Tilburg

Tussen kerst en het nieuwe jaar, op 28 december, gaf het Gemeentelijk Armbestuur, aan wie de burgemeester het verzoek had gedelegeerd, uitsluitel.

Namens het Burgerlijk Armbestuur te Hilvarenbeek heeft ondergeteekende de eer U mede te delen dat door voornoemd bestuur in zaken M. Lion afwijzend is beslist.

112

Het Nederlands Israëlitisch Kerkbestuur liet het er niet bij zitten en ging in beroep bij de Commissaris van de Koningin, die op 13 februari 1933 een brief schreef aan de nieuw benoemde voorzitter van de joodse gemeenschap in Tilburg, de heer Elzas.

Naar aanleiding van bovenvermeld schrijven heb ik de eer ter Uwer kennis te brengen dat mij van bevoegde zijde wordt medegedeeld dat M. Lion nog geacht kan worden te zijn in de kracht van zijn leven en van verval van krachten of vervroegde ouderdomsgebreken bij hem geen sprake is. Dat Lion geen werkgelegenheid heeft kunnen vinden om daardoor in zijn onderhoud te kunnen voorzien, wordt uitsluitend geweten aan het feit dat bij die werkgelegenheid niet gezocht heeft. In de gegeven omstandigheden heeft het burgerlijk armbestuur gemeend niet tot ondersteuning te mogen overgaan. Ik teken hierbij aan dat volgens art. 30 van de Armenwet de beslissing van het armbestuur zonder beroep is. De Commissaris der Koningin in de Provincie Noord-Brabant ³⁹ Zaak voorlopig gesloten.

XIX – Weeshuis Rotterdam - 1933

In de jaren dertig hing er een gespannen sfeer binnen de joodse gemeenschap van Nederland. In de synagoge, op het werk en zelfs in het weeshuis was Adolf Hitler regelmatig onderwerp van gesprek. En Ida kreeg op school lessen over Duitse politiek en topografie. Tijdens godsdienstlessen zocht de rabbi parallellen tussen de opkomst van Hitler en de joodse geschiedenis door te verhalen over de verdrijving van het joodse volk uit Egypte en over ‘wandelende joden’ die nergens welkom waren.

Ter gelegenheid van het 100-jarig bestaan van het weeshuis in 1933 werd er een receptie georganiseerd. Uit de toespraak bleek

39. Voornoemde brieven bevinden zich in het armendossier van Marcus Lion. Bron: Regionaal Archief Tilburg, Archief 307: Inventaris van het archief van de Israëlitische Gemeente Tilburg, Toegangsnr. 37: Armbestuur, Inventarisnummer 203.

dat de stemming niet zo feestelijk was, als misschien wel verwacht kon worden. S. van den Bergh Jr.⁴⁰ voerde het woord namens het College

113

van Regenten.

“Ik heb opzettelijk vermeden te spreken over een eeuwfeest. Hoe zouden wij kunnen feestvieren op een ogenblik dat gans Israël in rouw is gedompeld. Een zelfs in de annalen van ons volk ongekende catastrofe is in een naburig land over het Jodendom gekomen, die meer dan een half miljoen van onze geloofsgenoten met volkomen ondergang bedreigt. Ontrecht, mishandeling, vernedering, uitstoting uit ambt en onderneming, drijven daarginds dagelijks tientallen in de dood, waar het leven geen uitkomst, geen toekomst meer biedt.”

⁴¹

Ida luisterde met een half oor. Ze wist dat er in Duitsland iets ergs aan de hand was, maar het leek wel of de volwassenen nergens anders over konden praten.

XX – Rotterdam/Hilvarenbeek - 1934

Na vier jaar slaagde Ida voor de Mulo. Dit betekende dat ze nu naar de huishoudschool kon gaan. Van het weeshuis kreeg ze een fiets, waarmee ze dagelijks door weer en wind naar Schiedam ging. Op weg naar het westen passeerde ze dan de Mathenesserweg, het Marconiplein, de Schiedamseweg, de Rotterdamsedijk en twee grachten om uiteindelijk in de Prins Mauritsstraat aan te komen. Ze ging fluitend naar school, zo leuk vond ze het. Dit vertaalde zich in haar rapporten die vanaf het begin zeer goed waren.⁴² De tijd ging snel voorbij en hoewel haar vader nooit helemaal uit haar gedachten verdween, dacht ze niet dagelijks aan hem.

Ze wist ook niet dat ene De Wilde in opdracht van het Nederlands Israëlitisch Kerkgenootschap de toestand van haar vader in

Hilvarenbeek peilde. Over zijn bezoek bracht hij het volgende verslag uit aan de joodse gemeenschap in Tilburg.

Zeer geachte heer Polak,

Hedenmiddag was ik in H.B. Ik heb de heer Willekens gesproken.

Hij verklaarde mij, dat:

- 1. Lion in 't klooster gratis elken dag eten krijgt.*
- 2. dat L. zelfs gratis kamerhuur heeft, omdat deze huur door fam. Wolf uit B.O.Z. betaald wordt.*
- 3. dat L. circa fl. 4 p.w. heeft voor andere uitgaven, doch dat hij zijn geld wegwerpt aan prullen door b.v. naamkaartjes te laten drukken en gebakjes zendt naar het klooster, die men van hem niet verlangt. Dat hij daarbij futloos is zonder tot iets 't initiatief te nemen, zoals ook anderen, die in geen betere conditie verkeren. Doch schijnbaar heeft de heer W. (red. Willekens) geen mindere steun durven toezeggen, doch wil wel persoonlijk, als't nodig is, zijn voorspraak zijn. Hierna begaf ik mij naar 't klooster. Zr. U.O. vertelde mij; dat L. geregeld daar komt eten (wat volgens L.) onvoldoende is voor zijn zwakke, wankelen gezondheid; dat het haar opviel hoe slecht hij er uitziet, reeds een paar dagen niet verschenen is, omdat hij zich niet goed gevoelde.*

40. Dit betrof vermoedelijk Samuel van den Bergh. Hij was lid van de Raad van Bestuur van de Margarine Unie op het moment dat dit bedrijf fuseerde met Lever Brother Limited, waardoor Unilever N.V. ontstond. Ook was hij ten tijde van de toespraak lid van de Eerste Kamer voor de Liberale Staatspartij.

Bron: <http://www.genealogieonline.nl/stamboom-van-den-bergh-geffen/1100.php>

41. Bron toespraak: Het Vaderland, 16 mei 1933.

42. Bron: Stadsarchief Rotterdam, Archief 29 Nederlands-Israëlitische Gemeente Rotterdam, Inventarisnr. 863 en 864.

Eindelijk naar L. zelf. Inderdaad, hij ziet er slecht, ziek, zwak uit. Zijn tint is geel, evenals vóór zijn ziekte. Hij zei dat hij ook snel vermoeid is, als hij veel spreekt, en pijn in de rug heeft. De dokter gaf hem reeds 2 drankjes. En weer

114

hoorde ik de klacht, alles gevolg van onvoldoende voedsel, waarover hij tegen de heer W. zijn grote tevredenheid betuigde. Dit is mij een raadsel. Enfin, zoo staan de zaken nu. Ook verklaarde L. nog dat hij dankbaar is voor hetgeen

onze gemeente voor hem doet. En hiermede, geachte heer P., kan ik mijn rapport besluiten. Gaarne & ten allen tijde tot uw dienst.

*Hoogachtend, De
Wilde* ⁴³

XXI – Weeshuis Rotterdam - 1936

Nadat Ida slaagde voor de opleiding 'kinderverzorging' aan de huishoudschool in Schiedam moest ze voor het comité van regenten verschijnen.

Een van de regenten complimenteerde haar met haar goede cijfers. Ida bloosde even, terwijl ze aandachtig luisterde naar de man van wie ze wist dat hij advocaat was. "Heb je er al over nagedacht wat je nu wilt gaan doen?" vroeg hij.

Ze had hier niet goed over nagedacht. Op vragende toon zei ze daarom het meest voor de hand liggende. "Een betrekking zoeken als kinderverzorgster?"

De regent knikte. "Je bent negentien jaar. Normaal gesproken

43. Deze brief komt uit het armendossier van Marcus Lion. Bron: Regionaal Archief Tilburg, Archief 307: Inventaris van het archief van de Israëlitische Gemeente Tilburg, Toegangsnr. 37: Armbestuur, Inventarisnummer 203.

sturen we de wezen hier weg als ze achttien zijn. Je bent dus al langer gebleven. Zoals je weet zijn er ex-wezen die hier zijn blijven werken. Dat hebben we ook voor jou in gedachten. De heer Koppelman is tevreden over je houding en daarom willen wij je een baan aanbieden als 'hulp der moeder'. Lijkt je dat interessant?"

En of het interessant was. Ida had geen hekel aan het weeshuis en ze

115

was bezorgd over haar mogelijkheden om een baan te vinden. Er waren veel werklozen en ze had geen kennissen die haar aan een baan konden helpen. Haar oom wellicht, maar door hem wilde ze niet geholpen worden. Ze wist uit ervaring hoe het kon lopen als je

zonder werk zat. Dat wilde ze koste wat kost voorkomen en daarom ging ze gretig in op het aanbod van de weesvader. “Ik denk dat je een goede keuze hebt gemaakt,” zei een van de andere regenten, die imponeerde met zijn aristocratische uiterlijk. “Je kunt werken tegen kost en inwoning en bovendien krijg je tien gulden per week.”

“Bedankt, mijnheer.”

De regent richtte zich tot de andere leden van het comité.

“Wat dienen wij nog te regelen?”

“Ik zal haar toezien, de heer Wolf Machoel, op de hoogte stellen van de wijzigingen,” zei een van de mannen. “En hem meedelen dat zijn bijdrage aan het weeshuis per 1 augustus aanstaande kan komen te vervallen.”

“Moeten wij haar dezelfde uitzet geven als wezen die het weeshuis definitief verlaten?” vroeg een van de regenten aan Koppelman. De weesvader vond dat daar niets op tegen was. Hij vertelde trots aan Ida wat de uitzet inhield. Dat was niet mis, want ze kreeg een winterjas, jurken, onderbroeken, sokken, hemden, onderrokken, bovenrokken, blouses, schoenen, zakdoeken, sloven, dekens, pantoffels en nog een hoop meer. Ida bedankte de regenten voor de derde keer, waarna ze werd weggestuurd en het de beurt was aan de volgende wees om aan te treden voor het comité.

XXII – Weeshuis Rotterdam/Tilburg/Hilvarenbeek - 1936

116

Ze had haar vader bijna zes jaar niet meer gezien en niets meer van hem gehoord, toen Koppelman haar bij zich riep en vertelde dat hij was overleden. Ida schrok ervan. Niet alleen de mededeling op zich drukte haar gemoed, maar ook vroeg ze zich meteen af of ze wel naar de begrafenis moest gaan. Haar vader had haar in de steek gelaten en al jaren niets meer van zich laten horen. Verdiende zo'n man het dat zijn dochter op zijn begrafenis kwam? Of moest ze het nieuws voor kennisgeving aannemen en gewoon met haar leven doorgaan? Na een innerlijke tweestrijd besloot ze toch te gaan.

Op de Israëlitische begraafplaats aan de Bredaseweg in Tilburg was het redelijk druk. In de joodse gemeenschap golden begrafenissen als een sociale verplichting. Het werd van alle joden uit de omgeving verwacht dat ze hun gezicht lieten zien. Ook als ze de overledene niet kenden of een minder goede band met hem of haar hadden. Ook Vrouwtje, Rudolph en Benno, met wie ze mee was gereisd, enkele verre familieleden en vage bekenden waren aanwezig.

De begraafplaats lag in een bosrijk gebied. De meeste graven waren overwoekerd met gras en onkruid, sommige stenen waren gebroken. Zolang de doden maar met rust gelaten werden, vond de joodse gemeenschap de slechte staat van het onderhoud geen probleem. Vier vrijwilligers droegen de kist met Marcus vanuit het metaheerhuisje naar de grafkuil. Onderweg stopten ze traditiegetrouw drie keer om zo symbolisch duidelijk te maken dat de nabestaanden nog geen afscheid van de dode wilden nemen. Een rabbijn begeleidde de tocht naar het graf met het opdreunen van psalmen, terwijl op de achtergrond vogels zongen. De vrijwilligers lieten de kist in de kuil zakken, waarna ze er een schep zand over gooiden. Later deden de andere aanwezigen hetzelfde. Ida onderging de plechtigheid met gemengde gevoelens. Tussen Hebreeuwse woorden door, waar ze niets van verstond, zei de rabbijn in het Nederlands een joodse spreuk die ze herkende van andere begrafenissen en van de godsdienstlessen: “Moge zijn ziel worden opgenomen in de bundel des levens!”

117

Ida was geroerd door de drukte en verdrietig door het besef dat ze haar vader nooit meer zou kunnen zien. In de afgelopen zes jaar had ze stiekem nog de hoop gehad hem ooit weer in de armen te sluiten. Nu was het voorgoed te laat. Ze probeerde het goede van haar vader te herinneren en dacht daarbij vooral terug aan haar kindertijd, toen hij voor haar een lieve vader was geweest. Ze had hem geadoreerd.

De aanwezigen vormden een haag, waardoorheen de familieleden de begraafplaats verlieten. Ida liep er triest bij. Ze hield haar hoofd iets gebogen en stuurde naar de grond. Toen ze even omhoog keek zag

ze afzijdig van de joodse mannen de Rooie Fik staan. Dat was lang geleden! Ze had hem hier niet verwacht. Zodra hij haar opmerkte, nam hij zijn pet af en hield die voor zijn buik, waarna onrust ontstond onder de aanwezigen. Ida snapte de reden hiervan, want het was verplicht om een hoofddeksel te dragen op een joodse begraafplaats. Ze glimlachte naar de Rooie Fik en als aanwijzing wees ze naar haar hoofd. Toen de Rooie Fik doorkreeg wat ze bedoelde, schrok hij en zette hij vlug zijn pet weer op.

Na de plichtmatige receptie in de ontvangstzaal van de synagoge besloot Ida nog niet terug te gaan naar Rotterdam, maar op eigen houtje een bezoek te brengen aan Hilvarenbeek. Ze hoopte zo het verleden af te kunnen sluiten. Dat alleen verder willen reizen leverde een knallende ruzie op met haar oom en tante. Het weerhield haar echter niet en haar oom en tante stemden uiteindelijk met zeer grote tegenzin toe.

118

In de korte rit met de bus door haar geboortedorp zag ze vanuit het raam een oud-klasgenootje.⁴⁴ Ze zwaaide, maar Mina merkte haar niet op. De bus reed vervolgens langs de voormalige slagerij aan de Paardenstraat waar nu kapsalon Voeten was gevestigd. Achter het raam zag ze kapstoelen en spiegels. Ze genoot van het aanzicht van de Vrijthof en de kerktoren; beelden die onlosmakelijk met haar jeugd waren verbonden. Het waren beelden die ze nog elk moment op haar netvlies kon roepen, maar die ze al zo lang niet meer in het echt had gezien. Door de Gelderstraat langs de schoenfabriek van Wolfs en de kruidenierswinkel van Jansen, waarna de bus stopte bij hotel de Valk. Ida zag binnen in het hotel de magere gestalte van Harrie van der Sanden. Ze liep direct door naar de stal. Ze voelde zich zo vrij als een vogeltje, omdat ze alleen op pad was en niet onder het regime van het weeshuis stond.

In de stal was al die jaren nauwelijks iets veranderd. Ze riep naar boven in de richting van het zoldertje: “Hé, Fikkie. Ben je daar?” Geen reactie.

Hun voormalige woning, die ze er nu wel heel armoedig vond uitzien, kon ze gewoon betreden. Toen ze een voet over de drempel zette, beving een benauwende hitte haar en het eerste wat opviel was de schimmel aan de muren. Verder stonden er een paar meubels en lagen er smoezelige dekens en lakens die vol gaten zaten. Op het tafeltje lag op een bord een beschimmeld stukje brood en er stond

44. De stoomtramverbinding Tilburg/Esbeek-grens werd op 15 september 1935 opgeheven, waarna het openbaar vervoer werd overgenomen door de bussen van de BBA. Bron: “Hilvarenbeek en zijn Kerkdorpen”, Jef van Gils en Ronald Peeters, 1994.

120

119

een flesje met onbekende inhoud. Waarschijnlijk een medicijn. In een hoek van de kamer lag een lege fles jenever. Veel meer was er niet. Ze opende de ladekast en zag in de bovenste la een verzameling kleine gebruiksvoorwerpen. Onder meer een opener, lucifers en wasknijpers.

Tijdens de ontmoeting met haar vader in het weeshuis had hij haar verteld dat hij een baan gevonden had en dat het goed met hem ging. Dit strookte niet met het beeld van zijn woning. Nog onder de indruk van wat ze aantrof, liep ze in gedachten naar buiten.

Daar kwam juist Willem Smulders aanlopen. Er verscheen een kleine glimlach onder zijn wilde snor.

“Wel je pet ophouden bij een begrafenis,” zei ze plagerig tegen hem.

“Dat is verplicht.”

“Dat wist ik niet...” stamelde de Fik.

Ze stond op en tikte hem vriendschappelijk op de schouders.

“Geeft niets.”

“Wat kom je hier doen?” vroeg hij.

“Ik wilde zien hoe ons huis er nu uitzag.”

“Ik ben blij om je weer te zien,” zei Willem Smulders. “Ik heb je gemist. Het is zo stil hier.” “Dank je,” zei Ida verlegen.

“Maar waarom heb je je vader nooit opgezocht?” De vraag brandde kennelijk op de tong van de Rooie Fik en zijn gezicht verstrakte zich een beetje. “Hij was eenzaam hier. Het was goed voor hem geweest als je een keer langs was gekomen.”

Ida was verrast. “Als mijn vader zo graag contact met mij wilde, waarom heeft hij dan nooit mijn brieven beantwoord?” Smulders schudde zijn hoofd. “Hij schreef je voortdurend brieven, ik heb het zelf gezien.”

Ida beseftte niet dat de brieven onderschept konden zijn. “Oja, ik heb

121

niets gezien en hij is in al die jaren slechts één keer bij mij op bezoek geweest. Ik was een kind en ik mocht hem bovendien niet opzoeken van mijn pleegouders.”

Stiekem was ze wel blij met de kritische vragen van haar oud-buurman. Het gaf haar stof tot nadenken. Misschien was ze te streng geweest voor haar vader, omdat hij niet had geantwoord op haar met liefde doordrenkte brieven wist ze ook niet wat hij meemaakte en wat er in hem omging.

Ze ging verder. “Het was aan hem. Hij had mij moeten komen opzoeken. Hij had toch een baan? In het weekend kon hij gemakkelijk een keer naar Rotterdam afreizen.”

“Sorry,” stamelde de Rooie Fik. “Ik wilde je niet boos maken.

Dat laatste wat je zei over die baan, wat bedoel je daar precies mee? Marcus heeft geen werk meer gehad sinds de slagerij.” Alida slikte. Ze voelde zich bedrogen, want haar vader had tegen haar gelogen. Maar waarom dan toch? Durfde hij tijdens hun ontmoeting in het weeshuis

zelfs tegen een meisje van dertien de waarheid niet te vertellen? Had hij zich geschaamd voor zijn situatie? Ze had gehoopt in Hilvarenbeek antwoorden te vinden, in plaats daarvan werden de vragen hoe langer hoe groter. Morgen zou ze weer teruggaan naar Rotterdam, waarna ze zou proberen haar leven weer op te pakken. En zo min mogelijk bij het verleden stil te staan, want dat maakte haar te emotioneel.

“Wat moet er met de spullen van Marcus gebeuren?” vroeg hij. “Ik heb net even gekeken,” zei Ida. “Het is niets bijzonders. Pak er de dingen maar uit die je kunt gebruiken.” Willem Smulders bedankte haar.

Ze kreeg wat eten van hem, en ze vroeg Harrie van der Sanden of ze mocht blijven slapen in een logeervertrek. Van slapen kwam niet veel terecht. Ze moest aldoor denken aan wat ze gehoord had: dat haar vader al die tijd werkloos was geweest, hierover had gelogen en

122

waarschijnlijk geen geld had gehad om haar op te zoeken. Ze dacht ook aan de brieven die hij volgens de Rooie Fik had geschreven, maar ook aan de lieve vader uit haar jeugd. Tegelijkertijd drong de eenzaamheid die ze had gevoeld in het weeshuis aan haar op. En ze wist het gewoon niet. Moest ze deze man lief hebben of haten? De volgende dag nam ze de bus naar Tilburg, en daarna de trein naar Rotterdam. Onderweg bedacht ze tot haar spijt dat ze niet had gezocht naar het familiealbum van Marcus. Jammer, want ze kon zich nog goed herinneren hoe ze vroeger de plaatjes bekeek en het album in haar onschuld gebruikte voor haar tekeningen en haar worstelingen met de tafel van vier. Verdorie, dacht ze, verder heb ik niets meer uit mijn jeugd, alle herinneringen worden langzaam aan weggevaagd.⁴⁵

XXIII – Auschwitz Birkenau – oktober 1943

“De rechtszaak tegen Koppelman was toen nog niet geweest,” stelde Rosa vast. “Je wist dus nog niet dat de weesvader brieven van jou en van je vader onderschepte. Hoe kijk je met wat je nu allemaal weet tegen je vader aan?”

Ida dacht na. “Ik heb nooit een conclusie getrokken, omdat ik nooit alles op een rijtje had. Door het verhaal nu aan jou te vertellen, vallen de puzzelstukjes op zijn plaats. Mijn vader was een gevangene van zijn karakter en van de omstandigheden. Natuurlijk had hij destijds anders moeten handelen. Hij had een realistischere kijk op de wereld moeten hebben en hij had beter zijn best moeten doen om een baan te vinden. Alleen kan ik hem dat niet verwijten. Zoals ik

45. Het album is gevonden door dokter en amateurhistoricus Ruhe en uiteindelijk terecht gekomen in het Stadsarchief Amsterdam, Archiefnr. 578, Inventarisnr. 153.

123

het inschat, heeft hij zijn leven geleefd met het goede in gedachten. Er zat niets slechts in hem. Hoe kan ik dan kwaad op hem zijn? Hij had alleen een zwak karakter, en hij is er niet in geslaagd zich daaraan te ontworstelen. Ik ben ervan overtuigd dat als ik bij hem was blijven wonen, ik hem er wel bovenop had gekregen. De rechter besliste anders en daarmee heeft hij het leven van mijn vader vernietigd. Deze

man dacht zijn werk op een goede manier te doen, en heeft zelf niet in de gaten gehad wat hij aanrichtte. Ik heb mijn vader heel erg gemist, maar daar is nu niets meer aan te doen.” Ze pinkte een traantje weg. Door de vochtigheid heen zag ze in haar ooghoeken verderop in de barak een vrouw rommelen in het bed van een ander. Haar hongerige ogen waren op zoek naar brood of misschien iets wat ze als handelswaar kon gebruiken. Rosa zag het ook. Ze liep op de vrouw af en duwde haar van het bed. “Dat is niet van jou; blijf er van af!” De vrouw verstond haar niet en bleef kronkelend en jammerend op de grond liggen. Rosa liep met een sip gezicht terug naar Ida en sloeg een arm om haar heen. “Wat ik me nog afvroeg,” zei Rosa. “Dat weeshuis in Rotterdam, staat dat er eigenlijk nog? Of is dat ook verwoest door dat bombardement? Raar eigenlijk dat ik nooit met jou over het bombardement heb gesproken, terwijl je uit Rotterdam komt.” “Dat staat er nog. Het ligt net ten westen van het gebied dat verwoest is.” “Heb je zelf last gehad van het bombardement?” vroeg Rosa. Ida lachte. “En of ik er last van heb gehad. Ik zat er middenin toen de bommen vielen.”

Ida wist weinig van haar vriendin. Het maakte haar nieuwsgierig. Zou Rosa een verborgen verleden hebben. Ze wist dat ze uit Amsterdam kwam en net als zij verloofd was. Verder eigenlijk niets. “Als ik klaar ben, vertel je jouw verhaal, afgesproken?” Rosa knikte. “Als we dan nog leven.”

124

Deel 3

Liefde

I – Rotterdam, centrum/Aert van Nesstraat - 1936

Midden in het centrum van Rotterdam woonde een nicht van Rudolph Wolf Machoel. Ida mocht mee op bezoek. Bij het Rotterdamse station Delftsche poort ontmoette ze haar oom, Vrouwtje en Benno. Het station was een kleine omweg voor haar. Ze kende de nicht van Rudolph niet en wilde daar niet alleen aankomen. Bij het station begroette ze haar familie afstandelijk, als een opstandige puber die eigenlijk geen zin had, maar mee moest. Ze liepen via het Hofplein de Coolsingel op. “Hier lag vroeger een gracht,” vertelde Rudolph alsof hij een rondleiding gaf. “Die is gedempt.” Aan de linkerkant van de Coolsingel bevond zich de nieuwe, moderne gevel van café-restaurant Pschorr en het langgerekte, wat vervallen, witte gebouw van Sociëteit de Harmonie, met daarachter de tuinen en de grote zaal van De Doelen. Ze passeerden theater Tivoli, waar bioscoopfilms draaiden en volkse voorstellingen werden opgevoerd. In dit theater zochten Rotterdammers afleiding voor hun harde dagelijkse bestaan, want velen gingen gebukt onder de economische crisis. Het stadhuis en het postkantoor sierden de overkant van de Coolsingel. Deze statige gebouwen vormden een groot contrast met de wijk daarachter waar armoede heerste, op dezelfde manier waarop het keurige Hotel de Valk in Hilvarenbeek contrasteerde met de sjoefle stal erachter.

En in de Aert van Nesstraat, een zijstraat van de Coolsingel, was de bescheiden boter- en kaaswinkel van nicht Aaltje en haar man David

de Haaff gevestigd naast de imposante Grootte Schouwburg, die van buiten en van binnen een mondaine, frivole uitstraling had.

Ida schrok toen ze de Aert van Nesstraat binnenliepen. Er kwam een herinnering bovendien aan een korte episode uit haar leven die ze al bijna vergeten was. Toen ze net gewend geraakt was aan haar nieuwe ritme in het weeshuis, was ze door de toenmalige weesvader op zijn kamer geroepen. Daar zat een bejaard echtpaar dat ze niet kende. De vrouw had een vriendelijk gezicht. De man zag eruit als een sulletje. Ze kon geen namen bij de gezichten bedenken. De weesvader hielp haar zonder dat hij het doorhad. “Dit zijn de heer en mevrouw Fortmann uit de Nieuwe Kerkstraat. Ze willen graag een kind uit ons weeshuis adopteren.”

Nu, velen jaren later, voelde ze weer de woede die ze destijds ook voelde. De heer Fortmann, een kale oude man, zei: “Je bent pas kort in het weeshuis en daarom nog niet helemaal gewend.” Hoe kon hij dat weten, vroeg Ida zich af. Zelf vond ze dat ze al wel gewend was. “Bovendien zijn wij katholiek. Jij kunt je waarschijnlijk beter in onze situatie inleven dan de andere kinderen, omdat je uit een katholiek dorp komt,” had hij gezegd.

Ze had niet durven en kunnen protesteren. Haar verblijf in de Nieuwe Kerkstraat was echter van korte duur geweest, want mevrouw Fortmann werd al na enkele weken ernstig ziek, waarna ze overleed. Omdat de heer Fortmann niet in zijn eentje voor haar kon zorgen,

128

stuurde hij haar terug naar het weeshuis, waar ze de draad snel weer oppakte.⁴⁶

Het straatnaambordje met “Nieuwe Kerkstraat” deed de herinnering herleven. Ze had op nog geen vijftig meter van de winkel van De Haaff gewoond.

Aaltje, de nicht van Rudolph, deed de deur open en stelde zich voor. Ida vond dat ze er vriendelijk uitzag met haar grijze haar in een knotje. Daar zat niets kwaads in, dacht ze, en ze vergeleek haar met tante Vrouwtje en met haar moeder. Een heel ander type. Geen typisch

joodse memme die de baas in huis wilde spelen. Niet iedereen in de familie was dus hetzelfde.

Aaltje liep voor haar gasten uit door de winkel. De zaak was rommelig; overal stonden kazen opgestapeld. En het was ook niet schoon, want Ida voelde rondvliegend stof kriebelen in haar neus. In de huiskamer, achter de zaak, wachtte David met uitgestoken hand op het bezoek. Eerst schudde hij de hand van Rudolph, waarna hij Vrouwtje kustte. David was grijs rond zijn slapen, maar Ida vond hem er nog fit uitzien en ze schatte hem in ieder geval jonger dan Aaltje. Terwijl ze David aankeek, hoorde ze een geluid vanuit een slecht verlichte hoek van de kamer. Ze keerde zich ernaartoe en zag dat ze nieuwsgierig werd aangekeken door een jongen en een meisje van ongeveer haar leeftijd. Aaltje stelde de jeugd aan elkaar voor. Het meisje heette Esther. Ze zag er joods uit met haar steile halfflange zwarte haar, haar grote brede mond en

46. Bronnen: Stadsarchief Rotterdam, Archiefnummer: 494.03, alfabetisch gerangschikt, gevonden bij ‘Lion’, adres vanaf 29 november 1928 Nieuwe Kerkstraat 47b, en daarna gezocht op adresboek 1928 ‘Kerkstraat (Nieuwe)’ op <http://www.stadsarchief.rotterdam.nl>. Op dit adres stonden twee personen ingeschreven H.H. Fortmann en A.J.L. van Zoelen. Op basis van gezinssamenstelling heb ik geconcludeerd dat Ida bij Fortmann moet hebben gewoond. Mevrouw Fortmann is overleden op 27 januari 1929; bron: Rotterdamsch Nieuwsblad, 18

129

januari 1929, blz. 24.

haar opvallende neus. De jongen zag er uit als de jongere versie van David en heette Loet.

Ida’s neef Benno vroeg aan Loet hoe het met hem ging. Ze leken elkaar te kennen. “Het gaat zijn gangetje,” zei de zoon van Aaltje en David. “Ik ben op dit moment bezig met het halen van mijn middenstandsdiploma. En ik leer voor etaleur. Maar ik vind er weinig aan. Het is te theoretisch allemaal. Ik hou meer van de praktijk.”

Ida was onmiddellijk onder de indruk van de zelfverzekerde manier waarop Loet sprak. Ze kon haar ogen niet van hem afhouden. “Jij zit toch in een weeshuis?” vroeg hij haar.

Ze bloosde. “Ja, dat klopt. Hoe weet je dat?” “Gehoord van mijn moeder. Ben je niet te oud voor een weeshuis?” vroeg hij ongeremd. “Ik werk er sinds kort als hulp in de huishouding en ik voed de kinderen mee op,” zei ze stotterend, van haar stuk gebracht door zijn donkere ogen. “Ik vermaak me er best.”

“Dat zal wel, je leert er zeker ook hoe je jongens moet versieren,” kwam Benno opeens tussenbeide. Ida keek haar neef met een woeste blik aan. Waar bemoeide hij zich mee? Anders was hij zo schuchter als wat, en juist nu verstoorde hij als een klein kind haar gesprek met Loet.

“Zijn er dan leuke jongens in het weeshuis?” vroeg Loet met een twinkeling in zijn ogen. Taxerend keek hij haar aan. “Ik heb geen interesse in de jongens uit het weeshuis. Die zijn te jong.”

“Op wat voor types val je dan?” vroeg Loet. Op het gezicht van zijn

130

zus Esther verscheen een spottend lachje. Ze had heel goed door waar hij mee bezig was.

Ida dacht na over de vraag. Wat voor type jongen vond ze aantrekkelijk? Blond of zwart haar? Groot of klein? Ze kwam er niet uit. Daarom zei ze verontschuldigend: “Dat weet ik niet, hoor.”

“Moet hij lang zijn?” vroeg Benno. Ida was verbaasd over alle aandacht die ze kreeg. Het leek wel een kruisverhoor. “Zoek je een jongen die kaashandelaar is?” vroeg Esther die het daarna meteen uitproestte van het lachen. Loet kreeg een kleur en bij Ida begon eindelijk het belletje te rinkelen. Dat was het dus: ze probeerden haar aan Loet te koppelen. Hoewel ze anders een gruwelijke hekel had aan koppelpraktijken, was ze nu zo onder de indruk van die lange jongen met zijn guitige blik dat ze het stickem wel best vond.

Toen ze terug naar het weeshuis liep, voelde ze een raar gevoel in haar buik; waar dat vandaan kwam, wist ze niet. In ieder geval had ze een fijne dag gehad en het was aangenaam om haar achterneef en -nicht te ontmoeten. Met de rare kriebel in haar buik en een licht gevoel in haar hoofd liep ze door de Rotterdamse winkelstraten. Het was rond sluitingstijd; winkeliers haalden hun handelswaar en met krijt

beschreven reclameborden binnen. Enkelens sloten de luiken al. Bij het weeshuis aangekomen zocht Ida direct haar vriendin Clara op. Ze vertelde haar ervaringen. “Hij is lang en gespierd, en zo zelfverzekerd,” zei Ida geestdriftig.

Clara grinnikte. “Je bent verliefd.”

“Nee, hoor. Nou ja, misschien wel een beetje. Maar hij ziet me vast niet staan. Hij kan wel wat beters krijgen.”

“Wat is er mis met jou dan? Jij bent toch heel leuk,” probeerde Clara. “Nee, joh. Ik zie er maar heel gewoon uit en ben verlegen. Ik denk niet dat iemand als Loet daarop valt.”

“Hoe weet je dat nou? Je onderschat jezelf. Als je niets probeert, wordt het nooit wat.” De woorden van haar vriendin konden Ida’s onzekerheid echter niet wegnemen.

II – Rotterdam - 1936

131

Een week later, op een zaterdag, kwam Koppelman op haar afgestapt. Er was een jongen voor haar gekomen. Hij stond buiten te wachten. Haar hart ging tekeer en in opgewonden toestand haastte ze zich naar buiten. Daar hoorde ze haar naam. Ze keek opzij en zag Loet breed lachend naar haar staan kijken met in zijn ene hand zijn fiets, terwijl hij zijn andere hand nonchalant in zijn broekzak had gestoken. Ze liep op hem af en wilde hem een hand geven. Maar in plaats daarvan pakte hij hoffelijk haar pols vast en gaf een kus op de rug van haar hand. “Spring maar achterop,” zei hij tegen haar.

Zoveel doortastendheid had ze niet verwacht. De hele week maakte ze zich al nerveus over een nieuwe ontmoeting met Loet en hoe langer ze er over nadacht, hoe minder ze kon besluiten wat ze dan tegen hem zou zeggen. En nu, op het moment suprême, was Loet haar steeds een stap voor. Ze onderging het en liet zich meevoeren als in een roes. Vol trots zat ze een paar tellen later bij hem achter op de bagagedrager. Tijdens de fietstocht door het centrum van Rotterdam klemde ze haar handen stevig om zijn middel. Ze voelde dat de wind met haar haren speelde en ze wilde hem nooit meer loslaten.

Loet stopte met trappen in winkelstraat het Hang en liet de fiets uitrollen. Ida stapte af, strekte haar benen en deed haar rok goed. Het was een prachtige plek. Aan de overkant van de straat lag een wonderlijk stukje Rotterdam, dat net Venetië leek. Vanaf hier had ze vrij uitzicht op de Steigersgracht die de winkels van het Hang verbond met de overliggende kade. De achterkant van de winkels en de

132

pakhuizen hingen boven het water. Vroeger werden de handelsgoederen met katrollen vanuit schuiten de pakhuizen ingehesen, terwijl het water voortdurend tegen de funderingen van de gebouwen klotste.

Loet wees naar een glazen vitrine waarop met witte letters 'Louis de Haaff' was geschilderd. "Louis is mijn officiële voornaam. Dit is allemaal van mij," zei hij op het arrogante af. Ze keek hem verbaasd aan. "Meen je dat nou?" Achter de vitrine lagen rekken eieren. Deze kostten, afhankelijk van de categorie, 6, 7 of 8 cent per stuk. Boven op de gevel was met witte letters gekalkt: 'Oudste Kaas en Eierenhuis'.

Loet begon te lachen, zoals alleen een echte kwajongen dat kan. "Ik hou je voor de gek. Dit is niet van mij. Deze winkel was van mijn opa. Die heette ook Louis. Een paar jaar terug is hij overleden. Hij had zo'n brede, keurig onderhouden snor en hij droeg altijd een pet met daaronder een keppeltje. Na zijn dood is de winkel overgenomen door tante Roosje en oom Max. Zullen we naar binnen gaan?" Galant hield hij de deur voor haar open. Na binnenkomst viel het Ida direct op dat de winkel meer uitstraling had dan de winkel van Aaltje en David. Het was hier netter en het assortiment was uitgebreider. Zo waren naast boter en kaas ook melk en eieren te koop.

De vrouw achter de toonbank zag er niet uit als een simpele winkelbediende. Ze ging op stand gekleed in een mantelpakje en op haar kapsel droeg ze een dameshoed. "Dag Loet, kom je inkopen doen?" vroeg ze opgewekt.

"Nee. Ik kom zomaar even langs." Hij deed een stap naar achteren en wees naar Ida. "Dit is Ida Lion. Een achternicht van tante Aaltje. Haar oom is Rudolph Wolf Machoel uit Bergen op Zoom." "Die juwelier?" vroeg Roosje de Haaff.

"Dat is een broer van haar moeder."

Roosje de Haaff kwam vanachter de toonbank vandaan en stak haar

133

hand uit naar Ida, die nog steeds bewonderend de winkel rondkeek. "Aangenaam kennis te maken," zei Roosje.

"Wat is het mooi hier!" merkte Ida enthousiast op. "Wij hebben vroeger ook een winkel gehad. Maar dat stelde niets voor vergeleken met dit."

"Wat deed je vader?" vroeg Roosje belangstellend.

"Hij was slager."

Ida werd treurig van het onderwerp. "Hij is dood. En mijn moeder ook." Ze schaamde zich ervoor dat ze dit zo zei tegen een onbekende en die schaamte werd nog groter toen ze tot overmaat van ramp ook nog in huilen uitbarstte. Ze wist niet hoe het kwam dat nu ineens de tranen over haar wangen rolden. "Oh, wat erg!" riep Roosje, zichtbaar ontdaan.

Loet probeerde haar te troosten door een hand op haar schouder te leggen. Zijn aanraking deed haar goed. Ze knapte er echt van op.

Een ogenblik was het stil in de winkel.

"Hij was dus slager?" vroeg Roosje.

"De winkel hebben ze van ons afgepakt," zei Ida en ze voelde de woede van toen weer naar boven komen. "Mijn ouders zijn hierna nooit meer in normale doen geraakt."

Roosje keek haar meelevend aan. Dat waardeerde Ida, maar ze wilde niet te lang stilstaan bij het verleden en ze probeerde het gesprek ergens anders heen te sturen. "Ik zou later best in een winkel willen werken."

Loet ging op z'n knieën zitten. "Trouw met mij, lieve schat, en je krijgt je winkel."

Ze deed net of ze erover na moest denken. “Gek, ik ken je nog maar amper! Doe je dat zo bij elke vrouw?”

Teleurgesteld stond hij op en hij vroeg aan Roosje of oom Max er ook was. “Hij is achter bezig.”

Loet gebaarde naar Ida. “Kom mee.”

Ze gingen een deur door en meteen begon een uit de kluiten gewassen foxterriër te blaffen. “Rustig aan, Tobi,” riep een man.⁴⁷ Dit was ongetwijfeld Max, dacht Ida. Ze zag hem voor het eerst en vond hem ondanks zijn leeftijd aantrekkelijk. Hij was groot en sterk, had een zwarte hoed op en een perfect symmetrisch gezicht. Onder zijn arm droeg hij een kist eieren die hij uit de kelder had gehaald. “Onze hond is een beetje wild,” verontschuldigde hij zich en juist op dat moment sprong Tobi tegen haar op. Hij stak zijn tong uit en likte haar arm. “Ja, dat merk ik,” zei ze angstig.

Loet lachte. “Deze winkel staat bekend om haar ‘kneusjes’. Dat zijn eieren met een deukje die de klanten met korting kunnen kopen. Weet je waarom ze hier zoveel eieren met kneusjes hebben?” Ida schudde haar hoofd, opgelucht dat de hond haar nu even met rust liet.

“Dat komt omdat Tobi de eieren beschadigt als hij speelt.” Ze grinnikten alle drie om de hond en de koopmansgeest van Max die de beschadigde eieren op deze slimme manier nog aan de man bracht.

“Is zij jouw vriendinnetje?” vroeg Max toen aan Loet. “Nog niet officieel,” zei Loet en onmiddellijk stompte Ida hem in zijn maag. Hij was wel heel voortvarend!

“Ik laat haar even het atelier zien. Vinden vrouwen meestal wel leuk,” zei Max met een knipoog. Hij liep voor hen uit naar het atelier waar Roosje hoeden ontwierp. Ida keek haar ogen uit. Overal hoeden, diverse stoffen en gereedschap. “Onze dochter volgt een modeopleiding in Brussel,” legde hij uit. Ida vond het geweldig.

47. Bron: interview met Rob Roos Wenig, kleinzoon van Roosje en Max die de oorlog hebben overleefd.

Op de terugweg naar de Mathenesserlaan zat Ida net als op de heenweg weer achterop bij Loet. Toen ze na een ritje van tien minuten

voor de ingang van het weeshuis stonden, keek ze Loet diep in zijn ogen. Ze ging op haar tenen staan en kustte hem op zijn mond. Daarna liep ze snel naar binnen voor het avondmaal, maar Loets glimmende ogen na hun eerste kusje zou ze nooit meer vergeten.

III – Weeshuis Rotterdam - 1936

De volgende dag riep Koppelman haar bij zich. In zijn kantoor was telefoon voor haar. Dat was nog niet eerder voorgekomen, waardoor ze zich afvroeg wie het zou kunnen zijn. De stem die uit de hoorn kwam, herkende ze meteen. Het was de stem van oom Rudolph.

Hij klonk verre van vrolijk.

“Wat spook je allemaal uit met die nietsnut? Ik verbied je nog langer met hem om te gaan!”⁴⁸ Ze schrok enorm. Ze wist onmiddellijk dat het om haar verhouding met Loet ging. Ze voelde de bui al hangen, maar ze wist één ding zeker: ze zou Loet ten koste van alles verdedigen. Ten opzichte van iedereen, dus ook ten opzichte van haar oom. “Het is onschuldig, oom Rudolph. Het was gisteren gewoon leuk,” hoorde ze zichzelf zeggen. Ze snapte niet hoe oom Rudolph op de hoogte kon zijn van haar ontmoeting met Loet.

“Ik waarschuw je voor je eigen bestwil. Je kunt hem beter niet meer zien. Je bent nog te jong om te weten met wie je wel en met wie je niet om kunt gaan. Over Loet hebben wij slechte verhalen gehoord.

48. Oom Rudolph was niet gecharmeerd van haar relatie met Loet blijkt uit correspondentie tussen Rudolph Wolf Machoel en het weeshuis. Bron: archief 29 Nederlands-Israëlitische Gemeente Rotterdam, inventarisnummer 874, Dossier inzake kinderen die het weeshuis tussen 1930 en 1940 hebben verlaten.

Hij schijnt een losbol te zijn die profiteert van de goedheid van anderen. Als je nog contact met hem opneemt, kun je naar je erfenis fluiten. Begrepen?” Voordat ze ‘ja’ kon murmelen, had haar oom de hoorn al op de haak gesmeten.

Hierna rende ze zonder nog op of om te kijken naar haar slaapkamer die ze deelde met Clara. Ida was ontzettend boos om zoveel onrecht.

Ze sprong op haar bed en begroef haar gezicht in haar kussen, zoals ze ook had gedaan toen ze van haar vader en moeder had gehoord dat ze naar Eindhoven moest. Na een poosje voelde Ida dat iemand haar rug streekte. Het was Clara. “Wat is er aan de hand?” vroeg ze. Ida draaide zich om en keek haar vriendin aan. “Ik mag hem niet meer zien van oom Rudolph.” “Waarom niet?”

“Hij vindt Loet maar niks.”

“Hij is je vader toch niet,” zei Clara. “Wat heeft hij over jou te zeggen?”

“Heel veel,” besefte Ida zich en ze voelde zich beroerd.

“Je laat je liefde van je leven toch niet afnemen door die man.”

“Wat moet ik dan doen?”

“Hem in het geheim blijven ontmoeten,” zei Clara tussen neus en lippen door.

Of het alleen het advies van Clara was, wist ze niet. En of het verstandig was, wist ze ook niet. Maar ze bleef Loet zien.

IV – Rotterdam – 1937

Op een dag hadden ze afgesproken en stond hij haar op te wachten. Hij gedroeg zich anders dan normaal. Hij vloog niet op haar af om haar hand te kussen, in plaats daarvan staarde hij somber voor zich uit. “Mijn vader is aangereden door een auto. Hij is er niet best aan toe. Hij ligt in het ziekenhuis.” Ida schrok.

136

“Wat erg! Wat is er gebeurd?”

“Hij fietste de hoek van de Raamstraat om en werd aangereden door een automobiel. Vader is bewusteloos geraakt en heeft een poos op de koude keien gelegen met een bloedende hoofdwond.

De automobilist is doorgereden.”

Ze schudde haar hoofd. “Is hij buiten levensgevaar?” “De dokters hebben dat niet officieel bevestigd, maar ik denk van wel. Hij is al eventjes bij bewustzijn geweest.”

“Zou ik hem kunnen bezoeken?”

“Tuurlijk,” zei Loet. “Kun je hier weg?” “Ja, we hadden toch afgesproken, weet je nog?”

Loet knikte.

Ida liep naar hem toe en wreef even door zijn haar. “Kom we gaan!”

Snel liepen ze via de Nieuwe Binnenweg naar het Coolsingelziekenhuis dat vlakbij de Aert van Nesstraat lag. Het kolossale witte gebouw leek net een kasteel midden in de stad. Onder andere omstandigheden had ze zich al eens voorgesteld hoe het was om er te wonen als een jonkvrouw met een leger bedienden dat voor haar de talloze kamers poetste. “Waarom ben je niet bij je vader gebleven?” vroeg ze aan Loet.

“Je zou je ongerust maken, als ik niet kwam opdagen. En vader sliep. Ik hou niet van wachten. En zeker niet in een ziekenhuis.” Enigszins buiten adem van het snelle lopen, zette Ida een voet over de drempel van het gebouw. Binnen gonsde het van de bedrijvigheid. Loet herinnerde zich het kamernummer en wist nog ongeveer waar het was. Na toch wat zoeken stonden ze op de derde verdieping in een zaal, waar acht mannen lagen. Rondom het bed van David zaten twee jonge vrouwen. Ida herkende Ester. Het andere meisje stelde zich voor als Käthy. Ida kende haar niet persoonlijk, al had ze wel van haar gehoord. Ze wist dat ze een nicht van Loet was. Ze had blonde krulletjes en de lach en de uitstraling van een filmster. Ida keek naar

137

David, die sliep. Om zijn hoofd was een wit verband gewikkeld.

“Hoe gaat het met hem?” vroeg Ida aan Esther.

“Hij redt het wel. Toen Loet weg was, is hij nog even wakker geweest. Maak het jullie gemakkelijk, pak een stoel.” Ze ging zitten en voelde medelijden met David. “Is het nu officieel tussen jullie?” vroeg Esther plots. Ida werd verlegen van dit soort vragen.

Käthy giechelde. “Het is goed dat je er bent. Het is beter je toekomstige schoonvader te vriend te houden.”

Ida aarzelde even over wat ze moest antwoorden. “Ik denk niet dat David ooit mijn schoonvader wordt. Mijn voogd doet er alles aan om mij uit de buurt van Loet te houden.”

“Waarom?” vroeg Käthy, die blijkbaar niet goed op de hoogte was. “Omdat ze hem een losbol en een nietsnut vinden.”

De twee jonge vrouwen giechelden. Ida ergerde zich een beetje aan Esther en Käthy. Ze hoopte op begrip, niet op dit kinderachtige gedrag.

“Mensenkennis hebben je pleegouders wel. Loet is inderdaad een nietsnut,” grapte Ester, die daarna een speelse, welgemeende klap van Loet kreeg. “Tja, de liefde,” mijmerde Käthy.

“Hoe valt Martijn eigenlijk bij oom Jos? Wel goed, toch?” vroeg Esther aan Käthy. Ida was opgelucht dat de aandacht van haar afgeleid werd en ze luisterde aandachtig. Blijkbaar had Käthy een relatie met ene Martijn. Ze hoorde Käthy zeggen: “Mijn vader vindt hem geweldig, omdat hij uit een vooraanstaande Haagse familie komt. Dat is erg belangrijk voor hem.”

“Ben je echt verliefd op Martijn?” vroeg Esther.

Käthy knikte en Ida las uit haar ogen af dat dat ook echt zo was.

138

“Dat wel. Ik snap hem alleen niet zo goed.”

“Doet hij ook zo raar in het gezelschap van andere mensen?” vroeg Ida.

“Zo is het wel genoeg,” zei Loet.

De meisjes lachten en ook Ida had nu een glimlach op haar gezicht.

“Alle mannen zijn raar!” zei Käthy nogal hard. Op datzelfde moment deed David zijn ogen, door het felle licht knipperend open.

“Ik hoop dat David ons niet gehoord heeft,” zei Esther samenspannend.

“Wat heb ik niet gehoord?” vroeg David loom. “Niks belangrijks. Je hebt gemist dat Käthy opmerkte dat mannen superieur zijn aan vrouwen. Ze zijn intelligent, grappig en je weet wat je aan ze hebt. Ze

zijn een perfecte schepping van God.” De jonge vrouwen lachten hard. David keek hen heel onnozel aan, alsof hij dacht dat ze echt zo over mannen spraken. “Ze maken maar een grapje,” zei Loet. “Hoe gaat het ermee? Je leeft nog zo te zien.”

Ida was haar aanvankelijk slechte humeur vergeten en mocht Käthy graag. En ook met David zou het wel goed komen, dacht ze. Hij was in ieder geval weer bij bewustzijn.

V – Rotterdam, Weeshuis en Aert van Nesstraet - 1937

Koppelman riep Ida bij zich op zijn kantoor. Het was 1 november 1937. De regen tikte tegen de ruit.

“Ik heb een brief gehad van Wolf Machoel uit Bergen op Zoom,” zei Koppelman. “Zal ik de brief even voorlezen?”

Ze knikte.

Koppelman pakte de brief in zijn hand. “Hij schrijft: daar ik vernomen heb dat Ida weer loopt met de jongen van De Haaff vind ik het maar beter dat Ida haar betrekking opzegt en over 14 dagen naar Bergen op Zoom komt. Als voogd vind ik het beter dat ze niet bij u is, maar dat ze uit Rotterdam weggaat.”⁴⁹ “Wat vind je ervan?”

139

vroeg de weesvader vervolgens aan haar.

Ze kon geen woord uitbrengen. Waar ze altijd bang voor was geweest, stond nu te gebeuren. Ze voelde paniek. “Je bent bijna meerderjarig,” zei Koppelman. “Ik vind dat jouw oom dit niet kan maken. Ik weet alleen niet wat ik ermee aan moet. Ik zal de brief doorgeven aan het College van Regenten.” Ida zweeg. Naar Bergen op Zoom? Dat nooit. Ze moest meteen Loet op de hoogte brengen.

Die avond ging ze, met toestemming van Koppelman, naar de Aert van Nesstraet. Het was net opgehouden met regenen, de straten waren nog nat. Ze probeerde de plassen zoveel mogelijk te ontwijken, maar ze kon niet voorkomen dat haar sokken door enkele verkeerd

geplaatste stappen toch nat werden. Zodra ze het nieuws vertelde, ontstond er een treurige stemming. David dacht diep na. Loet liep met een sombere blik in zijn ogen rondjes door de kamer. “Hoe haalt hij het in zijn hoofd?” vroeg hij zich hardop af. “Je denkt toch niet dat ik dit laat gebeuren. Als het aan mij ligt, neem ik morgen de trein naar Bergen op Zoom en sla daar heel zijn winkel aan gort. Daarna ga ik die oom Rudolph van jou persoonlijk te lijf.”

49. Brief d.d. 30 oktober 1937, bevindt zich in het archief van het Weeshuis. Bron: Stadsarchief Rotterdam, Archief 39 Nederlandse Israëlitische Gemeente Rotterdam, inventarisnr. 874, ‘dossiers inzake kinderen die het Weeshuis tussen 1930 en 1940 hebben verlaten’.

“Er is geen sprake van dat ik naar Bergen op Zoom verhuis. Maar je hoeft daar niet alles te gaan vernielen. Daar schieten we niks mee op,” zei Ida bezorgd.

140

David luisterde mee. “Maar kan hij je dwingen dan?” vroeg hij.

“Jawel, want ik ben nog geen eenentwintig.”

“Hoe oud ben je dan?”

“Over twee maanden, op twee januari, word ik eenentwintig.”

“Ik zal eens contact opnemen met de regenten,” zei David.

Ida was blij met zijn steun.

Na de thee ging ze met Loet naar zijn kamer. Toen ze naast elkaar op bed zaten, zei ze, ineens overspoeld door een gevoel van tederheid en liefde voor Loet: “Ik hoop dat het snel is opgelost. Misschien dat ik dan nog meer van je ga houden.”

Loet keek haar dankbaar en tegelijkertijd verwachtingsvol in haar ogen. Ida beantwoordde zijn blik. Ze pakte zijn schouders vast, waarna ze hun lippen naar elkaar toe brachten tot ze elkaar hartstochtelijk zoenden. Ze rook zijn geur en ze drukte haar lijf tegen het zijne. “Wat heerlijk,” dacht ze. “Vanaf nu is er niemand meer die tussen onze liefde inkomt. Met Loet wil ik oud worden.” Ze voelde een van zijn handen onder haar onderhemd gaan. De aanraking van zijn hand op haar huid zorgde voor een tinteling door haar lichaam.

Ze liet hem zijn gang gaan en even later greep hij met beide handen haar borsten vast, die hij zachtjes kneedde. Na het zoenen rolden ze op en over elkaar. Als zij op haar rug lag, voelde ze de spieren en het gewicht van zijn sterke lichaam. En als ze op Loet lag, vond ze dat ook heerlijk, omdat ze dan het gevoel had volledig over zijn mooie lichaam te kunnen beschikken. Ze wilde zich totaal aan hem overgeven. Toen Loet echter zijn hand onder haar rok op de binnenkant van haar dijen legde, vond ze het genoeg. “Niet doen, Loet. Nog niet,” zei ze liefdevol.

VI – Bergen op Zoom en Weeshuis Rotterdam - 1937

Een paar dagen later op 5 november 1937 stuurde Rudolph Wolf Machoel weer een brief naar weesvader Koppelman.

141

Weledele heer,

Volgens telefonische afspraak zou ik aanstaande dinsdag naar Rotterdam komen. Daar ik dinsdag verhinderd ben, had ik graag dat u naar Bergen op Zoom kwam. De reiskosten zal ik u vergoeden. Meld u mij hoe laat u in Bergen op Zoom aankomt, dan zal ik op het afgesproken tijdstip aan het perron staan. Rudolph Benjamin Wolf Machoel⁵⁰

De volgende dag viel bij notaris Wijsenbeek een nieuwe brief van Rudolph Wolf Machoel op de deurmat.

Mijnheer,

Duid het mij niet ten kwade dat ik beden een schrijven tot u richt. Het betreft Ida Lion, daar ik pas vernam dat ondanks herhaaldelijke waarschuwen zij nog steeds omgang heeft met de heer L. de Haaff te Rotterdam. Maar verzocht ik steeds de heer Koppelman hier toezicht op te houden en mij op de hoogte te brengen en is dit tot mijn spijt niet geschiedt. Mijn bedoeling is dat het kapitaaltje dat Ida Lion heeft niet direct op is, daar de bewuste persoon

waarmede zij omgang heeft geen reden van bestaan heeft, noch zijn ouders. Ik had

50. Brief d.d. 5 november bevindt zich in het archief van het Weeshuis. Bron: Stadsarchief Rotterdam, Archief 39 Nederlandse Israëlitische Gemeente Rotterdam, inventarisnr. 874, 'dossiers inzake kinderen die het Weeshuis tussen 1930 en 1940 hebben verlaten'.
de heer Koppelman geschreven dat het beter is Ida binnen 14 dagen uit haar betrekking te ontslaan. Ik hoop dat u deze zaak tot een goede oplossing brengt. Mijn dank voor uw bemoeiingen. Inmiddels blijf ik,

142

Hoogachtend,

Rudolph Benjamin Wolf Machoel^{51,52}

Notaris Wijsenbeek, naast notaris ook een van de regenten van het weeshuis, nodigde Ida uit op het kantoor van Koppelman. David was meegekomen ter ondersteuning.

Nadat de notaris de brief van Rudolph had voorgelezen, reageerde Ida er kalm op. Ze had een dergelijke brief wel verwacht, want ze kende het standpunt van haar oom.

David reageerde anders. "Ik vind het volstrekt belachelijk wat hij schrijft. Wij hebben een winkel. Dus hebben wij wel een reden van bestaan. Daarnaast is Ida bijna meerderjarig en ze mag dus zelf bepalen met wie ze omgaat."

De notaris keek bedachtzaam voor zich uit. "Wat het eerste betreft zijn we het met elkaar eens. Maar ik moet u er wel op wijzen dat Ida op dit moment nog niet meerderjarig is, zodat zij nu nog onder toezicht staat van haar voogd. Dus zou ze in feite naar Bergen op Zoom moeten en als ze over een kleine twee maanden jarig is, kan ze verder doen en laten wat ze wil."

51. Dit betreft een brief d.d. 8 november. Bron: Stadsarchief Rotterdam, Archief 39 Nederlandse Israëlitische Gemeente Rotterdam, inventarisnr. 874, 'dossiers inzake kinderen die het Weeshuis tussen 1930 en 1940 hebben verlaten'.

52. Ida bezat blijkens een notitie van de directeur van het weeshuis een hypotheek in Eindhoven van 4.000 gulden waar 5 procent rente op werd ontvangen, obligaties (700 gulden) en een spaarbankboekje (177 gulden). De directeur schreef erbij:
'Alles onder bewind gesteld tot den dood van de vader. Proces geweest, voorbij.'

"Ik ga niet naar Bergen op Zoom," zei Ida stellig. Met haar vastberaden gezichtsuitdrukking liet ze zien dat er niet met haar te sollen viel.

"Van Koppelman had ik al begrepen dat u geen hoge pet op heeft van uw oom. En ik had dan ook verwacht dat u zo zou antwoorden. Ik heb de casus daarom zuiver juridisch beoordeeld, en gelooft u mij als

143

ik u zeg dat ik een van de beste juristen van Nederland ben." David en Ida keken vol ontzag naar de man. Als ze iemand aan hun zijde hadden die met zoveel zelfvertrouwen sprak, dan moest het wel goed komen.

"Wij dienen dus te luisteren naar oom Rudolph," zei de notaris.

Ida schrok. "Dat wil ik echt niet, hoor."

"Luister even, ik was nog niet klaar. In feite moet je naar Bergen op Zoom, maar je hebt nog een arbeidsrechtelijke verhouding met het weeshuis en daarin is bepaald dat die moet worden opgezegd voor het begin van de een na laatste maand voor de datum van uitdiensttreding. We leven nu op 9 november. Dat betekent dat u pas op z'n vroegst op 1 januari 1938 uit dienst kunt treden. Ik heb vernomen dat u op 2 januari van datzelfde jaar eenentwintig wordt, dus dat zou betekenen dat u welgeteld voor één dag naar Bergen op Zoom zou moeten. Ik denk dat uw oom ook wel in zal zien dat dat niet de moeite loont."

Ida haalde opgelucht adem. "Alles is dus geregeld?"

"Dat is te zeggen," zei notaris Wijsenbeek. "Dit betekent wel dat Ida uit dienst gaat per 1 januari 1938. Uiteraard kunnen we vanaf die datum weer een nieuw dienstverband aangaan."

Nu Ida bijna volwassen was, vond ze dat ze haar leven in eigen hand kon nemen. Ze had het eigenlijk wel gehad na al die jaren in het weeshuis. Ze wilde graag intrekken bij de familie van Loet.⁵³ Het was mooi geweest.

“Ik weet het niet,” zei Ida daarom tegen de regent. “Misschien kan ik me ook nuttig maken in de winkel van David en Loet.” “Zoals u wilt,” zei de notaris. “U vindt het goed dat ik een brief laat sturen naar de heer Wolf Machoel om uw ontslag aan te kondigen?” David en Ida gingen akkoord.

Er verscheen nog een laatste brief van Rudolph Wolf Machoel, voordat hij de strijd om Ida opgaf.

Weledele heer,

Zoeven uw brief ontvangen en het verwondert mij zeer dat ik geen antwoord heb gekregen op mijn expresbrief. Wat u schrijft omtrent de meerderjarigheid van Ida is mij bekend. Ik verzoek u beleefd, wat ik aan de heer Koppelman al geschreven heb, Ida naar Bergen op Zoom te laten gaan, daar zij niet langer daar kan blijven voor die jongen, zoals ik u al geschreven heb. Ik verzoek u beleefd Ida haar ontslag te geven en naar Bergen op Zoom te laten komen. Ik ben bij de zakenrechter geweest en daar heb ik alle inlichtingen gekregen. Ik heb toevallig waarover u schrijft al met de notaris in Bergen op Zoom gesproken. Ik verwacht Ida de volgende week maandag of dinsdag in Bergen op Zoom. Ik zal Ida ook zelf schrijven en als zij zelf niet wil, zal ik mijn rechten zoeken. Niet voor het gesticht, maar ik

53. Het was zeer ongebruikelijk in die tijd dat geliefden voordat ze getrouwd waren, samen gingen wonen. Omdat Ida een wees was, lag haar situatie wel iets anders. Volgens het bevolkingsregister (Stadsarchief Rotterdam, Archiefnummer: 494.03, alfabetisch gerangschikt, gevonden bij 'Lion') ging Ida op 14 april 1939 bij de familie De Haaff inwonen. Waarschijnlijk

woonde ze daar echter al eerder. Het gebeurde wel vaker dat het bevolkingsregister laat werd bijgewerkt.

54. Dit betreft een brief d.d. 10 november. Bron: Stadsarchief Rotterdam, Archief 39 Nederlandse Israëlitische Gemeente Rotterdam, inventarisnr. 874, 'dossiers inzake kinderen die het Weeshuis tussen 1930 en 1940 hebben verlaten'.

doe het voor haarzelf en ik blijf erbij dat het mij zeer verwondert dat wij niet eens een brief van de heer Koppelman hebben gekregen dat zij weer met die jongen loopt, daar hij het goed wist en beloofd heeft dat zij volstrekt niet bij die

familie mocht komen, noch met die jongen lopen, en nu ben ik verplicht daar er toch geen werk van gemaakt wordt haar naar mij te laten komen.

Hoogachtend,

*Rudolph Benjamin Wolf Machoel*⁵⁴

Zwijgend las Ida de brief. Haar oom wist het allemaal beter. Ze had schoon genoeg van hem. Ze was bijna volwassen en er was geen sprake van dat ze haar erfenis zo maar op liet maken. Hij dacht misschien dat ze die verantwoordelijkheid niet aankon, zelf wist ze wel beter. Dat haar vader failliet was gegaan, betekende nog niet dat dat haar ook zou overkomen.

VII – Auschwitz Birkenau – oktober 1943

“En daarom zweeg je voor de rechtbank!” riep Rosa. “Die Koppelman heeft je steeds de hand boven het hoofd gehouden.” Rosa had tot nu toe het grootste deel van het verhaal van Ida aangehoord zonder haar te onderbreken.

Nu ze onverwachts deze kritische opmerking plaatste, was Ida er niet op voorbereid om zich te verdedigen. Toch deed ze een poging. “Nee, het is gegaan zoals ik gezegd heb. Ik heb Koppelman slechts sporadisch een klap zien geven, terwijl de wezen erg brutaal konden zijn. Nou ja, misschien speelde dat andere ook wel een beetje mee. Maar Koppelman is veroordeeld en dood. Wat doet het er nog toe?”

“Je moraliteit, Ida. Je zegt steeds dat de Duitsers door en door slecht zijn. Zelf heb je ook een fout gemaakt door iemand voor de rechter te verdedigen die kinderen sloeg. Je hebt het steeds over slechte daden van anderen, maar je moet ook naar jezelf kijken.” Ida was uitgeput, zuchtte eens diep en ze besloot dat ze geen zin had om zich te verweren.

“Ik ga alvast rusten. Morgen vertel ik verder. Als je het tenminste nog wilt horen.” Daar moest Rosa het maar mee doen. Ze was kwaad dat haar vriendin haar integriteit in twijfel trok.

VIII – Rotterdam, Aert van Nesstraat - 1938

Ida trok in bij David en Loet. Haar roze koffertje, dat ze nog steeds had bewaard, was niet groot genoeg voor al haar spullen. Voor het verhuizen van de uitzet van het weeshuis had David een extra koffer geregeld. Door de komst van Ida werd het krap in de woning in de Aert van Nesstraat. Overdag viel het mee, omdat er dan gewerkt werd, maar in de avonduren was het behelpen.

“Heb je een zeem en een emmer water?” vroeg Ida aan Aaltje op haar eerste werkdag in de boter- en kaaswinkel. “Dan kan ik de ramen lappen.”

“Nee, dat doe ik wel,” zei haar schoonmoeder. “Er komen zo klanten. Wacht maar even achter de toonbank.”

De eerste klanten druppelden binnen. Het waren vooral vrouwen uit de buurt. Sommigen kochten een stuk kaas dat Ida zorgvuldig sneed en afwoog. Anderen kochten een paar ons boter. Zodra de waar over de toonbank was gegaan, nam Ida het geld in ontvangst. Het was hier drukker dan in de slagerij van haar vader, merkte Ida, maar er gingen

148

kleinere bedragen in deze handel om. Een vetpot was het niet, had ze direct door.

Loet kwam poolshoogte nemen. “Hoe gaat het?” vroeg hij, terwijl hij haar een kus gaf over de toonbank heen. “Ben je al een beetje gewend?”

Ze lachte. “Het is niet zo moeilijk, hoor. Doe jij zo de zakelijke inkopen bij Max en Roosje?”

“Ja, baas,” zei hij en hij liep weer naar boven. Wat hij daar deed, wist ze niet, maar ze vond dat haar vriend er zich wel heel gemakkelijk vanaf maakte. Deed hij werkelijk niets anders dan één keer per dag

inkopen? Twee straten verderop? Aan de andere kant; zoveel werk was er niet. Met Aaltje kon ze gemakkelijk de klanten bedienen en de winkel schoonhouden. En dan was David er ook nog. Had ze hiervoor haar baan in het weeshuis opgezegd?

IX – Ondertussen in Rotterdam - 1938

Ondanks dat de economische crisis uit het begin van de jaren dertig nog voortjakerde, werd er door de welgestelden geflaneerd door Rotterdam. Betty de Haaff, zus van Käthy, hoefde zich, door te trouwen met Ies Goudsmit, geen zorgen te maken over haar toekomst.⁵⁵ En ze hoefde zich ook geen zorgen te maken over de toekomst van haar eerste kind. Dochter Henny.⁵⁶ Ze had de tijd om in een dagboek de belevenissen op te schrijven van haar eerste levensjaren.⁵⁷ Elke dag een stukje. Over vandaag zou ze schrijven dat het zonnig was, dat ze nog even met Henny bij opa en oma Goudsmit

55. Bron: interview Jos Goudsmit en het huwelijksboekje van Betty de Haaff en zijn vader Ies Goudsmit, waaruit blijkt dat de familie voor de oorlog vele huizen bezat in Rotterdam en gekscherend werd gesuggereerd dat Ies niet veel meer hoefde te doen dan de huur innen.

56. Geboren op 22 december 1937.

57. Het dagboek is door Ies Goudsmit nagelaten aan zijn zoon Jos Goudsmit.

aan de Kruiskade langs was geweest en dat ze daarna achter de

149

kinderwagen door het park had gewandeld. Ze zou hieraan toevoegen dat Henny niet meer ziek leek, omdat zij de hele dag rustig was gebleven. Haar leven was niet spannend en Betty vond dat niet erg. Ze kon zich de hele dag om Henny bekommeren en ze bezocht familie en kennissen als het haar uitkwam. Ze kende geen haast. Zelfs in het huishouden hoefde ze niet veel te doen, omdat een huishoudster haar dit werk grotendeels uit handen nam. Moe geworden van het lopen achter de kinderkar, ging ze op het gras in het park zitten om met Henny te spelen. Als ze haar kind, dat nog één jaar moest worden, optilde, kraaide het van plezier.

X – Rotterdam, Hofplein/Coolsingel - 1939

“Je gaat nu mee naar huis!” foeterde Ida tegen Loet, die voor de toeg van Café Loos aan de bar hing met nog een aantal jonge mannen. Hij had een borrel voor zich staan. “Het is al bijna nacht, je bent al vanaf vanmiddag aan het drinken.”

Loet keek haar glazig aan. “Mijn verloofde Ida,” zo stelde hij haar lispelend voor aan zijn kennissen uit het café. Als een klein kind zeurde hij: “Mag ik eerst mijn pikketanissie opdrinken?”

Ida was niet geduldig. Ze trok aan zijn jasje. “Schiets op. Afrekenen en meekomen.” Terwijl Loet zijn borrel opdronk, hoorde ze zijn zogenaamde kennissen praten, maar ze reageerde er niet op. “Zo, die verloofde van je heeft een flink stuk temperament,” zei een blonde jongen met blauwe ogen.

“Je bent toch geen Amsterdammer met je pikketanissie”, zei een rasechte Rotterdammer tegen Loet. En een derde: “Lust u ook iets te

150

drinken, juffrouw?”

Ze negeerde de dronkenmanspraak, en toen de barman doorkreeg dat het haar ernst was, legde hij Loet een rekening voor, die maar liefst vijf gulden bedroeg. Met moeite wist hij het geld uit zijn zakken tevoorschijn te vissen. Vervolgens liep hij ondersteund door Ida tussen de lege tafeltjes door naar de uitgang. Het was ijsig koud, het had gesneeuwd en de trap was spekglad, waardoor Loet bijna struikelde. Een laag sneeuw zorgde voor een sprookjesachtig Hofplein. Ida had geen interesse voor het witte decor. Ze keek omhoog naar de klok boven café Loos en zag dat het al elf uur was geweest. “Had je niet

wat eerder naar huis kunnen komen?” Loet kreunde.

“Een hoop van jouw leeftijdsgenoten zijn gemobiliseerd en bereiden zich voor op een oorlog. En wat doe jij! Je bezat jezelf, terwijl je je familie de winkel draaiend laat houden.”

“Ik ben werkloos,” zei Loet. “Zelfs in de winkel is voor mij niets te doen. Ik verveel me. Laat me toch lekker naar mijn vrienden in het café gaan.”

“Je vrienden,” lachte ze cynisch. “Dat noemt hij zijn vrienden.

Ze stortten je in het verderf.”

“Doe toch niet zo kwaad, Ida. Ik houd van je.”

Ze was niet gevoelig voor zijn goedmakertje. Ze ergerde zich aan zijn trage lopen. Nog een geluk dat er vandaag geen verduisterings-oefening was, dacht ze, want dan was het door het donker nog gevaarlijker geweest.

Ondanks alle voorzichtigheid gleed Loet toch uit en hij viel hard op de aangetrapte sneeuw. Hij schreeuwde het uit van de pijn. Ida die de neiging had hem te laten liggen, bukte toch en zag dat hij naar zijn arm greep. Ondanks de kou hielp ze hem uit zijn jas en het viel op dat zijn arm er niet goed uitzag. Dus in plaats van naar huis te lopen,

151

liep ze met haar dronken verloofde naar de eerste hulp van het Coolsingelziekenhuis. Ze schaamde zich dood voor hem. Met zijn stinkende naar alcohol ruikende adem en zijn openlijke versierpogingen in de richting van de verpleegsters. Na een kort onderzoek bleek dat hij zijn arm had gebroken en nadat die in het gips was gezet, liepen ze voetje voor voetje terug naar de Aert van Nesstraat, waar ze meteen hun bed inkropten.

XI – Rotterdam, Van Hogendorpplein, april 1940

Om kwart over één 's middags voltrok zich in Restaurant Caland, tegenover de Bijenkorf, het huwelijk tussen Käthy de Haaff en Martijn Spitz. Een opgetrommelde rabbijn van de plaatselijke synagoge verzorgde de dienst. Käthy's vader Jos de Haaff zat glimmend van trots op de eerste rij. Het was zijn dochter gelukt om een rijke vent aan de haak te slaan.

Ida had sympathie opgevat voor Käthy. De nicht van Loet was altijd vrolijk en energiek. Ze ging modicus gekleed en sprak wat sjiek, maar ze was zeker niet verwaand.⁵⁸ Haar moeder heette Schlowe Jacobsohn, die met haar familie aan het begin van de twintigste eeuw uit een Lets dorp was gevlucht vanwege het armoedige bestaan en de moeilijke positie van de joodse gemeenschap. Op weg naar New York was haar familie blijven steken in Rotterdam, waar ze trouwde met Jos en twee kinderen kreeg.⁵⁹ Jos de Haaff had een winkel in de 1e Pijnackerstraat in Rotterdam-Noord. Hij verkocht onder meer eieren en kippenvlees.⁶⁰

Alle in Rotterdam wonende broers en zusters van David hadden een goedlopende zaak.⁶¹ Natuurlijk de winkel van Roosje en Max aan het

152

Hang. En dan was er nog een broer, Sam, die samen met zijn zoon Lou een handel in zuidvruchten dreef.⁶² Ida monsterde Loet van opzij. Glimlachend keek hij terug. Ze had het met hem getroffen, als hij van de drank bleef. Na de avond waarop hij beschonken thuiskwam, deed hij beter zijn best. Ze wist wat hem dwars zat. Zijn vader David was begonnen als kantoorbediende. Toen hij het succes van zijn familieleden in de gaten kreeg en na de dood van zijn vader en moeder wat geld erfde, wilde hij ook succesvol worden en voor zichzelf beginnen. Omdat hij minder geschikt bleek als ondernemer, en ook door pech, liep zijn zaak niet zoals hij gehoopt had. Wat hij ook probeerde, hij kon het tij niet keren. En dat zat vooral Loet dwars. Temeer omdat hij zelf geen werk kon vinden en van de steun moest rondkomen. Ida was ervan overtuigd dat dit de reden was dat hij was gaan drinken. Ze was vastbesloten hiertegen te vechten. Want volgend jaar zou ze met Loet trouwen. Ze had zin in de bruiloft. Want ook daar zouden vrolijke, goed geklede gasten bij aanwezig zijn. Ze durfde zelfs al voorzichtig aan de volgende stap te denken. Een kind, dat zou pas echt leuk zijn...

58. Op foto's uit het bezit van Rob Roos Wenig en Jos Goudsmit staat een vrouw staat waarvan het vermoeden bestaat dat het Käthy was. Verder een mail van Martijn Katan die Käthy na de oorlog gekend heeft. Hij omschrijft Kay – na de oorlog is ze van naam veranderd, omdat de Duitse klank haar niet langer aanstond – als een opgewekte, energieke vrouw met een enigszins sjiek accent.
59. Zij was geboren in Goldingen, Letland. Hiervoor diverse bronnen; zoals persoonskaart, huwelijksakte en diverse stambomen op internet.
60. Bron: advertentie Rotterdamsch Nieuwsblad, 20 december 1939, blz. 7.
61. Conclusie op basis van diverse advertenties in kranten, waarin vooral Max Roos en Roosje de Haaff luxe grammofoons en huizen te huur aanboden (Diverse bronnen, onder meer Rotterdamsch Nieuwsblad 10 januari 1939, blz. 8 en Rotterdamsch Nieuwsblad 14 juli 1939 blz. 22.) Daarnaast was Max hoofd administratie van Unilever en had Roosje haar eigen hoedenwinkel (bron: interview Rob Roos Wenig). Ook Jos de Haaff genoot vermoedelijk aanzien, omdat zijn dochter Betty trouwde met een aangenomen zoon van de familie Goudsmit die voor zover ik weet ook welgesteld waren (Bron: interview Jos Goudsmit en het huwelijksboekje van Betty de Haaff en zijn vader Ies Goudsmit dat bij hem in bezit is).
62. Bron: adresboeken Rotterdam (1931, 1934-1935 en 1939) te doorzoeken op naam via internet: <http://www.stadsarchief.rotterdam.nl>.

Tijdens de receptie hield ze Loet scherp in de gaten. Zodra de kelners

153

met drank langsliepen, pakte hij een flesje bier van het dienblad. Ze keek hem dan vermanend toe. Ze wilde echter niet te betuttelend doen tegen hem, zoals haar moeder wel tegen haar vader had gedaan. Dus bestelde ze bij deze speciale gelegenheid ook maar een wijntje. Ze complimenteerde Käthy met haar klassieke bruidsjurk, roddelde stiekem wat met Esther over Loet, dacht na over een mogelijke trouwlocatie voor haar huwelijk en hoorde in het voorbijgaan regelmatig dat er oorlog dreigde, nu Hitler Denemarken had veroverd en Noorwegen was binnengevallen.

XII – Rotterdam – mei 1940

Midden in de nacht schrok Ida wakker van een ronkend geluid. Ze keek door het raam en het viel haar op dat enkele buurtbewoners in hun nachtkleding buiten stonden. Nieuwsgierig stak ze haar hoofd buiten de deur. Ze wilde weten wat er aan de hand was. In de verte hoorde ze geratel en gedreun en boven het zuiden van de stad stegen rookwolken op.⁶³ Toen ze ook nog hoorde praten over 'oorlog' ging ze haastig en geschrokken Loet en de rest van de familie wekken. "Ik

ga kijken wat er aan de hand is,” zei Loet en hij kleepte zich razendsnel aan.

Ida wilde hem tegenhouden, maar Loet deed of hij haar niet hoorde, en voor ze het wist was hij weg.

Boven de stad zag Loet witte stipjes die hij niet thuis kon brengen totdat een voorbijganger riep. “Kijk daar, parachutisten!” Het prikkelde zijn nieuwsgierigheid nog meer. Hij volgde een groep

154

jongeren langs de Leuvehaven in de richting van de Maas, terwijl het mitrailleurgeschut steeds luider werd. Het was niet goed uit te maken waar het vuur vandaan kwam en of het Nederlands of Duits vuur was. Eén verdwaalde kogel kon zijn einde betekenen, maar zijn nieuwsgierigheid won het van zijn angst. Hij liep naar de Scheepmakershaven. Aan de overzijde van het water, in de Pottenbakkerssteeg, stond het bomvol kijkers. Hierdoor kon hij nog steeds niet veel zien. Een van de nieuwsgierigen, die erbij stond alsof Nederland op het punt stond wereldkampioen voetbal te worden, legde uit wat er aan de hand was. “Onze jongens schieten ze kapot. Ze hebben er al een paar neergeknald. Onze mitrailleurs zitten overal.” Er klonk een luid hoera, desondanks voelde Loet zich nog steeds niet op zijn gemak, want zowel links vanuit de Rederijstraat als rechts hoorde hij schoten. Toch wurmde hij zich door de Pottenbakkerssteeg naar voren. Hij moest duwen, want niemand wilde zijn positie prijsgeven. Toen hij vrij uitzicht had over de kade, verliet een groep Duitse soldaten het gebouw links van hem, terwijl rechts van hem Nederlandse mariniers hun positie hielden. In de Maas lagen een paar kapot- geschoten watervliegtuigen. Ze waren Duits, want er waren hakenkruizen op geveerd. Aan de andere kant van de brug op het Noordereiland stond een groep Duitse soldaten met karabijnen en mitrailleurs in de aanslag. Hij kwam ogen tekort. Een groepje mariniers rukte op vanaf rechts. Ze kwamen niet ver, want een van de mariniers werd neergeschoten. Zijn kameraden vluchtten haastig weg, waarna twee kerels die naast hem stonden met gevaar voor eigen leven de kade oprenden om de gewonde in

veiligheid te brengen.⁶⁴ Dat het om leven en dood ging, was voor Loet het signaal om terug naar huis te gaan. Via de Leuvehaven en de Coolsingel rende hij de Aert van Nesstraat in. “Het is oorlog! Oorlog!”, riep hij alsof niemand dat nog doorhad.

63. Bron: ‘Rotterdam mei ’40’, Aad Wagenaar, Uitgeverij de Arbeiderspers, 1970, blz. 85.

64. Wagenaar, blz. 117 en 118.

Die eerste dag kwam via de radio weinig nieuws door. Buiten klonken

155

schoten en ontploffingen, maar de strijd bleef beperkt tot Rotterdam-Zuid en het gebied rondom de Maas. Tegen de avond stuurde David Loet erop uit om poolshoogte te nemen op de Coolsingel, omdat het opvallend rustig was. Na vijf minuten was Loet alweer terug. Ook op de Coolsingel was het uitgestorven; een wereld van verschil vergeleken met andere vrijdagmiddagen. Er waren nog geen Duitsers te zien.

Tussen tien uur ’s avonds en middernacht brak de hel los in de zuidelijke binnenstad.⁶⁵

David keek door het raam en zag dat een grote brand woedde in het zuidoosten van de stad, in de buurt van het Hang. Hij vreesde dat de bommen het voormalige ouderlijk huis hadden geraakt, waar nu Max en Roosje en hun kinderen woonden. Hij wilde bellen, maar de telefoon deed het niet.

De volgende dag, na een onrustige nacht op de matrassen in de kelder, was het iets verderop in de straat, bij hotel Atlanta, een komen en gaan van Nederlandse soldaten. Enkelen zaten op het terras en dronken een flesje limonade of een kop koffie.⁶⁶ Wat deden ze daar? Ze leken te ontspannen, terwijl ze oorlog moesten voeren. Ida snapte er niets van. Zoals veel langs haar heen ging in deze dagen. Er gebeurde ontzettend veel, maar door de gebrekkige nieuwsvoorziening wist ze niet precies wat. Het doemscenario was dat de Duitsers over de Maas raakten en de binnenstad veroverden.

Voor je het wist stond de vijand dan voor de deur. Ida vroeg zich af of ze moesten vertrekken of hun lot afwachten. Van de kant van de autoriteiten bleef het stil. Ze bleven daarom wachten op wat komen ging.

Op eerste pinksterdag om half twaalf in de ochtend trilde het huis, waardoor er van alles op de grond viel. Er moest een inslag in de buurt zijn geweest. Buiten zag Ida rennende en schreeuwende mensen. Kleine kinderen die nog nauwelijks konden lopen, volwassen vrouwen en strompelende opa's. Op straat lag een man met een gapende beenwond, die was ontstaan door bomscherven. Het was angstaanjagend. Het kwam dicht- en dichterbij.⁶⁷

Op tweede pinksterdag, de vierde oorlogsdag, bracht het radionieuws het bericht dat koningin Wilhelmina en de minister-president in navolging van andere leden van het Koninklijk Huis naar Londen waren gevlucht. "Ze laten ons in de steek," dacht Ida. "Zij gaan naar een veilige plek, terwijl wij in ons huis opgesloten zitten."

De volgende ochtend maakte Aaltje een kruiswoordpuzzel. Loet, David, Esther en Ida klaverjasten. Ida pakte een snee brood en belegde die met kaas. Na slapeloze nachten door gillende sirenes en inslaande bommen en de sombere berichten op de radio gold slechts één devies, en dat was het zoeken naar afleiding. Ergens in opgaan waardoor je vergat wat er werkelijk aan de hand was.

Door het uitbundige lachen van Loet en door Esther die hem

65. Wagenaar blz. 172 en blz. 179. Duitse granaten en mortiergeschut raakten het Maashotel, waardoor brand uitbrak die oversloeg naar de naastgelegen patriciërs- huizen op de Boompjes. Een stuk historisch erfgoed stond in brand. Tegelijkertijd lieten bommenwerpers hun lading vallen op kantoorgebouwen bij Blaak en Wijnhaven. 66. Wagenaar blz. 192.

67. Het bombardement was vooral gericht op strategische doelen. Omdat die zich midden in de stad bevonden, brachten de Duitsers onvermijdelijk honderden burgers om. De bommen vielen onder meer op de Kruiskade (vlakbij de Aert van Nesstraat), bij station de Delftsche Poort, in de buurt van de Marinierskazerne op het Oostplein en per ongeluk op het Ooglijdersinstituut, waar de blinde patiënten door oplettende verpleegsters maar net op tijd konden worden geëvacueerd naar de kelder.

beschuldigde van vals spelen, hoorden ze de vliegtuigen eerst niet aankomen.⁶⁸

Even later hoorden ze in de verte wel een gillend geluid, anders dan dat van de sirenes. Het leek wel een valse fluitketel. De klap die volgde was vernietigend! Ida liet haar kaarten vallen. Vlak na de eerste inslag alweer dat snerpende, allesdoordringende geluid. Ze moest hier weg. Zonder te aarzelen sprintte ze samen met de anderen naar de kelder waar ze met haar rug tegen de muur op één van de matrassen ging zitten. Waarom ze het deed, wist ze niet, maar ze sloot haar ogen. Ze was bang. Toen Loet tegen haar aan kwam zitten, voelde ze zich iets beter, maar haar ogen hield ze dicht.

De bommen bleven maar inslaan met daverende klappen. Ruiten sneuvelden en serviesgoed viel rinkelend op de vloer. Het huis leek te kraken op haar grondvesten. In de kelder kwam kalk naar beneden. Ida hoorde alles, maar zag niets. Ze lette op de versnelde ademhaling en hartslag van Loet. Het leidde haar gedachten af. Een schreeuw in de huiskamer. "Ik ga wel even kijken," zei David. Stemmen. Zeer haastig. Gehuil. Ida verstond niet wat er gezegd werd. De deur van de kelder ging open. Ze huiverde. Toch geen Duitsers zeker? Ze deed haar ogen open, en het eerste wat ze zag was een jonge man, slijk gekleed en een straaltje bloed dat via zijn slaap over zijn hoofd stroomde. "Ga zitten," zei David tegen hem en tegen andere onbekenden die een schuilplaats zochten. Hoe ze zo dom kon zijn, wist ze zelf ook niet, maar ze liep de kelder uit naar boven om verband te halen waarmee ze de gewonde kon verbinden.

Het bombardement was even opgehouden. Ida pakte in de kamer wat ze zocht en was al op weg terug naar de kelder. Op dat moment hoorde ze het gillende geluid van een naderende bom. In de kelder raakte Loet in paniek. Waarom was Ida met gevaar voor eigen leven naar boven gegaan? Hoe kon ze zo stom zijn? Juist toen hij haar wilde gaan halen, stormde Ida de binnen en ze smeedde de deur achter zich

dicht. Net op tijd! De meest krachtige bominslag tot dan toe volgde. Daarna een plof en een krakend geluid, alsof er iets brak, waarna het gebouw boven hen het begaf. Eerst kwam er stof en kalk onder de deur van de kelder door. Vlak daarna stortte het plafond boven de keldertrap in. Een oudere vrouw, die zojuist binnen was gekomen, werd verpletterd door een afgebroken betonplaat en was op slag dood. Haar benen lagen kromgebogen onder het brokstuk; haar bovenlichaam en hoofd gekraakt door de impact van de vallende steenmassa. Bloed spoot uit haar. Ida wendde haar ogen af. Het was te erg om te zien. Gek genoeg huilde niemand om de dode. Door de gaten in het plafond zagen ze de buitenlucht vanuit hun ondergrondse schuilplaats.

Toen het geluid van de vliegtuigen was weggestorven, verlieten ze de kelder. Ze namen de schade op. De meeste buitenmuren van het drie verdiepingen hoge huis stonden nog overeind, maar daar was ook alles mee gezegd. Gewonden strompelden over straat en riepen om hulp. Op de hoek met de Nieuwe Kerkstraat was een bomkrater te zien.⁶⁹

68. Er waren twee groepen bommenwerpers. Rode lichtkogels zouden het sein geven dat het bombardement moest worden afgebroken. Omdat de onderhandelingen over de overgave nog liepen, moest het bombardement eigenlijk afgeblazen worden. De Duitse vliegtuigen kwamen echter voor de Duitsers ter plaatse onverwacht en de rode lichtkogels werden te laat afgeschoten, waardoor de bommenwerpers toch nog het grootste deel van de enorme hoeveelheid bommen afgeworpen hebben. Wagenaar, blz. 296 en blz. 308, 310 en 311.

69. Op de site 'Rotterdam 40-45 bombardement en brandgrens' is een kaart te vinden met daarop de bominslagen aangegeven. Bron: <http://www.brandgrens.nl>.

David stond met zijn enkels in het puin te zoeken naar belangrijke spullen, zoals sieraden, geld, fotoalbums en kledij. Er was weinig

hoop, want veel was vernield en alles was bedekt met een gigantische berg puin.

“Waar moeten we heen?” vroeg Loet in paniek, terwijl rookwolken boven de stad uittorenden. Ten oosten en ten noorden van hen sloegen de vlammen hoog uit de gebouwen. Ida zag dat het

Coolsingelziekenhuis, dat zichtbaar was geworden door een gat in het gebouw aan de overkant van de straat, veel schade had opgelopen. “We moeten helpen in het ziekenhuis,” zei ze. “De zieken kunnen niet weg.”

“Nee, we gaan eerst onszelf in veiligheid brengen,” beet David haar toe. “Ik denk dat Sam het best bereikbaar is. We gaan naar de Claes de Vrieselaan.” Het was op het warmst van de dag en de branden stookten de temperatuur nog verder op.

In de straten ten westen van het centrum was nauwelijks schade, op een paar gesneuvelde ruiten na. Wel overal vluchtende mensen. Sommige hadden een kar met bezittingen bij zich, anderen hadden niets weten te redden. Ida keek om en zag dat het centrum van Rotterdam een grote puinhoop was. De vlammen sleurden alles mee in de ondergang. De brandlucht was ondraaglijk.

Door hun snelle vlucht maakte zij niet alles mee wat zich afspeelde in de binnenstad. Zo zag ze niet hoe het vuur mensen als ratten in de val opsloot en hen blakerde en verschroeide. Evenmin zag ze de kinderen die met opengereten buiken op straat lagen en de paniek in de ogen van de olifanten in de Diergaard. En wat ze wel zag, drong niet door. Het roetzwarte gezicht van Loet bijvoorbeeld en de schaafwonden op haar benen. Het belangrijkste was dat ze elkaar nog hadden. Ze dacht aan de oude vrouw die verpletterd was, aan het vuur in het oostelijk deel van de stad, en ze schreeuwde ineens vol paniek. “Max en Roosje!”

De rest van het gezin schrok bij het horen van de namen van hun familieleden in combinatie met de aanblik van de brandende stad. “We moeten terug,” zei Esther die uit protest stil ging staan op de

weg. “We moeten onmiddellijk terug.” David trok haar mee vooruit. “Kom Esther. Doe niet zo dom! Het enige wat we kunnen doen is bidden.”

Voor hun kruidenierszaak in de Claes de Vrieselaan stonden Sam en Helena. Hun schoondochter Eva hield haar tweejarige zootje in haar armen, terwijl zijn oudere zus zich aan haar rokken vasthield. Lou, de zoon van Sam en Helena, was er niet. Hij was naar de binnenstad gesnelde om bekenden te zoeken en hulp te bieden waar hij kon. “Ik ben zo bang dat hem iets overkomt,” zei Eva, terwijl ze naar het centrum keek, waar het wel avond leek door de donkere roet- en stofwolken en de allesomvattende rode gloed. “Het moet een hel zijn daar.”

“Nou en of,” zei David. Zijn stoffige gezicht en zijn gescheurde kleren spraken boekdelen.

“Ik ga ook terug,” zei Loet. “Kijken of ik Max en Roosje kan vinden.”

“Ik ga met je mee,” zei Esther, maar David verbood haar dat. “Je kunt beter naar oom Jos en tante Schlowe gaan. Die maken zich vast ongerust. Ze moeten weten dat wij in veiligheid zijn.”

Loet bleef niet lang weg. “Ik kan daar niets betekenen,” zei hij gebroken. “Het Hang is onbereikbaar. Het staat in vuur en vlam.” Tranen maakten witte strepen op zijn met roet besmeurd gezicht. Hij plofte neer op de met stof beklede bank in de huiskamer van Sam en Helena.

Toen Esther drie kwartier later de trap opstormde, haalde Ida opgelucht adem. Esther was opgewonden: “Max en Roosje zijn ongedeerd. Ze zitten bij Jos en Schlowe.”⁷⁰ “Waar moeten we slapen?” vroeg Aaltje aan David. “Bij ons natuurlijk,” zei Sam. “We kunnen beneden in het magazijn matrassen neerleggen.”

“Je laat je gasten toch niet tussen de aardappelen slapen,” zei Helena verontwaardigd.

“Wij gaan wel tussen de aardappelen liggen,” zei Ida, die terugdacht aan de laatste jaren in haar geboortedorp, aan de winters in hun kleine

onderkomen in hotel De Valk samen met haar vader en moeder. Ze prees zich gelukkig dat ze wist wat armoede was, en dat de ‘ontbering’ die hen nu wachtte dus niet zoveel voorstelde.

Lou kwam ’s avonds laat pas thuis. Hij was erg stil, op een aanhoudend hoestje na, en mompelde slechts: “Wat een ellende. Ik heb op een dag nog nooit zoveel ellende meegemaakt.”

Tussen de aardappelen, de blikken erwten en bonen, de verse groenten en fruit vielen Ida en Loet hand in hand op de grond in slaap. Ze hadden hun huis verloren, maar ze hadden elkaar in ieder geval nog.

’s Ochtends bij het opstaan roken ze zelfs binnenshuis een brandlucht. Ze trokken naar het centrum van de stad om te zien of

70. Rob Roos Wenig vermoedt dat zijn grootouders Roosje en Max na het bombardement tijdelijk zijn opgevangen door familie en uiteindelijk in de Bergschelaan zijn terechtgekomen. Die veronderstelling wordt ondersteund door de overlijdensadvertentie van oma Roosje, waarin een adres aan de Bergschelaan genoemd wordt. Uit krantenadvertenties blijkt dat ze etages verhuurden; dus echte woningnood zullen ze niet gehad. Hun dochter Corrie, de moeder van Rob, was tijdens het bombardement aan het werk in de Bijenkorf in Den Haag.

En hun zoon Jaap was vermoedelijk gemobiliseerd.

er nog bezittingen te redden waren.

Buiten was de stank nog ondraaglijker. Ida werd er benauwd van. Toen ze de binnenstad naderden, ontplofte een gastank met een harde knal. Eigenlijk mochten ze het getroffen gebied niet in zonder schriftelijke toestemming, maar toen ze de controleur met veel emotie vertelden dat ze in het gebied woonden, streek hij de hand over zijn hart en liet hen door. Sommige stukken binnenstad brandden nog steeds. Wat ze vooral zagen waren puin en smeulende as, zoals je de haard achterlaat als je ’s avonds naar bed gaat. Wegen waren nauwelijks te onderscheiden, waardoor ze ieder moment in een verborgen kelderput konden vallen. Er was weinig over van de Aert van Nesstraat. Veel van wat een dag eerder nog overeind stond, was nu afgebrand. De Groote Schouwburg en hotel Atlanta waren wel redelijk goed gespaard gebleven. Van ‘hun’ Aert van Nesstraat 30 was

niet veel meer over dan puin. Ida leerde dat puin waar je in hebt gewoond er anders uitziet als andere puin, omdat je er de bouwstenen van je eigen huis in terugziet. Het enige wat nog heel was, waren voorwerpen die bestand waren tegen grote hitte, zoals het gasfornuis en de oven.

Het Hang was moeilijk bereikbaar door de nog altijd woekerende branden. Er stond zo weinig overeind dat ze vlug in de gaten hadden dat het ouderlijk huis van David totaal verwoest moest zijn. Vanaf een afstand zag Ida dat de Steigersgracht gedempt was door de vele brokstukken die erin waren gevallen. De Laurenstoren stond nog overeind, maar was rijp voor de sloop. Een zijvleugel van het postkantoor was zwaar beschadigd. Op de Coolsingel leken het stadhuis en theater Tivoli het best gespaard.

Met verslagenheid liepen ze terug naar hun tijdelijke onderkomen in de Claes de Vrieselaan. Rotterdam was Rotterdam niet meer. Vernietigd door de Duitsers, en hun nadrukkelijke aanwezigheid in het straatbeeld ergerde Ida mateloos. Ze walgde van hun kille blik, strakke kaken en arrogante houding. Haar Rotterdam, want zo

162

noemde ze het ondertussen, was weggevaagd door een barbaarse kracht.⁷¹

XIII – Rotterdam – 1940/1941

Loet liet zich net als vele andere werklozen door de gemeente inzetten als puinruimer in de binnenstad. Ida had nog een flinke erfenis op de bank staan. En omdat een aantal eerste levensbehoeften op de bon gingen, hadden ze het in ieder geval niet slechter dan anderen.

Op 15 januari 1941 trouwden Loet en Ida, die ondertussen met David, Esther en Aaltje verhuisd waren naar een etage in de 1e Middellandstraat. De stemming op het trouwfeest was minder

uitgelaten dan gewoonlijk, want alle joden ondervonden dagelijks de plagerijen en de onderdrukking door de Duitsers. Desondanks was Ida opgetogen dat ze zich in het echt kon verbinden met Loet en dat hun liefde hierdoor werd bezegeld.

Een paar weken eerder had ze tot verrassing van de overige gezinsleden voorgesteld om opnieuw te gaan verhuizen. En wel naar een nieuwbouwhuis aan de rand van Rijswijk. Het was een weldoordacht voorstel. De dagelijkse confrontatie met het verwoeste centrum en de verdwenen Aert van Nesstraat waren voor het hele gezin pijnlijk.

71. Bronnen: Wagenaar, blz. 368 en 369; beeldinterview met Gerard Keislair op <http://www.brandgrens.nl>; Rotterdamsch Dagblad, 15 mei 1940.

En een rustige omgeving, zo had Ida in haar jeugd ondervonden, was de beste plaats voor opgroeiende kinderen. Ze konden er buiten spelen zonder last te hebben van druk verkeer. Ook de lucht was er aangenamer; beter dan in een bedompt appartement in de grote stad. Ze wilde weer vrij zijn.

163

In Rijswijk zou Loet minder snel in de verleiding komen om naar het café te gaan, hoopte ze, maar dit argument gebruikte ze uit tactische overwegingen niet. Hoe langer ze erover had nagedacht, hoe beter ze haar plan vond worden. Toen ze het aan de rest van het gezin vertelde en voorrekende dat ze voor hetzelfde bedrag in het goedkopere Rijswijk een groot huis konden krijgen in vergelijking met de kleine etage in Rotterdam, vond haar schoonfamilie het nog een goed idee ook. In feite hadden ze ook niet veel te zeggen, want Ida zou het huis van haar nog overgebleven kapitaaltje kopen.

Haar angst om het onderwerp ter sprake te brengen, bleek onterecht. De hele familie was toe aan een nieuw begin op een nieuwe plaats. Weg uit het massale Rotterdam waar werklozen achter in de rij aan moesten sluiten, op naar een beter bestaan in een rustige wijk.

De aankomende verhuizing was een lichtpuntje in deze zware tijd, waarin joden als zondebok werden aangewezen. En ook het huwelijk gaf haar een goed gevoel. Toch voelde Ida zich niet helemaal gelukkig, want ze miste haar ouders op dit moment enorm. De hele familie De Haaff was aanwezig geweest bij het huwelijk, alleen opa Louis en oma Corrie waren overleden. Ze besepte meer dan ooit dat Loet nog een

164

vrijwel complete familie had met een vader, moeder, zus, ooms en tantes, neefjes en nichtjes, terwijl zij moederziel alleen was. De enige gasten die voor haar kwamen, waren een paar vriendinnen en een enkele oud-collega. Dit deed haar pijn, maar ze zette zich er zo goed en zo kwaad als het ging overheen en het grootste deel van de dag had ze geglimlacht.

165

Deel 4

Ontknoping

I – Rijswijk, Dennelaan - 1942

SS-Stürmbahnführer Albert Schmidt-Stähler werkte samen met een van zijn ondergeschikten systematisch de huizen af in Rijswijk waar Joden hadden gewoond. Hij was de Nederlandse leider van de Einsatzstab Reichsleiter Rosenberg; een Duitse eenheid die inboedels, sieraden en kunstwerken roofde uit de huizen van gedeporteerde joden. Het was de bedoeling dat met het geroofde meubilair de huizen van Duitse hoogwaardigheidsbekleders aan het oostfront ingericht werden. In de praktijk kwam het vaak bij kennissen van Reichsleiter Rosenberg terecht.⁷²

Schmidt-Stähler keek naar het huisnummer van de nieuwbouwwoning. Het klopte. Ze stonden voor het adres Dennelaan 17. De joodse eigenaresse was een vrouw: Ida de Haaff-Lion.

Zijn ondergeschikte Cassec stak de sleutel in het slot, waarna hij de deur van de benedenwoning opende. Toen Albert Schmidt-Stähler

de kamer inliep, besepte hij dat er weinig te halen viel. Dus gingen ze snel inventariseren, zodat ze zo weinig mogelijk tijd zouden

72. Bron: het Digitale Joods Monument, <http://www.joodsmonument.nl/page/274269>.

167

verliezen.⁷³ Albert Schmidt-Stähler vond zijn taak op momenten zoals nu ondankbaar, al had hij toch regelmatig een mazzeltje; dan vond hij iets wat nog de moeite waard was. Hij verkocht deze mazzeltjes en hield dan de opbrengst voor zichzelf. Af en toe registreerde hij waardevolle ontdekkingen wel officieel om geen argwaan te wekken.

Hij noteerde snel alles wat hij aantrof in de woning aan de Dennelaan. In de voorkamer een glasgordijn, een eiken tafel met kleed, een kleine tafel, een open haard, een spiegel, een wekker, een vaas, een wandbord, een schilderij, een kolenemmer, een boekenrek, een wandtegel en een klein kunstscheepje.

Daarna door naar de achterkamer, waar Schmidt-Stähler vloekte tegen Cassec. “Die vuile Jodin heeft al het waardevols verstoopt. Of ze was gewoon een vieze, arme rat. Wat een tijdsverspilling weer!”

In de achterkamer waren alleen de vier glasgordijnen voor het raam, het linoleum op de vloer en wat achtergebleven medicijnen het noteren waard. De rest was compleet waardeloos. In de gang zag de paraplubak er nog wel aardig uit en in een hoek stond een vogelhuisje. De keuken viel niet tegen. Die was nog behoorlijk ingericht. Ze noteerden: twee glasgordijnen, een hanglamp, een tafel met kleed, twee stoelen, een gasfornuis met vier pitten van het merk Etna, twee

73. Als de Einsatzstab Reichsleiter Rosenberg kwam, was meestal het waardevolle bezit al weg. Joden moesten bij hun vertrek naar Westerbork verplicht een lijst opstellen met waardevolle

bezittingen, zoals bankrekeningen en sieraden. De bezetters schakelden vervolgens de firma Lippmann, Rosenthal & Co in om deze spullen in te vorderen. Ook zij boekten overigens niet altijd resultaat, want de meest vooruitziende joden hadden hun bezittingen verstoopt, afgegeven bij de burens of stiekem meegenomen naar Westerbork.

74. Bron: ontruimingsakte Dennelaan 17 uit het archief van Einsatzstab Reichsleiter Rosenberg, Niod, Archiefnummer: 093a, Inventarisnummer: 3911a.

klinken, geëmailleerd keukengerei, een koffiemolen, een lepelrek, borden en een kookwekker.

Ze liepen de trap op naar boven en troffen daar een tweepersoons inklapbaar bed met matras, twee glasgordijnen, een nachtkastje met waardeloze zaken, twee stoelen en een schemerlamp. Totale waarde 108 gulden.⁷⁴

II – Westerbork - 1942

Op dezelfde dag dat Schmidt-Stähler met zijn ondergeschikte de inventaris van het huis aan de Dennelaan opnam, had David de Haaff toestemming gekregen om met het begrafeniscomité van kamp Westerbork mee te gaan naar Assen voor de begrafenis van zijn tante, die net als zijn vrouw ook Aaltje heette en twee dagen eerder van ouderdom was overleden. David had een speciale band met haar, omdat ze tegenover hem woonde in de Aert van Nesstraat. Hij mocht als familielid naar haar begrafenis, want het gezin van de dochter van zijn tante was al getransporteerd naar het Oosten en het gezin van haar zoon zat ondergedoken.

Ongeveer anderhalf uur wandelden de leden van het begrafeniscomité, begeleid door de Ordnungsdienst, door de Drentse akkers. De voettocht gaf David een vrij gevoel, even weg van de beslommeringen in het werkkamp waar hij na hun arrestatie in Rijswijk nu al ruim een maand samen met Loet, Ida en Ester verbleef. Hij miste zijn vrouw, die wegens haar ziekte niet meegekomen was naar Westerbork, heel erg.

Hij dacht terug aan het bericht dat de post bracht op die regenachtige dinsdagochtend aan het begin van de herfst. Ze wisten dat het eraan zat te komen, maar het kwam desondanks onverwacht.

Oproeping

168

*Aan: David de
Haaff
Dennelaan 17
Rijswijk*

U moet zich voor eventuele deelname aan een, onder politietoezicht staande, werkverruiming in Duitsland voor persoonsonderzoek en geneeskundige keuring naar het doorgangskamp Westerbork, station Hooghalen, begeven.

Daartoe moet u op 4 oktober 1942 om 11.00 uur op de verzamelplaats station Staatspoor, 's Gravenhage, aanwezig zijn.⁷⁵

Als bagage mag medegenomen worden:

*1 koffer of rugzak
1 paar werkklaarzen
2 paar sokken
2 onderbroeken
2 hemden
1 werkpak
2 wollen dekens
2 stel beddengoed (overtrek met laken)*

170

1 eetnap

1 drinkbeker

1 lepel en 1 pullover handdoek en toiletartikelen en eveneens marschproviand voor 3 dagen en alle aan U uitgereikte distributiekaarten met inbegrip van de distributiestamkaart. De mee te nemen reisbagage moet in gedeelten gepakt worden.

a. Noodzakelijke reisbehoeften. Daartoe behooren: 2 dekens, 1 stel beddengoed, levensmiddelen voor 3 dagen, toiletgerei, etensbord, eetbestek, drinkbeker.

b. Grote bagage. De onder b. vermelde bagage moeten worden verpakt in een stevige koffer of rugzak, welke op duidelijke wijze voorzien moet zijn

169

van naam, voornamen, geboortedatum en het woord "Holland". Gezinsbagage is niet toegestaan. Het voorgaande moet nauwkeurig in acht genomen worden daar de groote bagage bij de plaats van vertrek afzonderlijk ingeladen wordt.

De verschillende bewijs- en persoonspapieren en distributiekaarten met inbegrip van de distributiestamkaart mogen niet bij de bagage verpakt worden, doch moeten, voor onmiddellijk vertoon gereed, megedragen worden. De woning moet ordelijk achtergelaten en afgesloten worden, de huissleutels moeten worden medegenomen. Niet medegenomen mogen worden: levend huisraad.

Ziekte is geen verontschuldiging voor het niet nakomen van de oproeping.⁷⁶

Ze hadden allemaal tegelijk deze brief gehad en met verontwaardiging gelezen.

“Ik ga niet,” had Ida gezegd. “Ik ga niet werken in Duitsland.” “Nou, ik ben het met Ida eens,” zei Esther. “Ik ga ook niet. Ze hoepelen maar op met hun oproep.”

75. Bron: informatie over verblijf in Westerbork van Ida en de overige gezinsleden is verstrekt door José Martin van Herinneringscentrum Kamp Westerbork.

76. Oproepingsbrief: Niod, Archief 250i, Westerbork, Judendurgangslager, Inventarisnummer 185.

171

David keek zijn dochter streng aan. “We moeten wel. We moeten doen wat de autoriteiten ons opdragen. Anders brengen we onszelf in de problemen.”

“Vader, we hebben nog een paar dagen de tijd,” zei Loet. “Ik zal eens navragen wat verstandig is.”⁷⁷

Pater familias David twijfelde. Moest hij zich met zijn gezin vrijwillig aanmelden of moesten ze onderduiken? Hij wist niet wat het werk in Duitsland inhield. De manier waarop de bezetter tegen de joodse gemeenschap optrad, was zo agressief en respectloos dat het weinig goeds beloofde. David ondervond dagelijks dat de Duitsers het op joden gemunt hadden. Zo mochten ze niet meer in parken en zwembaden komen. Ook moesten ze hun fietsen en radio's inleveren en zich officieel laten registreren als jood. Daarentegen was het de vraag of er iets te doen was tegen de bezetter. Misschien viel het werkkamp wel mee. David probeerde positief te blijven. Hij onderging de vernederingen van de afgelopen tijd met een zekere gelatenheid. Toen ze een gele (Davids)ster op hun kleding moesten naaien, had hij gegrapt: “Mooi toch! Al die mensen met een ster die naar mij vernoemd is!”

David koos voor een tussenoplossing. Ze zouden zich niet vrijwillig melden, maar ook niet onderduiken. Achteraf bleek dit een naïeve beslissing. Op de ochtend dat ze zich moesten melden, werd er hard op de deur werd geklopt. Er stonden twee Nederlandse politiemannen die hen toesnauwden: “Pak onmiddellijk jullie bagage en daarna

77. Of Loet op dat moment werk had, is niet zeker. Hij was van beroep etaleur, maar de banen lagen niet voor het oprapen. Wel had hij vermoedelijk veel connecties bij de Bijenkorf waar onder meer zijn nichten Corrie (dochter van Max en Roosje de Roos- De Haaff uit het Hang) en

Käthy (dochter van Jozef en Schlowe de Haaff-Jacobsohn uit de 1e Pijnackerstraat) werkten. naar het station! Jullie doen toch niet wat we zeggen, dus komen we jullie maar halen.” Een van hen ging op een stoel zitten en tikte ongeduldig met zijn vingers op tafel. “En snel!” Ida kende de

oproepingsbrief uit haar hoofd, waardoor ze precies wist welke bagage ze mocht pakken. Snel en met kloppend hart verzamelden ze alles.

David fluisterde tegen Loet, van wie hij wist dat hij moeilijk in te tomen was en gekke dingen kon doen: “Vluchten heeft geen zin. Te gevaarlijk.”

Achteraf speet het David dat ze niet geprobeerd hadden om onder te duiken. Meteen na aankomst in Westerbork, het laatste stuk hadden ze te voet vanaf het station Hooghalen afgelegd, kreeg hij een indruk van het kamp. De eerste tekenen waren slecht. De politie was onvriendelijk en het aan hen verstrekte kampreglement was doordrenkt met kille discipline. Toch wist je pas zeker hoe erg het was, als je het gedrag van de gevangenen bestudeerde. Al snel bleek dat niemand met de trein naar het Oosten wilde, omdat het onzeker was wat je daar te wachten stond. De gevangenen hadden er werkelijk alles voor over om niet op transport te hoeven. Ze slijmde, smeekten om baantjes, probeerden bewakers om te kopen of vrijden zelfs met hen om vrijgesteld te worden van het transport. Het was direct duidelijk dat Westerbork geen vakantieparadijs was, eerder een emotionele achtbaan met vele ontberingen, maar dat het er op zich best uit te houden was voor een gezond persoon.

III – Westerbork - 1942

Op een maandagavond kwam een van de administrateurs van het kamp de barak binnen waar Ida sliep. Iedereen wist dat dit betekende dat er de volgende dag weer een trein zou vertrekken. Het kabaal in de barak verstomde en ieders aandacht richtte zich op de barakken-

leider. Als relatieve nieuweling in het kamp waande Ida zich onaantastbaar en leek het alsof het altijd de anderen waren die op transport moesten. Door die arrogante, naïeve houding kon ze in

eerste instantie haar oren niet geloven toen de barakkenleider haar naam noemde. Maar het moest wel waar zijn! Er was hier maar één Ida Lion! Ze moest op transport!

Onmiddellijk rende ze naar de barak van Loet waar ze hem met trillende stem het slechte nieuws vertelde. “Ik moet op transport. Zo snel had ik het niet verwacht.” Hij keek haar treurig aan en zei dat hij met haar mee zou gaan en dat hij zich naar de barak van de administratie zou begeven om zich vrijwillig aan te melden. Ida hield hem tegen. “Wacht Loet! Misschien is er nog een ontsnapingsmogelijkheid.”

Het leven in kamp Westerbork was op een speciale manier georganiseerd. De kampleiding besteedde taken grotendeels uit aan gevangenen, die in ruil hiervoor bescherming kregen. Binnen het kamp ontstonden tal van joodse organisaties, waarin vooral Duitse joden een belangrijke rol speelden. Deze Duitse joden waren op de vlucht voor het regime in Duitsland vaak al voor het begin van de oorlog in kamp Westerbork terechtgekomen. Zij waren de meest ervaren bewoners geworden en ze spraken Duits. De SS'ers moesten niets hebben van joden, maar ze maakten wel onderscheid. Ze voelden zich meer verbonden met joden van Duitse afkomst dan met Nederlandse joden.

174

Ida was de eerste weken van haar verblijf in Westerbork zoekende geweest. Ze had geen werk, waardoor ze overdag niet veel te doen had. De meeste vrouwen en mannen moesten werken en de rest hing maar wat rond in het kamp. In het begin was alles nieuw en verkende Ida uit nieuwsgierigheid het kamp. Ze wilde weten wat er gebeurde, sloot zich daarom aan bij groepjes vrouwen en luisterde naar hun verhalen. Na ongeveer een week wist ze wat er in het kamp omging en kreeg ze genoeg van alle ellende die ze hoorde. Ze verveelde zich overdag en dat werd nog erger toen Loet een baan kreeg.

Ze nam een kijkje bij het schooltje en bij de wezenbarak op het kampterrein en maakte daar kennis met het hoofd van de wezenbarak Otto Birnbaum, een vriendelijke man die er waardig uitzag door wat hij droeg; een hoed, een bril en een stropdas. Ze voelde zich thuis bij de kinderen die ze kon troosten op angstige momenten. Ze kon het goed vinden met mevrouw Birnbaum en de overige begeleidsters. En voordat ze het goed en wel doorhad, hielp ze de kinderen bij het eten en aankleden, hield toezicht bij het spelen en soms speelde ze met hen mee. Ze merkte nu hoe ze het werken met kinderen gemist had. Hoe graag ze ook weg had gewild uit het weeshuis in Rotterdam, dat haar na al die jaren was gaan benauwen, werd haar nu duidelijk dat ze het werk waarvoor ze was opgeleid heel graag deed.

En het werk van Ida werd op prijs gesteld. Dat voelde ze, hoewel ze nog niet officieel in dienst was genomen. Toen ze hoorde dat ze op transport moest, wist ze dat hier haar ontsnapings- mogelijkheid lag. Otto Birnbaum kon haar aan een baan helpen, zodat ze nodig was in het kamp, en ze wist dat hij bereid was om dat te doen. Haar onrust over de mededeling van de administrateur dat ze op transport moest, ebde door deze geruststellende gedachte weg. Haar hoop was gegrond. Ze werd officieel aangenomen als hulp bij de wezenbarak.

Loet en Ida verbleven zodoende bijna een jaar in Westerbork, terwijl

175

David en Esther al na een paar maanden, op 12 december 1942, op transport gingen.⁷⁸

IV – IJsselmonde, augustus 1943

In een dijkhuisje in IJsselmonde zaten tien onderduikers. Ies Goudsmit, zijn ouders, zijn echtgenote Betty de Haaff en hun twee kinderen. Ook Käthy, haar man Martijn en hun twee schoonouders waren ondergedoken in de woning. Met z'n tienden verbleven ze op een kleine zolder met als enige toegang een vlizotrap. Op de zolder

sloten houten schotten de wanden af. Daarachter was hun schuilplaats. Eten werd door de vrouw des huizes op vaste tijden gebracht. De eigenaar van het huis was loodgieter. Hij had een provisorisch toilet gemaakt op zolder, de ontlasting kwam via een vertakking in de rioleringsbuis terecht. Ideaal was het niet om met z'n tienen op een kleine zolder ondergedoken te zitten. Het was verboden om dichtbij de ramen te komen en 's avonds mocht er geen licht aan, zodat er niets anders opzat dan vroeg te gaan slapen. Praten mocht alleen op gedempte toon. En als er bezoekers in het huis waren, werd er helemaal niet gepraat.

78. Bronnen: José Martin, medewerkster van Herinneringscentrum Westerbork inzake transportdata. Alida Lion stond op 26 oktober 2012 op een transportlijst en werd daar om onduidelijke redenen vanaf gehaald. De reden van haar 'sperr' (een bescherming waardoor je niet op de transportlijst werd geplaatst) heb ik niet kunnen achterhalen. Dat zij een baan

176

kreeg in de wezenbarak is derhalve speculatief, maar niet onlogisch gezien haar achtergrond. Guido Abuis, medewerker van Herinneringscentrum Westerbork, is de bron van achtergrondinformatie over de wezenbarak. Hij heeft een boek geschreven over het leven in het weeshuis: 'Het weeshuis van Kamp Westerbork', dat verkrijgbaar is bij Herinneringscentrum Kamp Westerbork.

Het was vrijdag 6 augustus 1943. Bijna windstil, maar relatief koud voor een zomerdag met een overwegend blauwe lucht. Buiten was gerommel te horen en daarna opgewonden stemmen van Duitse soldaten. Er werd aangebeeld. Ies wist nu zeker dat ze verraden moesten zijn, want twee dagen geleden was er ook al een inval geweest op hun onderduikadres.

"Stil," zei zijn vrouw Betty tegen hun kinderen en leidde hen naar de ruimte achter de houten schotten. Tegelijkertijd kroop Ies naar het raam, trok de hendel naar beneden en duwde het raam op een kier. Beneden werd hard op de deur geslagen. Er gebeurde niets. Na nog een harde beuk op de deur, hoorde hij dat werd opengedaan. "Lass uns drin!" werd geroepen. Laarzen stampten op de houten vloer. Ies ging ook achter de houten schotten, daarvandaan hoorde hij dat beneden kasten en deuren werden opengetrokken. Woest namen de Duitsers de trap naar de eerste verdieping. "Ik ben bang," zei Henny

zacht. Betty legde haar hand op de mond van het kleine meisje. "Sst," zei ze. Hierna begon dochter Carla te huilen. Onverwacht. En heel erg hard. Martijn vloekte binnensmonds. Betty trilde van angst. Ze pakte de hand van haar zuster Käthy vast. Ies was ten einde raad. "Was ist das!? Auf dem dachboden!"

"Daar is niets," hoorde hij de stem van de huiseigenaar. "Wir gucken." Een klap met een stok tegen het plafond van de eerste verdieping dreunde door op zolder.

"Hier!" Een Duitser had blijkbaar de weggewerkte vlizotrap gevonden en trok deze naar beneden.

Voetstappen. Spullen die opzij werden geschoven. Iedereen was muisstil nu.

Plots werd de houten wand opzij getrokken. Een straal licht en Ies keek recht in het angstaanjagende gezicht van een Duitser, waarop een hele grote grijns tevoorschijn kwam.

177

"Aha. Komm heraus!" Hij verliet als eerste hun schuilplek en werd gedwongen in de buurt van het raam te gaan staan. De twee Duitse soldaten op zolder waren bewapend. Ze richtten hun aandacht op de volwassenen en de kinderen die één voor één uit de schuilplaats kropen. Ies zag zijn kans schoon. Hij duwde tegen het raam en liet zich naar beneden vallen. Hij kwam hard op de grond terecht, waarna een grote pijnscheut door zijn been trok. Tijd om hieraan te denken had hij niet, want hij moest zo snel mogelijk weg. De weilanden in, tot dat hij uit het zicht van de Duitsers was. Er klonk een schot en een harde schreeuw. De kogel miste hem net. Elke meter die hij rende, kwam hij dichterbij de vrijheid. Of hij daar blij mee moest zijn, nu zijn vrouw en kinderen in handen van de Duitsers waren gevallen, was iets anders. Hij was in een opwelling gevluht. Hij had intuïtief gehandeld, maar de twijfel sloeg toe.

Zoals het al de hele oorlog ging. Je deed iets, maar wist niet of het het goede was. Het was onmogelijk om alle gevolgen van je daden in te schatten. Hij was vrij, terwijl zijn familie in handen van de Duitsers was gevallen en naar Westerbork zou worden gebracht.⁷⁹

V – Westerbork – augustus 1943

Er kwam een bijzonder transport in Westerbork aan. “Moet je zien,” zei Ida tegen de zieke Aaltje, die in april via kamp Vught in kamp Westerbork terecht was gekomen. “Daar komt onze familie aanlopen.” En ja, hoor, daar liep de blonde Käthy in een modieus jurkje arm in arm met haar kleine, kalende man, Martijn Spitz. En daar liep ook

79. Bronnen: Martijn Katan die is vernoemd naar Martijn Spitz. En Jos Goudsmit, de na de oorlog geboren zoon van de hertrouwde Ies Goudsmit.

Käthy's zus Betty die aandachtig haar twee kleine kinderen in de gaten hield. Achter hen liepen de schoonouders: de gegoede familie Goudsmit uit Rotterdam en de eveneens gegoede familie Spitz uit 's Gravenhage.

Ze zwaaiden. “Waar is Ies?” riep Ida.

Betty legde een vinger op haar mond. “Dat vertel ik je nog wel,” riep ze geheimzinnig terug.

De komst van een aantal familieleden zorgde bij Ida voor gemengde gevoelens. Ze vond het fijn om bekenden in de buurt te hebben. Zeker ook de aanblik van Loet's nichtje Henny van 6 jaar en zijn nichtje Carla van 4 jaar. Aan de andere kant wist ze dat de berichten over het Oosten steeds onheilspellender werden. De transporten werden grimmiger en grimmiger, wat ook af te lezen viel van de gezichten van de ordebewakers die meer dan in het begin een nietsontziende hardheid uitstraalden. Er was na al die tijd nog niemand teruggekomen, waardoor de onzekerheid groeide.

Het vervelende was ook dat Käthy, Betty en de rest van de familie ondergedoken hadden gezeten en daarom in de strafbarak werden geplaatst. Als je daar zat was de kans op deportatie zeer groot, en het was moeilijk om contact te maken met mensen in de strafbarak.

Al na twee en een halve week zagen Ida en Loet hun familieleden gelaten de goederentrein naar het Oosten instappen. De hele voorgaande nacht klonk vanuit de lucht een donderend en onheilspellend geraas van geallieerde vliegtuigen die een bombardement uitvoerden. Het maakte de kampcommandant prikkelbaar. Mede hierdoor strafte hij een jongen die weg probeerde te lopen door vijftig extra mensen op transport te zetten. Dit waren gestraften, en ook veel jonge moeders met kinderen. Voortdurend hoorde Ida die nacht geschreeuw van krijsende baby's en om hulp roepende moeders die niet wisten wat ze aan moesten met hun koortsige kind en de nog drijfmatte was. Er was geen respijt, en de blikken van de bewakers stonden harder dan ooit.⁸⁰ Ida, Loet en Aaltje keken de volgende ochtend treurig toe vanaf de Boulevard des Misères, zoals de laan die naar het perron leidde gekscherend werd genoemd onder de kampbewoners.

“Doe David en Esther de groeten!” riep Loet. “En Schlowe en Jos,” riep Aaltje erachteraan, verwijzend naar de ouders van Betty en Käthy die alweer drie kwartjaar geleden met de trein waren vertrokken.

“Zal ik doen!” hoorden ze Käthy, die als een van de laatsten de wagon inging, nog schreeuwen. Daarna trok een bewaker de zware ijzeren deuren van de goederenwagon dicht. Ida keek de langzaam wegtijdende trein na.⁸¹

80. Bron: Etty Hillesum, Twee brieven uit Westerbork, Uitgeverij Balans. Hierin is een brief van 24 augustus opgenomen waarin een transport wordt beschreven. Dit is het transport van Käthy, Betty, de kinderen en de schoonouders geweest. Etty Hillesum, die als Joodse vrijwilligster in Westerbork hulp bood waar ze kon, schrijft in de brief: “Wanneer ik zeg: die nacht was ik in de hel, wat druk ik daarmee dan nog voor jullie uit? Ik heb het één keer midden in de nacht hardop tegen mezelf gezegd, het met een zekere nuchterheid constaterend: ‘zo, nu ben ik dus in de hel.’”

81. In Auschwitz werden Betty en de kinderen, de heer en mevrouw Spitz (de ouders van Martijn) en de heer en mevrouw Goudsmit (de ouders van Ies) direct naar de gaskamers gestuurd. Käthy en haar man overleefden deze eerste selectie. Haar man werd net als de meeste mannen van onder de 35 jaar geselecteerd voor een werkkamp. Hij moest daar werken als schoenmaker. Zelf werd ze door dokter Mengele geselecteerd met 40 andere vrouwen. Ze kwamen terecht in barak 10 van Auschwitz I, waar experimenten op hen werden verricht. Al na drie dagen moest Käthy haar eerste buikoperatie ondergaan. Door deze operatie kon ze nooit meer kinderen krijgen. Een aantal van de vrouwen uit haar barak stierven aan tyfus en longtbc. In 1945 werd Auschwitz

geëvacueerd door de Duitsers. In een colonne moest de groep van Käthy drie dagen en nachten door dertig graden vorst lopen. Daarna werden ze verder vervoerd in open kolenwagens. Mensen bevroren, waren letterlijk dodelijk uitgeput en verhongerden. Het was in die kolenwagens een strijd op leven en dood, waar niemand meer aan een ander kon denken door de totale ellende waarin ze zich bevonden. Maar in tegenstelling tot haar echtgenoot overleefde Käthy de oorlog. Ten koste van veel, maar ze was er nog. Wel onder een andere naam, want het Duits klinkende Käthy werd vervangen door Kay. Bron: Niod, Archief 250d Kampen en gevangenen buiten Nederland, verklaringen van voormalig gevangenen over hun wedervaren, inventarisnr. 862 C. Spitz-De Haaff. Dit archief is beperkt openbaar.

180

VI – Westerbork – september 1943

Otto Birnbaum kwam met een rood hoofd binnenlopen en riep alle leidsters bijeen. Met trillende stem nam hij het woord. “Ze hebben mensen nodig voor het transport. Een hoop ‘geplatzen’ staan daarom op de lijst, maar ook een groot deel van de wezen moet mee. Ik heb geprobeerd dat te voorkomen. Ik heb gepraat en gepraat. Zelfs contact gezocht met oberdienstleiter Schlesinger.”⁸² “Maar, dat kan niet...”, zei een van de begeleidsters. Birnbaum herhaalde nogmaals dat er niets was wat hij kon doen, waarna hij met grote stappen wegliep. Ida was geschokt.

Een begeleidster maande iedereen tot stilte en vroeg: “Hoe gaan we het transport van deze wezen voorkomen?” Een vrouw met een vriendelijk gezicht was opgestaan en sprak overtuigd. “Ik denk niet dat er nog iets aan te doen is. Otto heeft zelfs al met Schlesinger gepraat. Hij heeft alles geprobeerd. En ondanks zijn contacten is het niet gelukt. Als het hem niet lukt, lukt het ons ook niet.”

De stemming versomberde.

“Gaan de jongens en meisjes alleen op transport,” vroeg Ida toen.

“Of gaat er begeleiding mee?” Het werd stil.

“En als er niemand van ons op de lijst staat?” vroeg Ida. Terwijl ze de vraag stelde, bedacht ze zich dat ze misschien wel mee wilde gaan. Samen met Loet vroeg ze zich steeds af hoe het David en Ester was vergaan, nadat ze waren gedeporteerd. Al langer dan een half jaar

82. Bron van het transport van een groep wezen: In Depot, Philip Mechanicus, Polak & Van Genneep, Amsterdam, 1964, p. 153.

181

hadden ze niets van hen gehoord. En het stond buiten kijf dat er begeleiding nodig was.

Diezelfde middag speelde ze het spel ‘zakdoekje leggen, niemand zeggen’ met de kinderen, alsof er niets aan de hand was.

“Niemand van jullie staat op de transportlijst. Alleen de kinderen,” lichtte Birnbaum aan het eind van de middag zijn medewerksters in. “Ik ga ook niemand aanwijzen, want dat krijg ik niet over mijn hart. Jullie zijn me allemaal even lief. Ze hebben me proberen over te halen, want ze komen mensen tekort voor het transport. En ze redeneren simpel. Als er minder wezen overblijven in Westerbork, zijn er ook minder kinderleidsters nodig. Ik hield mijn kaken op elkaar. Dat werd me niet in dank afgenomen. Je kent dat wel. Wij doen ons best om een bijdrage te leveren en jij doet niets, zeggen ze dan. Ik kan dit niet lang meer volhouden en het maakt me zeer impopulair. Gelukkig heb ik het nog een keer kunnen uitstellen. En morgen vinden we bij het vertrek van het transport wel begeleidsters voor de kinderen.”

“Voor zoveel kinderen?” vroeg een vrouw met mooie, lange zwarte haren. “Het klopt dat het tot nu toe altijd is gelukt om kinderloze moeders te vinden die zich over de kinderen ontfermen. Maar het is zo’n grote groep dit keer. Zijn er morgen wel genoeg vrijwilligers?”

De ochtend was nog wel zo goed begonnen. Loet was zesentwintig geworden en Ida had hem een geplukte bloem cadeau gegeven; je moest met weinig genoeg nemen in Westerbork. Loet was er desondanks blij mee. Nu het avond was, was de feeststemming verdwenen.

“Dan moet Aaltje ook mee. Kan ze wel reizen?”

Loet, die aanvankelijk leek in te stemmen met haar voorstel, werd stil. Ze zag dat hij met deze vraag worstelde. Na lang nadenken straalde hij weer iets van zijn vroegere vastberadenheid uit, die ze vooral nog kende uit de tijd dat ze pas met hem ging. “Mijn moeder is ziek. Of ze nu in de ziekenboeg in Westerbork ligt of in een volgepakte veewagon, maakt natuurlijk wel verschil, maar het blijft een kwestie van liggen. Het verlangen om bij vader en bij Ester te zijn overheerst bij haar. Dat weet ik zeker.” “Zullen we hen wel zien?”

Loet haalde zijn schouders op.

“Zal ik me dan maar aanmelden?” vroeg Ida.

“Ja,” zei Loet. “Mijn moeder overleeft de reis wel.” Ida kende haar man goed. Ze hoorde dat hij probeerde zelfverzekerd over te komen, maar ze bespeurde twijfel. Hij zuchtte en sprak zachter dan normaal. “Het moet dan maar.”

Ida vond dat de weeskinderen niet alleen op reis mochten gaan. De groep was te groot om onbekenden te vragen zich over hen te ontfemen. Zij kende de kinderen. Ze meldde zich bij Birnbaum die er wel voor zou zorgen dat ze samen met Loet en Aaltje op de lijst kwam. Het was veel gemakkelijker om op de lijst te komen dan er vanaf te geraken, dacht ze cynisch.

Birnbaum keek haar vriendelijk aan. “Het is goed dat er iemand meegaat. Ik waardeer je opofferingsgezindheid en ben je ook dankbaar voor het goede werk dat je hier in het weeshuis hebt gedaan. De kinderen die hier blijven, zullen je missen. En het personeel ook. Ga meteen naar de barak om je spullen in te pakken voor morgen en alvast afscheid te nemen.”

Ida was Birnbaum dankbaar voor zijn reactie. Ze omhelsde de man en zag een traantje achter zijn brillenglazen. Ze werd gewaardeerd en

dit sterkte haar in het besluit dat ze samen met Loet had genomen. Je kon die weeskinderen niet zomaar in de steek laten. Huilend viel ze mevrouw Birnbaum in de armen. Ze ging het weeshuis binnen om de kinderen die op transport moesten voor te bereiden.

VII – Westerbork – september 1943

Klats! Een man van de Grüne Polizei sloeg een kind dat luidruchtig achter een ander kind aanrende. De wezen waren druk. Net als de anderen die op transport moesten, wisten zij heel goed wat hen te wachten stond.

Hun gedrag wekte grote ergernis op bij de Grüne Polizei, die het transport begeleidde en door hun harde optreden ervoor zorgden dat de mensen zonder weerstand de trein instapten. Tegenover spelende kinderen wisten ze zich geen houding te geven, want mishandeling van kinderen werd ook door de meeste oversten niet gewaardeerd. Maar nu was de maat vol. De agent vond dat dit kind te ver ging en die zou het voelen ook.

Ida nam niet eens de moeite om te protesteren tegen de klap, want ze wist dat dit niets uithaalde en de situatie eerder zou verergeren. Ze had ook geen zin om in te grijpen om de wezen rustiger te krijgen. De kinderen hun gang laten gaan, was haar manier van protest. Drukke kinderen pasten niet in het plaatje van de politie, omdat ze geen middelen hadden om hen tot rust te brengen. De Duitsers waren daardoor even de regie kwijt en dit deed Ida van binnen glimlachen. Toen Loet probeerde de wezen tot kalmte te manen, hield ze hem daarom tegen.

Ze werden naar een wagon geleid en stapten in. Sommige mensen keken verstoord op, toen ze de kinderen in hun wagon binnen zagen komen. Andere glimlachten.

De trein ging rijden en na een poosje kwam Lea naar Ida toe. “Ik ben nog nooit zo ver van huis geweest, juffrouw Ida. Eerst naar Westerbork en nu gaan we nog verder weg.” Ida antwoordde. “Lea, dit geldt ook voor mij. Ik ben een keer in Antwerpen geweest bij

familie van mijn man. En ik heb op verschillende plaatsen gewoond. In Rijswijk, Rotterdam, Bergen op Zoom en Eindhoven. En ik ben geboren in Hilvarenbeek.” “Wat is Hilvarenbeek?” vroeg Lea.

“Dat is een dorp in Brabant.”

“Ik ben ook nog nooit in Brabant geweest,” zei Lea. “Ik wil daar een keer naartoe.”

“Nu gaan we wel verder, hoor. Ze zeggen dat we naar Polen gaan,” zei Ida.

“Wat is Polen?”

“Dat is een ander land. Daar wonen Polen.”

Lea keek verbaasd. “Buitenland!? Zo, zeg! Dat is wel leuk, hè.”

Ida glimlachte. “Ik weet niet of het leuk is. We zullen wel zien.”

“Ja,” zei Lea. “Maar in Hilvarenbeek ben je wel geweest, toch?”

“Daar ben ik geboren.”

“Hoe ziet dat eruit? Kun je me dat vertellen?” “Later.”

“Ik heb dorst!” jengelde een ander kind.

“En ik ook,” viel een meisje bij.

De meeste kinderen hadden door dat dit geen leuk schoolreisje werd. Ze merkten dat de mensen niet met plezier megingen en hadden flarden van enge verhalen opgevangen. Andere kinderen, nog heel jong of niet lang in Westerbork, waren in het begin nog onbevangen, maar naarmate de reis vorderde, drong ook bij hen door dat het niet leuk was. Het gezeur nam toe. Ida vertelde de waarheid. Bijvoorbeeld dat ze maar weinig water hadden meegekregen en daar de hele reis mee moesten doen. “Hoe lang duurt de reis dan?”

“Een paar dagen. Ga nu maar slapen. Het is al donker buiten.”

“Ik kan niet slapen,” riep Sam. “Ik kan niet slapen als ik dorst heb.”

Ida aaide hem over zijn bol. “We hebben nu echt geen drinken. Als

VIII – Warschau – november 1943

Toen Loet vanuit Auschwitz in Warschau was aangekomen, sloot hij vriendschap met een andere, iets oudere Nederlander die net als hij in het centrum van Rotterdam had gewoond. Ze kregen het voor elkaar dat ze samen in een werkploeg werden ingedeeld. Het werk bestond uit het bikken van bakstenen uit de ruïnes van het getto. De stenen laadden ze op karren die ze voorttrokken naar de omslagplaats, waarvandaan de stenen over het hele Rijk werden gedistribueerd. Op zich was het werk doenlijk, maar door het slechte en weinige eten dat ze kregen, was het een lijdensweg.

Andere gevangenen in Warschau moesten helpen bij de bouw van barakken voor nieuwkomers. En een speciaal werkcommando had als taak naar goud en zilver te zoeken dat was achtergebleven in het afgebrande en kapotgeschoten joodse getto. Op het eerste gezicht had Loet een plek in dit goud- en zilvercommando aantrekkelijk geleken, omdat het werk fysiek minder zwaar was, en omdat het mogelijkheden bood. Goud en zilver waren waardevolle handelsgoederen, waarmee je bewakers om zou kunnen kopen of dat je zou kunnen ruilen met de lokale bevolking tegen voedsel. In de praktijk bleek dit tegen te vallen, want de Duitsers onderkenden dit gevaar en fouilleerden de leden van dit commando van top tot teen. Uit de verhalen van zijn kampgenoten hoorde Loet dat het helemaal ellendig werd als ze per toeval een bunker ontdekten, waarin overlevenden van het getto ondergedoken zaten. De Duitsers kenden dan geen genade. Werd je als gevangene betrapt op het stelen van goud of het helpen van een achtergebleven jood, dan was je niet meer te redden. Soms schoten ze je ergens achteraf dood en begroeven ze je in een kuil, zodat niemand het lijk ooit kon vinden. Soms schoten ze je voor

het oog van je kameraden uit het kamp neer, zodat zij konden zien welk lot hen te wachten stond als ze de regels van het kamp overtraden.⁸³ Loet was hier een paar keer getuige van geweest.

Groepen gevangenen werden op schijnbaar willekeurige momenten geëxecuteerd. Toch was de grootste doodsoorzaak in het concentratie- kamp Warschau de ongekende tyfusepidemie. Zo goed als alle gevangenen kregen hiermee te maken. Zolang je gewicht niet lager kwam dan veertig kilo kon je het overleven. Degenen die dertig of vijfendertig kilo wogen, stierven.

Op sommige momenten verkeerde Loet in trance door totale uitputting. Op andere momenten was hij alleen met zijn gedachten. Hij dacht dan vaak aan Ida. Door zijn ellendige toestand en het ontbreken van enige hoop kon hij dieper over haar nadenken dan dat hij vroeger had gedaan, toen alles nog vanzelfsprekend was. Hij realiseerde zich meer dan ooit dat zijn vrouw een droevige jeugd had gehad. Dat besef drong nu pas echt tot hem door. Na die jeugd was ze uitgegroeid tot een sterke en aantrekkelijke vrouw, waar hij

83. Bronnen: onder meer http://www.deathcamps.org/occupation/kzwarsaw_nl.html, <http://www.getuigen.be/Getuigenis/Ramet-Nathan/tekst.htm> en een interview met Nathan Ramet, die vertelde dat hij nog de enige Nederlandstalige overlevende van Warschau is die hierover het woord kan doen. Ten tijde van het interview waren er nog twee andere overlevenden, maar de een was ziek en de ander wilde niet over het verleden praten.

bijzonder trots op was. Hij dankte God dat hij haar ontmoet had. Op deze momenten wilde hij haar vasthouden. Maar dat kon niet. Hij was hier alleen. Zonder Ida.

186

Loet stierf in Warschau op 14 november 1943.
Doodsoorzaak longontsteking.⁸⁴

IX - Auschwitz Birkenau – november 1943

Ida vroeg zich af waarom ze de joden moesten hebben. Wat is er mis met ons?

Was ik maar katholiek geweest of was ik maar een kind uit een gemengd huwelijk, dacht ze, dan had ik oud kunnen worden. Ze had

altijd al meer met het katholieke geloof gehad. Ze herinnerde zich haar vaste uitspraak van vroeger: “ook al ben ik een jodinneke, ik ben en blijf een christinneke.” En ondanks dat ze in het joodse weeshuis opgevoed was met de torah en de joodse tradities, beseftte ze dat het anders had kunnen lopen. Als katholiek zou ze weliswaar aan haar noodlot zijn ontkomen, maar dan had ze haar man niet leren kennen. En ze was gelukkig met hem. Alléén katholiek zijn, is ook maar alleen.

Die ochtend kwam er een selectie in hun barak. Er heerste veel vlektyfus en dysenterie in het kamp en de Duitsers wilden daar een einde aan maken door alle zieken te doden.

Ida was die ochtend erg zwak, voelde zich beroerd en kon nauwelijks op haar benen staan. De Duitsers keken toe terwijl ze haar uiterste best deed om gezond te lijken. Het mocht niet baten. In tegenstelling tot Loet bij zijn selectie in Auschwitz verklaarden ze haar ziek en ze wist onmiddellijk wat dat betekende: de gaskamer.⁸⁵ De SS'ers noteerden haar kampnummer en morgen, ongeveer twee maanden na aankomst, zou het afgelopen zijn. Ida worstelde met haar gevoelens nu het einde naderde. Ze geloofde niet echt in een leven na de dood en dat betekende dat ze nooit meer herenigd zou worden met Loet. Dit was het dan, dacht ze bitter. Nog één nacht zou ze moeten slapen in de barak. Ze had de afgelopen maanden vreselijke dromen gehad. In die dromen wilde ze de mensen in Nederland

187

uitleggen wat ze meegemaakt had in Auschwitz, maar ze begrepen haar niet. Ze wilde in die dromen vriendinnen en familie in de armen sluiten, maar haar omhelzing werd niet beantwoord. Of ze hoorde in die dromen schreeuwende SS'ers en dan zag ze de gezichten van de mannen en vrouwen in uniformen die haar de afgelopen maanden hadden geslagen.

Deze nacht was het anders. Ze was erg ziek. Slapen kon en wilde ze niet. Dat was zonde van de weinige tijd die haar nog restte. Ze probeerde te bedenken waarom ze het niet had gered in Auschwitz.

Ze had van de Rooie Fik geleerd dat je weinig nodig had om te overleven. Een beetje eten, drinken en een schuilplaats. Maar ook de Rooie Fik leidde een luxeleventje vergeleken met de omstandigheden hier.

Misschien had de Fik het kamp wel overleefd, dacht ze, want hij wist zich altijd te redden. Haar vader had het zeker niet overleefd. Hij was niet hard genoeg voor het leven hier. Niet egoïstisch genoeg. En haar

188

en afgevoerd te worden naar de verbrandingsovens. Of ze was net als 15 jaar geleden overleden aan tbc.

Ida vond dat ze geen schijn van kans had gehad. Ze was goed geweest in overleven, maar dan wel in Nederland en in vreedetijd. In deze extreme omstandigheden hielp al haar ervaring niet.

Toen de eerste flauwe lichtstralen de barak binnenkwamen, zag ze als in een roes haar leven aan zich voorbij trekken. De kinderen die ze verzorgd had in Rotterdam en Westerbork, waarvan de meesten wel vermoord zouden zijn. Ze kon het niet bevatten. Maar wat kon ze er aan doen? Haar vader en moeder. Tante Anna die dood op de vloer van de winkel lag. Het weeshuis. De ademhaling van haar man toen ze schuilde voor het bombardement.

Met haar vingers schreef ze 'Loet' in het harde zand. De halve snee brood die ze had bewaard van de vorige avond, gaf zij aan een magere vrouw die niet was geselecteerd. Nog niet.

De rust keerde terug in haar hoofd. Kalm stapte ze tegen het eind van de ochtend in de vrachtwagen voor dat laatste kleine stukje naar de gaskamer. Rosa zwaaide naar haar.

moeder had het ook niet gered. Met haar temperament zou ze uitgevallen zijn naar de Duitsers, om vervolgens neergeschoten

84. Bron: Oorlogsarchief Rode Kruis.

85. De bekende dagboekschrijfster Etty Hillesum werd op dezelfde dag als Ida vanuit Westerbork getransporteerd naar Auschwitz en heeft ook dezelfde sterfdatum (30 november 1943).

189

Epiloog

Naar schatting zijn tijdens de Tweede Wereldoorlog 75% van de in mei 1940 in Nederland woonachtige joden vermoord. Dit percentage is toevalligerwijs ook terug te leiden naar dit boek. Van de vier families De Haaff uit Rotterdam waar aandacht aan is besteed (Sam en Helena, Schlowe en Jos, Max en Roosje, David en Aaltje) zijn drie families vermoord. Alleen de familie van Max en Roosje heeft de oorlog overleefd, hoewel ze daar niet onbeschadigd uit zijn gekomen. Er zijn veel bezittingen verloren gegaan, Max en Roosje zelf zijn kort na de oorlog overleden en ook de rest van de familie heeft de oorlog beleefd als een traumatische ervaring, door narigheden op onderduikadressen, maar ook door het besef van wat er gebeurd is en het verlies van familieleden. Rob Roos Wenig, zoon van Corrie Roos en kleinzoon van Max en Roosje, vertelde me dat zijn moeder slechts af en toe over de oorlog kon praten.

Jos Goudsmit, de na de oorlog geboren zoon van Ies Goudsmit die als enige wist te vluchten uit een onderduikadres en zijn toenmalige gezin en ouders nooit meer zou terugzien, heeft niet veel van zijn vader gehoord over de oorlog. Zijn vader had een dagboek van zijn overleden vrouw en enkele foto's van zijn overleden kinderen bewaard, maar echt uitgebreid doorgenomen heeft hij dit nooit met zijn nieuwe familie. Opvallend is ook dat de familie De Haaff elkaar vermoedelijk regelmatig zag voor en tijdens de oorlog, maar dat de weinige overlevenden later niet veel contact meer met elkaar hebben gezocht. Alsof ze bang waren dat zo de diepe wond weer open zou rijten.

Voor zover ik heb kunnen nagaan komt de familienaam De Haaff niet meer voor in Nederland. De enkeling die het overleefd heeft, was vrouw, waardoor de familienaam niet werd doorgegeven. In het buitenland wonen nog wel enkele De Haaff's. Reeds voor de oorlog waren er De Haaff's woonachtig in Antwerpen en in Engeland. Ook is tenminste één familie vlak voor het uitbreken van de oorlog vanuit België naar Amerika verhuisd. De nog levende De Haaff's wonen in de Verenigde Staten, Engeland en Zuid-Afrika.

Van Ida's familie aan moederskant hebben in ieder geval haar oom (voogd) en tante uit Bergen op Zoom, en neef Benno de oorlog overleefd. Van Ida's familie aan vaderskant was vóór de oorlog niemand meer woonachtig in Nederland, zoals blijkt uit de uitspraak van de rechtbank uit 1928 over haar voogdij.

Naar Alida Lion is in 2008 een pad vernoemd in Hilvarenbeek en bij het vrijheidsmonument op het plaatselijke Vrijthof ligt sinds 2011 een gedachtenissteen met haar naam.

Verantwoording

Deze roman is gebaseerd op een waar gebeurd verhaal. Toch heb ik me als schrijver enige vrijheden moeten veroorloven.

Natuurlijk komen niet alle uiterlijke kenmerken van de hoofdpersonen overeen met de werkelijkheid. Rosa is geen bestaand persoon, maar zou wel bestaan kunnen hebben.

Wat Ida precies meegemaakt heeft in Westerbork en Auschwitz is niet bekend. Ik heb geen mensen kunnen spreken die haar (uit die tijd) gekend hebben. Ik kan dus slechts afgaan op wat er door diverse overlevenden is geschreven over Westerbork en Auschwitz en wat er met haar gebeurd zou kunnen zijn.

Wat is dan wel historisch verantwoord? Bijna alles. Onderzoek is onder meer gedaan in de archieven van het kantongerecht Oirschot, diverse notarisarchieven, gemeente- en familiearchieven in Bergen op Zoom, Rotterdam, Rijswijk, Amsterdam, Eindhoven en Tilburg, het NIOD en er is gecorrespondeerd met de archiefbeheerders van Kamp Westerbork en Auschwitz. Verder zijn nog vele bronnen op het internet geraadpleegd, zoals websites met stambomen en overige digitale archieven. Op internet beschikbare interviews zijn beluisterd en ik heb verschillende mensen gesproken over hun herinneringen aan 'vroeger'. Tenslotte zijn boeken geraadpleegd die me achtergrondinformatie gaven over het tijdsbeeld en het leven in die tijd.

Wat is dus waar? De chronologie en de adressen waar Ida woonde, haar stamboom is uitgezocht, haar ouders en oom Sam dreven een slagerij, ze hebben een woekerlening afgesloten bij Dien Kolen, al hun bezittingen werden openbaar geveild, ze verhuisden naar hotel De Valk waar ook de Rooie Fik woonde die inderdaad zo'n rare snuiter was, ze verhuisde naar haar tante in Eindhoven die vrij snel overleed, ook haar moeder overleed, waarna ze eerst naar Bergen op Zoom verhuisde op last van Rudolph Wolf Machoel en daarna in het weeshuis terecht kwam, uit gevonden brieven van Marcus Lion blijkt hoe eenzaam hij was en hoeveel armoede hij leed in Hilvarenbeek, Ida ging naar de huishoudschool in Schiedam, ze leerde Loet kennen en mocht eigenlijk niet met hem omgaan van haar familie in Bergen op Zoom, ze verhuisde naar de Aert van Nesstraat, Loet was etaleur, zijn ouders hadden een kaaswinkel, in de Aert van Nesstraat sloegen bommen in tijdens de Tweede Wereldoorlog, ze verhuisden naar Rijswijk, ze moesten zich melden voor Westerbork waar ze een klein jaar verbleven, eerst werden David en Ester gedeporteerd en later volgden Loet en Ida zelf, de stamboom van de familie de Haaff is uitgezocht en ik heb gesproken met familieleden die nog details konden vertellen, bijvoorbeeld dat de hond 'Tobi' heette, Loet overleed in Warschau op 15 november 1943 en Ida volgens de registers in Auschwitz op 30 november 1943.

Ida is het dramatische levensverhaal van een joods meisje dat geboren is in 1917. Haar vader was slager in het Brabantse dorp Hilvarenbeek. Zijn faillissement, toen Ida 7 jaar oud was, markeert het begin van een turbulent leven. Haar moeder overleed op te jonge leeftijd, en Ida verloor alle contact met haar tekortschietende vader toen zij door een oom naar een Rotterdams weeshuis werd gestuurd.

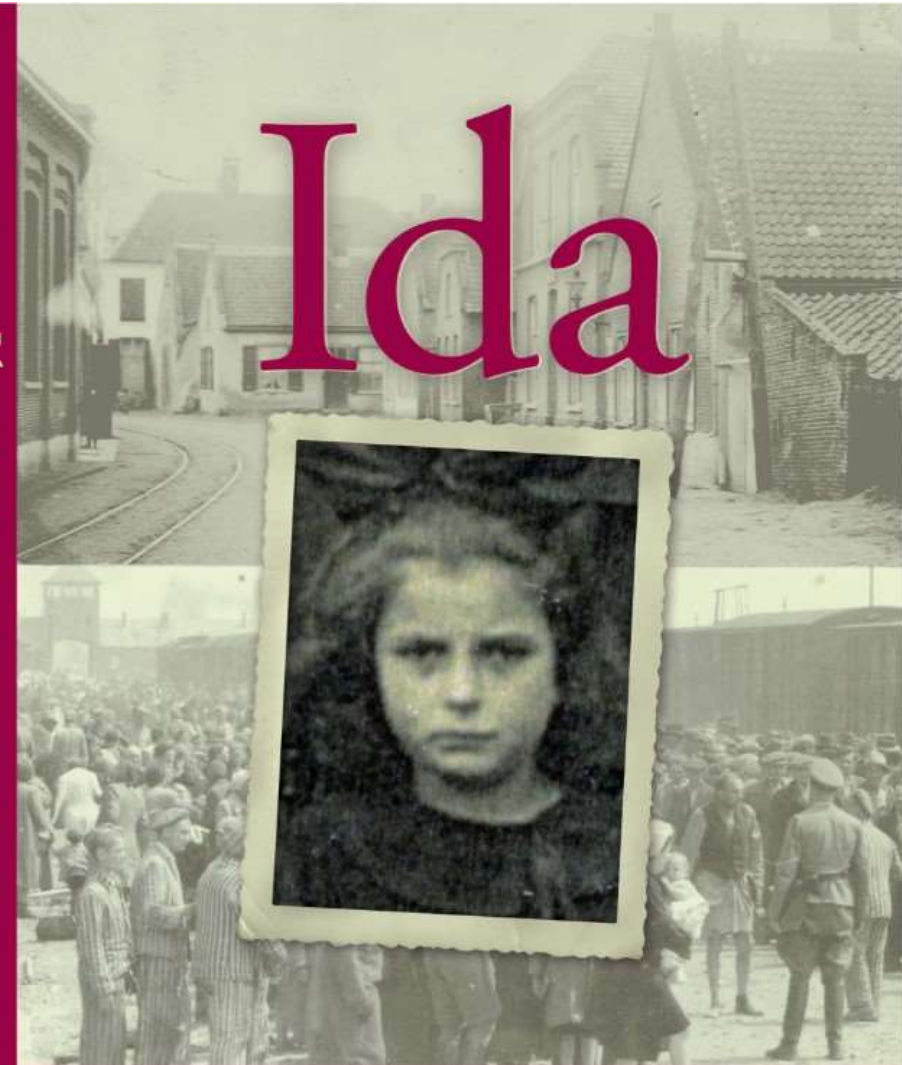
Ida werd verliefd en ging met haar verloofde boven de kaaswinkel wonen van haar schoonouders in het centrum van Rotterdam. Maar toen brak de oorlog uit. Zij belandde midden in het vernietigende bombardement op de stad. Het kon nog erger. De nazi's wilden uiteindelijk maar één ding: haar om het leven brengen.

De roman die gebaseerd is op historische feiten geeft ook een impressie van het wel en wee van Joodse families in die tijd, van het leven van de zwerver Rooie Fik en schetst en passant een beeld van het dorp Hilvarenbeek in de jaren twintig van de vorige eeuw, de stad Rotterdam en de vreselijke omstandigheden in de kampen Westerbork en Auschwitz.

Frank de Jong

Ida

Hilvarenbeek - Rotterdam - Westerbork - Auschwitz

Hilvarenbeek - Rotterdam - Westerbork - Auschwitz

Frank de Jong

